21-22 NİSAN'26

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu

TAM METİN KİTABI

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ / LISANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ / REPUBLIC OF TÜRKİYE KİLİS 7 ARALIK UNIVERSITY

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ SAMPOZYUMU

(21-22 NİSAN 2026)

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ SAMPOZYUMU BİLDİRİ ÖZET KİTABI

Kilis 2026

Sempozyum Tarihi: 21-22 Nisan 2026

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Aykuthan ULUSOY

Redaksiyon

Nur Yeliz DEMİR

Şilan ERTEM

Kapak Tasarım

Öğr. Gör. Kadir POLAT

KURULLAR

Onur Kurulu

- Prof. Dr. Zekeriya AKMAN

Düzenleme Kurulu Başkanı

- Doç. Dr. Vakkas ULUÇAY

Düzenleme Kurulu

- Dr. Öğr. Üyesi M. Aykuthan ULUSOY
- Dr. Öğr. Üyesi. M. Fatih AYDIN
- Dr. Öğr. Üyesi Sefa ALTAY
- Öğr. Gör. Dr. Ümit AKYOL

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
- Prof. Dr. Mehmet ŞENTÜRK
- Prof. Dr. Demet DEMİROĞLU
- Prof. Dr. E. Çetin YILMAZ
- Prof. Dr. Emine KOÇ SÖĞÜTÇÜ
- Prof. Dr. Filiz UÇAN TÜRKMEN
- Prof. Dr. Halil ALDEMİR
- Prof. Dr. İrfan DELİ
- Prof. Dr. Kani ARICI
- Prof. Dr. Kemal DELİHACIOĞLU
- Prof. Dr. M. Fatih KANTER
- Prof. Dr. Mehmet ALPTEKİN
- Prof. Dr. Memet Kule
- Prof. Dr. Meryem KUZUCU
- Prof. Dr. Mustafa CİNOĞLU
- Prof. Dr. Necati DEMİR
- Prof. Dr. Önder KARAKOÇ
- Prof. Dr. Serhat KUZUCU
- Prof. Dr. Şahin AHMETOĞLU
- Prof. Dr. Telli AKHUNDOVA KORKMAZ
- Doç. Dr. Elif KAZANCIOĞLU

- Doç. Dr. Mehmet Fatih GÜLOĞLU
- Doç. Dr. Mustafa Z. KAZANCIOĞLU
- Doç. Dr. Muharrem ŞAHİNER
- Doç. Dr. Yakup GÖÇEMEN
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDANOĞLU
- Dr. Öğr. Üyesi Beyza ALPAYDIN ÇOLAKOĞLU
- Dr. Öğr. Üyesi Beyza KARAYİĞİT
- Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mücahid DALKILIÇ

Sekreterya

- Arş. Gör. Yusuf Bahadır YILDIZ

FİLİSTİNDE YAHUDİ YERLEŞİMİ VE SİYONİST DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ: OSMANLI DÖNEMİNDEN ODED YİNON PLANINA 6

Abdulkerim UĞRAŞAN, Prof. Dr. Halil ÖZŞAVLI

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE VE TARİHİ ÇAĞLARDA OYLUM HÖYÜK 18

Ayşenur AKYAR, Doç. Dr. Abdulhamit KAVAK

YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ VE ENDÜSTRİYEL PAZARLAMA STRATEJİLERİNİN UYUMLAŞTIRILMASI 26

Elif Nevruz BİÇER, Prof. Dr. Yakup DURMAZ

ENDÜSTRİ 4.0 'IN B2B MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ: FIRSATLAR VE ZORLUKLAR 39

Esma ÖZDEMİR, Prof. Dr. Yakup DURMAZ

MARİNA CARR OYUNLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN MİTİ 51

İzgi DARA

AYŞEGÜL DEVECİOĞLU'NUN *KUŞ DİLİNE ÖYKÜNEN* ROMANINDA ALGISAL MEKÂNLAR 65

BÜŞRA TIRTIROĞLU, Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

SPİNOZA FELSEFESİNDE İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ VE DETERMİNİZM 71

Mehmet PINAR, Doç. Dr. Mustafa KINAĞ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM(GENEL LİSE)-1950-1960 81

Fatih MENCELOĞLU, Doç. Dr. Meral KUZGUN

SOMATİK SERMAYEDEN ÖZ-OPTİMİZASYONA: KİLİS'TEKİ FİTNESS VE PİLATES SALONLARINDA BEDEN PRATİKLERİNİN NİTEL BİR ANALİZİ 87

Efekan ÇEVİK, Prof. Dr. Muhammet Ruhat YAŞAR

AŞK-I MEMNU ROMANINDAKİ KARAKTERLERİN PSİKANALİTİK AÇIDAN TAHLİLİ 93

Sümeyra SAYGINER, Prof. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

YAPAY ZEKA TABANLI ENDÜSTRİYEL KONTROL SİSTEMLERİ 101

Ahmed ELHAMED,

FİLİSTİNDE YAHUDİ YERLEŞİMİ VE SİYONİST DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ: OSMANLI DÖNEMİNDEN ODED YİNON PLANINA

Abdulkerim UĞRAŞAN[1]

ÖZET

Bu çalışma, Filistin'de Yahudi yerleşiminin tarihsel sürecini siyonizm düşüncesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak Oded Yinon Planı'na kadar uzanan geniş bir tarihsel çerçeve içerisinde incelemektedir. Araştırmanın temel konusu, Yahudi göç hareketlerinin dinamikleri, İsrail Devleti'nin kuruluş süreci ve devlet oluşum sürecinde ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve ideolojik dönüşümlerdir. Bu çerçevede çalışma, İsrail toplumunu oluşturan Yahudi gruplarının birbirleri arasındaki oldukça derin farklılıkları ve Filistin sorununun tarihsel arka planını kapsamlı bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın önemi, Filistin meselesini yalnızca güncel yaşanmakta olan siyasal gelişmeler çerçevesinde değil, tarihsel süreç içerisinde ele alarak meselenin dinamiklerini görünür kılmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Osmanlı ve İngiliz manda dönemlerinde şekillenen dönüşümlerin günümüz İsrail toplumundaki kimlik krizleri, toplumsal ayrışmalar ve azınlık politikaları üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından çalışma literatüre katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, Yahudilik ile Siyonizm arasındaki ilişkinin devlet inşası sürecine etkisinin analiz edilmesi, çalışmanın özgün yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup tarihsel analiz ve kapsamlı literatür taraması tekniklerinden yararlanılmıştır. Konuya ilişkin akademik eserler, birincil ve ikincil kaynaklar incelenmiştir. Yahudi göçleri sonucunda oluşan Yahudi Devleti'nde farklı Yahudi grupları arasındaki sosyo-kültürel farklılıklar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Oded Yinon Planı, İsrail'in bölgesel güvenlik stratejileri bağlamında analitik bir çerçevede ele alınmıştır.

Araştırma bulguları, İsrail toplumunu oluşturan Yahudi gruplarının homojen bir yapıda değildir. Etnik, kültürel ve dine bakış açıları açısından derin ayrışmalar barındıran heterojen bir karakterlere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Filistinlilerin yıllardır sistemli bir şekilde ötekileştirilmesi toplumsal gerilimleri arttırmaktadır. Bu durum, iki toplum arasındaki güven krizini derinleştirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, İsrail'in bölgesel güvenlik stratejilerinde Orta Doğu'daki etnik ve mezhepsel kırılganlıklardan yararlanma eğiliminin bulunduğu ve bu bağlamda İsrail Devleti'nin hiçbir zaman resmi politika olarak takip ettiğini açıklamamasına rağmen, Oded Yinon Planı'nın önemli bir analitik referans noktası olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Yahudilik, Göç, İsrailli Filistinliler, Oded Yinon.

GİRİŞ

Orta Doğu, tarihsel, siyasal ve toplumsal dinamikleriyle özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra petrol gibi değerli bir maden sebebiyle tüm büyük güçlerin ve bölge aktörlerinin önceliğini bir bölgedir. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, sınır çatışmaları ve güç rekabetinin yanında etnik çeşitlilik ve dinî farklılıklar bölgeyi şekillendirmektedir. Bölge ülkelerinin uluslararası sistemde ayakta kalabilmeleri için büyük güçlere bel bağlamaları, bölgede yaşanan bir gerginliği küresel ölçekli bir soruna dönüştürmektedir. Özellikle Filistin meselesi, bölgenin en dinamik ve küresel ölçekli bir sorun olarak 1948'den bu yana bölgenin temel sorunu olarak varlığını devam ettirmektedir. Filistin meselesinin çözüme kavuşturulamaması Orta Doğu'da kalıcı bir barış düzeninin sağlanamamasının önündeki en büyük engellerden biridir.

Yarım asırdan fazla bir süredir süren bu gerilim İsrail'in sürekli toprak kazanmasıyla günümüze kadar gelmektedir. Alınan her Filistin toprağındaki Yahudi olmayan toplum dışlanmış ve ötekileştirilmiştir. Bu politikanın bir sonucu olarak da birbirinden uzaklaşan ve sürekli düşman gibi gösterilen iki toplum doğmuştur. İki toplum arasındaki güven probleminin başat sebebi olmuştur.

İsrail Devleti'nin dış politikada özellikle eylem aşamasında güçlü olduğu hepimizin bildiği bir gerçektir. Ancak içte oldukça kırılgan fay hatlarına sahip unsurları barındırmaktadır. Ülkenin unsurları arasındaki fay

[1] Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID: 0009-0006-4913-183, k.ugrasan@gmail.com
*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

hatları günlük yaşam pratiklerinden dine bakış açılarına varabilecek kadar birçok konuda birbirleriyle bariz bir şekilde ayrışır. Bu tür farklılıklar Yahudi kimliğinin bireyler tarafından nasıl bir şekilde kabul edildiği bakımından önem teşkil etmektedir. Makalede, İsrail ve Yahudiliğin aynı şey olduğu, bir diğer deyişle İsrail'in etnik bir devlet olduğu gerçeğine değinilecektir. İsrail'de yaşayan Arap nüfusun "Bedeviler", "Filistinliler" ve "Dürziler" gibi kategorilere ayrıştırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, azınlık gruplarının İsrail hükümeti tarafından siyasal ve toplumsal düzlemde dışlandığı ve ikinci sınıf vatandaş muamelesine maruz kaldıkları görülmektedir. Hatta Bedevileri, diğer azınlıklardan ayrı tutarak oluşabilecek bir Arap birliği ruhunu da bitirmeye yönelik olduğu da görülmektedir. Ayrıca makalede "Siyonizm", "Pogrom", "Aliya" kavramlarına da değinilecektir. Öncelikle Yahudilerin Aliyalar ile Orta Doğu'ya gelişleri ve İsrail kurulduktan sonra bölgedeki nüfusu artırmak amacıyla bölgeye göçü teşvik politikaları çerçevesinde yürütülen Ezra ve Nehemya Operasyonu ele alınacaktır. Daha sonra Yahudileri İsrail'e teşvik sonucu oluşan birbirinden farklı geçmişlere ve kültürlere sahip unsurların İsrail'deki genel durumlarına değinilecektir. Daha sonra ülke içindeki 'öteki' gruplar ve Yahudi devletindeki durumlar ele alınacaktır. Son olarak, Oded Yinon Planı çerçevesinde İsrail'in bölgede varlığını sürdürme stratejisi kapsamında bölge ülkelerinin iç dinamiklerinden nasıl yararlanmayı öngördüğü ve bu öngörüyü İsrail'in çıkarlarına ne şekilde hizmet edebileceği incelenecektir.

Osmanlı ve Manda Dönemi Filistin'i

Osmanlı İmparatorluğu dönemi

Kudüs, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlıların Mısır'a seferiyle alındı. Her iki devletin orduları 1516 yılında Mercidabık'ta karşılaşmışlardır. Savaşı Osmanlılar kazanmasından sonra Osmanlı ordusu kışı geçirmek için Şam'a geldi ve buraya yerleşti.[1]

Kudüs dört ana bölgeden oluşur. Her biri ayrı dine mensup topluluklardan oluşur. Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve Ermeniler (Ermeniler mezhepsel açıdan) birbirlerinden net bir şekilde ayrılmıştır.[2]

XVI. yüzyılın başlarında az sayıdaki Musevî topluluğu, İspanyol Engizisyon Mahkemesi'nden kaçan Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelmesiyle Yahudi nüfusu arttı.[3] XIX. yüzyılda Rusya'dan zulümden kaçan çok sayıda Filistin'e göç etti. Bu durum şehirde önemli değişikliklere de sebep olmuştur.[4] 1882'de siyonist hareketin etkisiyle çok sayıda Yahudi Kudüs'e gelmeye başladı.[5] Yahudi göçünün başlamasıyla birlikte Osmanlı'nın Devleti'nin politikası Filistin bölgesinde Yahudi yerleşimine engel olmaktı. Özellikle II. Abdülhamid Filistin'e Yahudilerin göçünü engellemek için çaba sarf etti.[6] Bazı kısıtlamalar getirildi bazıları şunlardır: Filistin'de toprak satın alımı yasaklandı, hac ibadeti için Kudüs'e gelenlere sadece geçici izin verildi, vize şartı getirildi.[7] Ancak, bütün bunlar uygulama aşamasında yaşanan aksaklıklar ve yabancı güçlerin müdahalesi yüzünden başarılı olamadı.[8] Göç sürecinde şehirdeki Yahudi nüfusu 1917 yılına gelindiğinde oldukça yükselmişti.[9]

---

[1]Miroğlu, İsmet, "Yavuz Sultan Selim", Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, X, 306; Ercan, Yavuz, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, 6-7.

[2]Ben-Arieh, Y., The Growth of Jerusalem in the Nineteenth Century, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 65, No. 2, Jun., 1975, 252-253.

[3]Nicault, Catherine, *Kudus 1850*-1948, çev. Estreya Seval Vadi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, 19.

[4]Bozkurt, Gülnihal, "Osmanlı-Yahudi İlişkileri", *Belleten*, Ağustos, 1993, C. LVII, sayı: 219, 550

[5]Wenger, Marta, Jerusalem, Middle East Report, No. 182, Jerusalem and the Peace Agenda , May - Jun., 1993, 9.

[6]El-Aseli, Kamil Jamil, Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası), *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, 336.

[7]Karaman, M. Lütfullah, "Filistin", *DİA*, İstanbul, XIII, 1996, 93.

[8]Kushner, David, Ali Ekrem Bey, Governer of Jerusalem 1906-1908, International Journal of Middle East Studies, Vol. 28, No. 3, Aug., 1996, 353.

[9]Wenger, "Jerusalem," 9.

Filistin'e ilk göçler ve Aliya

Yahudiler, Avrupa ve Rusya'da sürekli kötü muameleye ve dışlanmaya maruz kaldıklarından 19. yy.'ın son çeyreğinden itibaren kutsal toprak olarak atfettikleri Kudüs'e ve çevresine yerleşmişlerdir. Özellikle Rusya'da uzun süredir saldırıya uğruyor, evleri yağmalanıyor ve öldürülüyorlardı. 1881 yılındaki Pogromdan (kıyım) sonra Filistin'e büyük bir göç hareketi gerçekleşti. I. Aliya olarak adlandırılan bu göç hareketi, Filistin'de modern Yahudi yerleşiminin kurumsal temellerinin atıldığı ilk evre ve İsrail'in inşası için başlangıç olmuştur. I. Aliya'nın sonlarına doğru toprak alımı yoluyla Yahudilerin arazisi 218.170 dönüm oldu.[10] Siyonizmin söyleminde toprak satın almaya kefaret veya toprağın fethi gibi anlamlar verdiğini belirten Benny Morris, 1878-1908 yılları arasında yaklaşık 400.000 dönüm arazinin Yahudiler tarafından satın alındığını ifade eder.[11] 1904-1914 yılları arasında da II. Aliya gerçekleştirildi. Bunun I. Aliya'dan farkı, devrimci ve sosyalist fikirlerden etkilenmiş Yahudilerin Filistin'e gelmeleridir. II. Aliya ile Filistin'e gelenler sosyalist siyonist hareket meydana getirdiler.

Manda dönemi

Britanya, I. Dünya Savaşı sırasında 1917 yılında Kudüs'e girdi. Şehrin nüfusunda, çatışmalar, kıtlık ve hastalıklar sebebiyle ciddi bir azalma görülmüştür. Britanya'nın bölgeyi işgaliyle kimlikler belirginlik kazanacak ve İngiliz Manda Yönetimi altında sınır çizilecektir.[12]

Osmanlı dönemindeki gibi nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşıyor ve hayatlarını tarımsal faaliyetlerle veya tarımsal faaliyetlerle dolaylı ilişkisi bulunan işlerle idame ettiriyordu. İngiliz manda yönetimi Filistin'de idari alanda yasama ve yürütme mercilerinin hem Araplar hem de Yahudilerden ancak elbette en tepede İngiliz yöneticinin olacağı bir düzen tesis etmeye çalıştı.

İngiliz yönetimi bölgede yaşayan halkın tutumunu etkileyecek şekilde hareket ediyordu. Manda Yönetimi, Balfour Bildirisi'nin siyonizm yanlısı politikanın organizatörü gibi davranması ve Yahudilerin Filistin'e göçüne ilişkin yaklaşımın resmi belgelerle garanti altına alınması, Araplar nezdinde ciddi rahatsızlık yaratmıştı.

Manda Yönetimi Komiseri Herbert Samuel'in siyonist örgüt yöneticileriyle gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda göç politikasını üç temel ilke inşa edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu üç prensip şöyledir: kolaylaştırma, izin şartı ve sorumlulık. Yahudilerin Filistin'e girişlerinin kolaylaştırılması, siyonist örgütün izni olmadan Filistin'e hiçbir şekilde organize bir göç hareketinin kabul edilmemesi ve gelecek Yahudilerin hazırlık ve izin süreci gibi noktalarda siyonist örgütün sorumlu olmasıydı.[13] Samuel'in tasarısının Dışişleri Bakanlığınca onaylanmasının ardından 1 Eylül 1920'de yürürlüğe girmek üzere yayımlanmıştır.

İsrail'in Kuruluşu, Göç ve Kimlik Krizi

İsrail'in kuruluşu ve filistinli bilinci

29 Kasım 1947 tarihinde Birleşmiş Milletler Taksim Planı'nı kabul etmiştir. İngiltere bölgeden çekileceğini 15 Mayıs 1948 tarihi olarak açıklamıştı. 14 Mayıs 1948 gecesi Başbakan sıfatıyla David Ben-Gurion, yeni kurulan devletin Bağımsızlık Bildirgesi'ni okudu. İsrail kurulduğunda yaklaşık 700,000 Arap, yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalmıştır.[14] Yahudi devleti kurulabilmesi için Arapların Filistin'den çıkarılmasının gerekli olduğu düşüncesi Siyonist projenin temel ilkelerinden biridir. Nitekim Theodor Herzl'da 1895 yılında günlüğüne yazdığı ifadelerde bu konuya değinmiştir. Herzl, günlüğünde Araplara ait toprakların alınması gerektiğini ve onların çevre ülkelere gönderilerek sınır dışına çıkarılması gerektiğini

[10]Mim Kemal Öke, *Siyonizmden Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, 4. Baskı (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 417.
[11]Benny Morris, Righteous Victims: A History of Zionıst-Arab Conflict. (New York: Vintage Books, 1999), 38.
[12]Ilan Pappe, *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk,* 1. Baskı (İstanbul: Phoneix Yayınları, 2007), 91.
[13]Moshe Mosek, Palestine Immigration Policy under Sir Herbert Samuel: British, Zionist and Arab Attitudes, 1st Edition (London: Frank Cass, 1978), 4-6.

[14]Ghazi Falah, "The 1948 Israeli-Palestinian War and Its Aftermath: The Transformation and De-Signification of Palestine's Cultural Landscape," Annals of the Association of American Geographers 86, (1996): 256-285.

yazmıştır.[15] Benny Morris'de bölgedeki nüfus sorununun çözümünün bölge halkı Filistinli Arapların gönderilmesi olduğunu düşünür.

İsrail'in kurulmasıyla ve Britanya'nın manda yönetimine son verip çekilmesinin ardından 5 Arap devleti İsrail'e savaş ilan etmiştir. Savaşın sonucunda İsrail, BM Taksim planında verilen bölgeler haricinde Filistin'e ait bazı yerleri de ele geçirmiştir. Savaş sonucunda yapılan ateşkesle alınan yerler yeşil hat olarak İsrail'in resmi sınırları içinde kalmıştır. Yahudiler gerçekleştirmiş oldukları operasyonlarla yaklaşık 1,000,000'a yakın kişinin Filistin'den sürgününe ve yaklaşık 160,000 kişinin İsrail Devleti'nin sınırları dahilinde bulunan yeşil hatta kalmıştır.[16] İsrail Devleti içerisinde kalan Araplara vatandaşlık verilerek resmi olarak İsrailli Araplara dönüşmüşlerdir. Bölgede Arap milliyetçiliğinin etkili olması siyonizme karşı Filistin milliyetçiliğini yükseltti. David Ben-Gurion, İsrail Devleti'nin tüm unsurlarının demokratik bir devletin ilkesi gereği eşit haklara sahip olacağını dile getirmiştir. Ancak süreç bu şekilde ilerlememiştir. İsrailli Filistinliler toplumsal hayatın birçok alanında ayrımcılığa uğramışlardır. İsrail toplumunun "ötekisi" olmuşlardır. Filistinlilerin toplumdan dışlanmasının sebebi, oluşturulan yeni kimliğe tehdit olarak algılanmasıdır.

Ezra ve Nehemya operasyonu

Ezra ve Nehemya operasyonu, Iraktaki Yahudilerin hava yoluyla İsrail'e taşınmasını ifade etmek için kullanılan bir isimdir. Bu operasyonla Irak'taki tüm bölgelerden 1950 ile 1951 arasında yaklaşık 110.000-130.000 Yahudi nakledilmiştir.

Orta Doğu Yahudileri 1930'larda, siyonizme desteğin tehlikeli olacağını düşündüklerinden harekete ilgi göstermemişlerdir.[17] Yahudi cemaati liderleri, siyonizmle anılmanın Yahudilere yönelik tehdidi arttıracağını düşünmüşlerdir.[18]

II. Dünya Savaşı sona ermişti ve Mayıs 1948'de İsrail kurulmuştu. Artık, Orta Doğu'da bir Filistin sorunu vardı. Mayıs 1948'de Irak birlikleri, diğer Arap devletleriyle birlikte İsrail'e karşı savaşması için Filistin'e gönderildi. Savaşın kaybedilmesine rağmen, Irak'ta Yahudilere yönelik sınır dışı etme politikası uygulanmadı.[19]

Irak'taki siyasi istikrarsızlığın kullanılması, korku ortamının oluşturulması ve Iraklı Yahudilerin güvenliğinin yalnızca İsrail'e göç ederek sağlanabileceği yönündeki düşünce siyonistler tarafından algı haline getirilmiştir. Bunun için de Irak'ın mevcut durumundan yararlanmak istemişlerdi. Ajanlar, Irak'a kaçak yollarla silah sokuyorlardı. Ayrıca Yahudi ailelerin evlerinde veya sinagoglarda gizlenerek Yahudi cemaatini hedef haline getiriyorlardı. Irak'a gönderilen İsrail ajanlarının, Yahudilerin güvenlikleri konusunda endişe duymalarını sağlamaya yönelik propagandaları başarılı olmuştu.[20]

Temmuz 1948'de siyonist hareketin bir üyesi olmak, Irak yasalarına göre[21] ölüm cezasını gerektiren suçlar kapsamına alındı. İstisnai durum hariç olmak üzere Yahudilerin ülkeyi terk etmeleri yasaklandı.

İsrail'den gelen ajanlar tarafından yönetilen bir Yahudi hücresi, Irak Yahudileri endişeye sevk etmek için Yahudi merkezlerine bombalar yerleştirdi. Amaç, İsrail'e göçü hızlandırmaktı. Shiblak'ın aktardığına göre, İngiliz Dışişleri Bakanlığı da eylemlerden İsrail'in sorumlu olabileceğinden şüpheleniyordu. Irak'taki şartlar düşünüldüğünde, eylemlerin gerçekleşmesindeki en makul açıklama Irak'tan göçen Yahudilerin sayılarının yüksek olmaması gerçeğine dayanmaktaydı.[22]

Filistin'de yaşanan siyasi gelişmeler ve Irak'taki durum, Irak Yahudilerinin güvenliğini tehlikeye atmaktaydı. Bu durum, 1950 ve 1951'de hemen hemen tüm Yahudilerin Irak'tan göç etmesine yol açmıştır. Göçe giden

---

[15]Marvin Lowenthal, editör, *The Diaries of Theodor Herzl* (New York: Universal Library, 1962), 279
[16]Morris, Righteous Victims, 41.
[17]Joseph D. Zargari, "The Forgotten Story of the Mizrachi Jews: Will the Jews of the Middle East Ever Be Compensated for Their Expulsion from the Arab World?" Buffalo Public Interest Law Journal 23, (2004):168.
[18]Joseph D. Zargari, "The Forgotten Story of the Mizrachi Jews," 168.
[19]Joseph D. Zargari, "The Forgotten Story of the Mizrachi Jews," 175.
[20]Rachel Shabi, We Look Like the Enemy: The Hidden Story of Israel's Jews from Arab Lands, (New York: Walker Books, 2008), 4-5.
[21]1938 yasası, komünist veya anarşist faaliyeti, en az yedi yıl hapis cezasına ve azami ölüm cezasına tabi olan bir suç olarak tanımlandı. Yasadaki bu değişiklik, Siyonist faaliyeti, komünist ve anarşist faaliyet ile eş değer kabul etti.
[22]Abbas Shiblak, *The Lure of Zion: The Case of Iraqi Jews*, 1. Baskı (London: Al Saqi Books, 1986), 120.

süreçte yaşananların dönüm noktasını İsrail Devleti'nin kurulması oluşturmuştu. Bu süreç, Irak Yahudilerinin siyonist faaliyetler yürüttüklerine yönelik şüpheleri arttırmıştır.[23] Irak Başbakanı Nuri Said, Tevfik Süveydi'nin yerine Eylül 1950'de başbakan olunca, Yahudilerin Irak'ı mümkün olduğunca kısa sürede terk etmelerini sağlamak amacıyla bazı adımlar attı. İran sınırından gizli geçişlerin artması sonucunda Irak hükümeti, Yahudilerin Irak vatandaşlığından vazgeçmeleri koşuluyla ülkeden ayrılabileceklerine karar verdi. Irak hükümetinin açıklamasına göre yasa, Yahudilerin İran'a illegal göçüne son vermek için tasarlanmıştı[24]

9 Mart 1950'de Irak Yahudilerinin göç etmesine izin veren Vatandaşlıktan Çıkarma Yasası kabul edildi. Söz konusu bu yasa, başlangıçta, Irak'ın İsrail'e göç eden Yahudi karşılığında Filistinli Arap mülteci kabul etmesini öngören bir anlaşmanın parçası olarak tasarlanmıştı. Ancak Arap Birliği'nin muhalefeti nedeniyle gerçekleşememiştir. Sonuç olarak Irak 10.000'den az mülteci aldı[25]

Ezra ve Nehemya Operasyonu kapsamındaki nakil süreci gerçekleştirilmişti. Irak makamları, Şubat 1951'e kadar topraklarından İsrail'e doğrudan uçuşlara izin vermediğinden yolcu uçakları İsrail'e doğru yola çıkmadan önce Kıbrıs'ta durmak zorunda kalıyorlardı. Ancak Şubat ayından sonra Bağdat ve Basra'dan kalkan uçağın direkt Lydda Havalimanı'na iniş yapmasına izin verildi.[26] Irak vatandaşlığından vazgeçip İsrail'e giden Iraklı Yahudilerin sayısı 107.603'ü buldu. 16.000 civarı da ülkeyi başka yollarla terk etti.

Irak dışında hiçbir Arap ülkesi, Yahudi vatandaşlarına bu denli katı ve kesin bir tercih sunmadı. Irak 1948 Savaşı'nda İsrail'e karşı savaşmıştı ve teknik olarak hâlâ savaş halinde sayılıyordu. Diğer Arap ülkeleri, Irak Yahudilerinin bu şekilde gönderilmesini kınadı. Bunun İsrail'in amaçlarına hizmet ettiğini belirttiler. Irak yönetimi bu konuya tamamen ekonomik açıdan yaklaşmıştı. Gidenlerin mal ve mülkleri Irak hazinesine kalacaktı. Uçuşlardan ve çeşitli hizmetlerden de para alınıyordu. Iraklılar, Yahudilerin inatçı ve sabırsız insanlar olduklarını, daha sonra sorun çıkaran bir azınlığa dönüşebileceklerini düşündükleri için onların gitmelerine razı oldular.[27]

Kimlik krizi

İsrail kurulduğundan itibaren Yahudi nüfusunu, Arap nüfusu karşısında dengelemek ve çoğunluğa sahip olmak için dünya üzerindeki tüm Yahudilerin yeni kurulan Yahudi devletine gelmeleri yönünde çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıya Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da yaşayan Yahudiler yanıt vermiştir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan gelen göçler, nüfusun artmasında en büyük rolü üstlenmişlerdir. Ancak, farklı coğrafyalara ait bu Yahudiler İsrail'de bir kimlik krizinin de temelini oluşturdular.

Yahudiler iki bin yıl boyunca çeşitli coğrafyalarda başka topluluklarla birlikte dağınık bir halde yaşamış olmalarına rağmen bağımsız bir Yahudi kimliğini korumayı başarmışlardır. Seküler siyonizm İsrailliyi Filistin'e yeniden yerleşmek için dönen, toprağı işleyerek bağ kuran bireyler olarak tanımlamıştır. Ancak vaat edilmiş topraklar üzerinde hak iddia ederken seküler İsrailli kimliği ile uyumsuzluk içermektedir. Çünkü bunun kaynağını din temelli göstermektedir. İsrailli kimliğini dini Yahudilikten ayırmak zordur.

Yahudilik ve Siyonizm

Siyonizm Yahudi kimliğinde dönüşüme yol açmıştır. Yüzyıllarca inanç cemaati olan Yahudiler, siyonizm ile ulusal bir kimlik kazanmıştır.[28] Anavatana dönüş söylemiyle Tevrat'ı yüceltmiş, geleneksel ve dini sembolleri kullanarak başka bir kimlik inşasına girişmiştir.[29]. Ancak başka bir kimlik yaratımı çelişkiye neden olmuştur.

[23]Shiblak, The Lure of Zion, 130.
[24]Stanford J. Shaw, çevirmen, *Osmanlı İmparatorlğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 70-71.
[25]Hassan Ali Majid, "Religious Minorities in Republican Iraq Between Granting Rights and Discrimination," *A Socio-Political and Historical Study* 10 (2018): 120.
[26]Majid, " Religious Minorities," 122.
[27] Shlomo Hillel, *Operation Babylon*, 1st Edition (New York: 1987), 87.
[28]Yakov M. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, çeviren. Şahika Tokel. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 30.
[29]Yakov M. Rabkin, Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı, 65.

İsrail kimliğiyle Yahudi kimliği arasındaki fark toplumsal gerilime yol açmıştır. Kurucular, Yahudileri bir arada toplarken kültürel birliği sağlanmış bir toplum oluşturmayı hedeflemişlerdir. Yahudiliğin etik değerlerini de barındırırken geleneksellikten uzak bir toplum tasavvur etmişlerdir.[30]

İsrail toplumu, dindarlık ve sekülerlik arasında bir gerginliğe tanıklık etmektedir. Bir tarafta Batılı değerlere inanan, seküler yaşam tarzı diğer tarafta muhafazakar yaşam süren Yahudiler.

İsrail'de Batılı anlamda seküler-dindar ayrışması yoktur. Çünkü Yahudilik kimliğin bir parçasıdır. İsrail'deki seküler-dindar ayrışması dört kategoride ele alınması gerekir. Buna göre dindar-seküler yelpazesinde İsrailli Yahudiler dindar olmayan, geleneksel, dindar (Ortodoks) ve ultra Ortodoks olarak gruplanabilirler. Ben-Rafael ve Peres dindar olmayan grupların tamamen seküler olmadığını, az sayıda Yahudi'nin dinin tüm kurallarına karşı olduğunu öne sürerler. Dindar olmayanlar da Yahudi geleneğine uygun olarak Şabbat'ın resmî tatil günü olmasına karşı değillerdir. Bu sebeple Ben-Rafael ve Peres laik ya da seküler terimlerini kullanmayıp onun yerine dindar olmayan nitelendirmesini kullanmışlardır. Bu bağlamda dindar olmayanlar herhangi bir dinî geleneği bir ibadet olarak değil, kültürel bir etkinlik olarak gören kişilerdir.

Bazı Yahudiler kendilerini ne seküler ne de dindar olarak tanımlarlar. Bunlar gelenekseller olarak kabul edilir. Gelenekseller, Yahudi perhiz kurallarına uymak, Hanuka'yı kutlamak ve Yom Kippur gibi özel günlerde sinagoga gitmek gibi dinin geleneklerini yerine getirirler. Dindar (Ortodoks) sınıfına dahil edilen Yahudiler ise Halakhaya ve Talmudik yasalara bağlı hayatını buna göre yaşayan kişilerdir. Dindarlar, Yahudiliğe uygun yaşamaktadırlar. Yelpazenin en ucunda yer alan ultra-Ortodoks Yahudiler kendilerini "yeşiva" adı verilen dini kurumlarda Tevrat ve Talmud'u inceleyen kişilerdir.[31]

Dindar-seküler bağlamda en büyük gerginlik yelpazenin iki ucunda yer alan seküler grup ile ultra-ortodokslar arasındadır. Her iki grupta birbirlerini tehdit olarak algılamaktadır. Ultra-Ortodokslar seküler anlayışın Yahudiliğe zarar verdiğini, onu yok edebileceğini söylerken; Aşkenazi elit ise ultra-ortodoksların gücünün her geçen gün artmasıyla ülkenin kurucu değerlerinin tehlike altında olduğunu iddia etmektedir.[32]

Bugün ultra-Ortodoksların İsrail'de edindikleri gücün temelleri David Ben-Gurion'un 1947 yılındaki anlaşmadadır. Statüko anlaşması adını alan bu düzenlemeyle farklı dindar toplulukların yasal sistemler içerisinde dinî özgürlüğü tanınmıştır. Bu anlaşmayla kurulacak devlette Şabat'ın resmî tatil olması ve dinî mahkemelerin boşanma, evlenme ve miras gibi konularda söz sahibi olmasını sağlamıştır. Ortodoks ve ultra-Ortodoks dinî eğitim-öğretime özerklik tanır ve Yeşiva çalışanları askerden muaf tutar hatta devletin sosyal yardım dağıtması hususunu da ele almıştır.[33] David Ben-Gurion'un bu muafiyeti tanımasının sebebi soykırım sırasında çok sayıda Tevrat âliminin ölmesi sonucunda ilmi canlandırmayı sağlamaktır. Ancak ultra-ortodoks nüfusun yıllar içinde artması, topluluktaki erkeklerin çoğunun yeşiva öğrencisi olmasından dolayı bu durum devletin sırtında bir yük haline gelmiştir. Hayatları boyunca çalışmayan ve devletten alınan yardımla geçinen ultra-ortodokslarda kadınlarda çalışma hayatına katılmaz. Elbette bu durum, topluluk yoksulluğa sebep olmaktadır. Zaman içerisinde siyaseten güçlenmişlerdir ve İsrail'deki siyasi sistemde ultra-ortodoksların desteklediği partiler olmaksızın hükümetin neredeyse kurulamaz hale gelmesine sebep oldu.

Yahudi kimlikleri arasındaki farklılıklar

İsrail, Mayıs 1948 yılında kurulduğunda Yahudi nüfusun %85'ini Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen Yahudiler oluşturmaktaydı.[34] İsrail Devleti, Yahudi nüfusunu arttırmak için geri dönüş yasası çıkararak tüm Yahudileri İsrail'e davet etti. Büyük çaplı Yahudi göçü Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan İsrail'e gelmeye başladı. Mizrahi olarak adlandırılan bu grup, İsrail'in Yahudi nüfusunun bir arada tutulmasında en büyük paya sahiptir. Ancak, farklı kültürel ve ekonomik geçmişlere sahip olmalarından dolayı Aşkenazilere göre toplumun daha alt katmanlarında buldular. En keskin ayrışma Aşkenazim ve Mizrahim arasındadır. Sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıklar iki grup arasındaki gerginliği tırmandırır. Bu gerginliğe 90'lı yılların başında Sovyet Sosyalist

---

[30]Eliezer Ben-Rafael ve Yochanan Peres, Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded. (Leiden: Brill, 2005), 30.

[31]Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 64-65.

[32]Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 68.

[33]Sharon Weinblum, "Religion in the Israeli Parliament: A Typology," *Religion, State & Society*, (2014): 283. Erişim Tarihi 17 Mart 2026, doi: 10.1080/09637494.2014.945727

[34]Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 108.

Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağıldıktan sonra göç eden Rusya kökenli Yahudiler ve Beta Israel olarak bilinen Etiyopya'dan gelen Yahudiler de eklenir. Beta Israel, toplumun en alt tabakasını oluşturur. Bir diğer gerilim ise sosyo-kültürel olarak ayrılan grupların bu kez dindar-seküler olarak ayrışmasıdır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan gelen Yahudiler; etnik kimliğini ve kültürünü, geleneğe ve dini ibadetlere bağlı kalan bir topluluktur. Bunun tam tersi olarak Aşkenaziler geleneksel bir yapıda değildir.

Mizrahim, 1980'lere kadar nüfusun yaklaşık yarısını oluşturuyordu. İsrail'in kurucu ideolojisinden farklılık gösteren bu özelliklerinden dolayı İsrail'e geldiklerinden beri coğrafi olarak dışlanmıştır.[35] Mizahim, sınıfsal olarak Aşkenazime yapısal coğrafidedir. Büyük şehirlerin çevresinde bulunan gelişmemiş mahalleler ve sınır bölgelerinde inşa edilmiş göçmen moşavlarında[36] yaşamaktadırlar. Mizrahim periferiye yerleştirildi ve iktidar alanından uzak tutuldu. 1950'li yıllardan itibaren İsrail toplumu Mizrahimin, Aşkenazim tarafından marjinalize edilmesi üzerine kurulu bir etnik-sınıfsal güç ilişkileri ile karakterize edilmiştir. Mizrahim. işçi-işveren ilişikisinde daha çok işçi olarak kalmıştır. Aşkenazi elitin akademik eğitime yöneleceği normal bir sistem ve Mizrahimin işçi yaşamına uygun bir şekilde eğitim alabilecekleri meslek okullarını kurumsallaştırmıştır. Bu düzende Mizrahim işçi sınıfının gittiği okullara gitmişlerdir. Ayrıca medya alanında da dışlanmış ve kültürleri "folklorik kültür" olarak etiketlenmiştir. Bu dışlanma 1960 yılında Hayfa'da çoğunluğu Mizrahim olan Vadi Salib bölgesinde ayaklanma ve 1970 yılındaki Kara Panterler Hareketi ile dışa vurmuştur.[37] 1977 yılında Mizrahimin desteklediği Likud Partisi'nin seçimlerden galip çıkması İşçi Partisi'nin siyasetindeki egemenliğini sonlandırdığı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu sonuç Mizrahim için başarıdır ve yaklaşık 15 yıldır verilen çabanın neticesidir.

SSCB'nin dağılmasıyla İsrail yeni bir göç dalgası daha gelmiştir. İsrail Göç Bakanlığı'nın istatistiklerine göre 1989'dan itibaren İsrail'e 900.000'in üzerinde Rus Yahudisi göç etmiştir. Yapılan göçler arasında en büyük göç dalgası Rusya'dan gerçekleşmiştir.[38] Kendilerini geldikleri toplumda asimile etmeyip Rusça konuşan ayrı bir topluluk olarak kalmışlardır. Rus Yahudilerinin geldikleri ülke olan SSCB'nin uzun süre dünyanın iki süper gücünden biri olması ve orada orta sınıfa mensup genellikle doktor, mühendis, öğretmen gibi mesleklerden geldiklerinden İsrail nüfus yapısı içinde eğitim açısından ülkenin genelinin çok üstünde bir konuma sahiplerdi. Bu açıdan ülkenin kurucu unsuru Aşkenazim tarafından Batılı değerlere bir tehdit olarak algılanmadılar ve bu nedenle Mizrahim gibi marjinalize edilmediler. Rusya'da bulundukları süre içerisinde bir din olarak Yahudilikten ve dinin öngördüğü günlük ibadetlerden uzak oldukları için Rus Yahudileri, Aşkenazi elitin laik değerlerin tehlikede olduğunu düşünmemişlerdir. 2003 yılındaki bir istatistiğe göre yaklaşık her 4 Rus Yahudisinden 1'i Yahudiliğin kriterlerini karşılamamaktadır, ancak yine de İsrail vatandaşlığına kabul edilmişlerdir.[39] SSCB'de uzun yıllar süren ateist propaganda sonucunda da %90'ı inançsız olan Rus Yahudileri için Yahudilik sadece etnik açıdan bir anlam ifade eder. Rus Yahudileri toplumla bütünleşmekten ziyade kendi içlerine kapanmışlardır. Mesleki açıdan İsrail'de, geldikleri ülkede edinmiş oldukları düzeyi yakalayamamışlardır. İbranice bilmemelerinden ötürü çalışma hayatında önemli konumlar elde edememişlerdir. Rus göçmenler, öncelikle Yahudilikle ardından etnik köken olarak Rusya ile ve son olarak İsrail kimliğiyle kendilerini tanımlarlar.

Siyonizm'in modern, Batılı ve seküler bir devlet kurma fikrine, İsrail toplumunun çok çeşitli yapısı meydan okumuştur. Batılı değerler yerine Doğu kültürüyle harmanlanmış Mizrahimin kültürel meydan okumasına ek olarak Etiyopyalı Yahudilerin ırk sorunu da eklenmiştir. Etiyopya'dan gelen Yahudiler, İsrail toplumunda Yahudiler arasındaki etnik sınıflaşmanın bir diğer sınıfını teşkil etmektedir. Beta Israel 1973 yılından itibaren İsrail'e gelmiştir. Eski Ahit'e referansla Yahudilikleri kanıtlanmıştır. Yaklaşık olarak 110.000 Etiyopya'dan gelen Yahudi yaşamaktadır.[40] Her ne kadar Beta Israel, İsrail'in bir parçası kabul edilseler de günlük yaşamda ayrımcılığa uğrarlar. Kendilerini Beta Israel (İsrail'in Evi) olarak tanımlayan bu grup ayrıca Falaşalar olarak

[35]Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 109.

[36]İsrail'de bireysel aile çiftliklerinin kooperatif yapısıyla birleştiği kırsal tarım köylerine verilen isimdir. Kibbutzlardan farklı olarak arazinin özel mülkiyeti, aile yaşamı ve geliri bireyseldir; ancak pazarlama, satın alma ve bazı teknik ekipmanlar ortaklaşa yönetilir.

[37]Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 118-119.

[38]Olga Gershenson, "Is Israel Part of Russia? Immigrants on Russian and Israeli Screens," *Israel Affairs* 17, no. 1 (2011): 164.

[39]Ben-Rafael ve Peres, *Is Israel One?*, 191.

[40]Nissim Mizrachi and Hanna Herzog, "Participatory Destigmatization Strategies among Palestinian Citizens, Ethiopian Jews and Mizrahi Jews in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 35, no. 3 (2012): 419.

bilinmekte olup, günümüzde Falaşa nitelemesini aşağılayıcı bulduklarından kullanmayı tercih etmemektedir. Genellikle düşük konumdaki işlerde çalışmaktadırlar ve İsrail'deki en eğitimsiz kesimdir.[41] Beta İsrael, iki sorunla karşı karşıyadır. Bunlar dinî ve ırkî sorunlardır. Etiyopya Yahudiliğini sorgulanır hale getiren şey İsrail'deki bazı dini kurumların otantik Yahudiliğin emarelerini bulmakta zorlandığı görüşüdür. Bir diğer problem ise ten rengiyle ilgilidir.[42]

Ötekiler

İsrail toplumunda yer almalarına rağmen Yahudi olmadıkları için öteki konumuna itilen gruplar Filistinliler, Dürziler ve Bedevilerdir. Bu üç grup Arap kimliği altında ortaklaşsa bile İsrail'in politikaları doğrultusunda aynı kategoride değerlendirilmezler. Ayrıca azınlık, dini temelde Müslüman ve Hristiyan şeklinde de ayrıştırılmaktadır. İsrail Devleti, kuruluş ilkelerine uygun olarak öncelikle Yahudilere ayrıcalık tanımakla birlikte, bu üç grubun demokratik ve eşit haklara sahip olduğunu da beyan etmiştir. Ancak azınlıklar devlet kimliği tanımından dışlanmıştır. İsrail Merkez İstatistik Bürosu'nun 2025 yılı istatistiklerine göre, bu 3 grup nüfusun %21'ine tekabül eder.[43]

İsrail'de vatandaşlık kavramı ve ikililik

İsrail'deki vatandaşlık anlayışı, ülkenin Yahudi devleti olması temelinde şekillenmiştir. Devlet siyonist idealin gerçekleşmiş hâli olarak Yahudi devletidir. Ancak din olarak Yahudiliğin tanımı yoruma açık bırakılmıştır. Bu açıdan siyonizm dinî bileşenleri barındıran seküler bir milliyetçiliktir. Dünya üzerindeki tüm Yahudilerin İsrail'e dönüşü anayasal bir hak olarak düzenlenmiştir. Devletin sistemi, bireysel hakların Halakha'ya[44] göre düzenlendiği yasalar ile diğer sivil hakların Batılı anlayışa göre düzenlendiği iki farklı sistemin olduğu bir sistemdir. Devletin kurumları, hukuki düzenlemeleri ve sembolik ögeleri seçmeci bir sivil din niteliği taşıyan bir inanç sisteminin temelini teşkil eder.[45] İsrail Devleti, ülkesindeki vatandaşlık sahibi Filistinlileri resmi olarak 'İsrailli Araplar' olarak tanımlar. Zaman içerisinde Filistinli kimliği oluştuğundan 'İsrailli Filistinliler', 'İsrail vatandaşı Filistinliler' gibi nitelendirmeler de farklı bir kimliğe yapılan vurguyu ortaya koyar. Ayrıca Dürziler ve Bedeviler de Araptırlar ve Filistinliler farklı etnik gruplar olarak kabul edildiğinden, bu iki grup arasında sayılmazlar.

İsrail kimliği Yahudilikten ayrı düşünülemez. İsrail Devleti ise bunun uluslararası arenada vücut bulmuş hâlidir. Bu durum İsrail Devleti'nde yaşayan Yahudiler tarafından kabul görsün veya kabul görmesin bu şekildedir. Sekülerler, ülkenin Batılı tarzda ve modern bir şekilde yönetilmesini isterken Ultra-ortodokslar dini kuralların hayatın her alanında uygulanmasını isterler. Dayatma yöntemiyle de bu yaşam tarzının zorla uygulanmasını isterler. Girişilen bu kültür yarışının yukarıda da bahsedildiği gibi siyasete de etki ettiğine değinilmiştir. Sistem, İsrail siyasi partilerini sürekli koalisyonlara mecbur bıraktığından aşırı dinciler koalisyonların bir parçası olmuşlardır.

Oded Yinon Planı

Oded Yinon kimdir ve plan neyi hedeflemektedir?

İsrail'i kuran ve yöneten David Ben-Gurion ve kurmayları, ülkenin bekası için yeni bir strateji belirlediler. İsrail, kendisine düşman Arap ve Müslüman devletlerle çevriliydi. Bu durumda bunu kırmanın yolunu Arap ve Müslüman devletlerin ötesine gitmekte buldu. "Çevre stratejisi" adı verilerek Orta Doğu'da Arap olmayan ülkelerle Türkiye, İran hatta Etiyopya ile ittifak kurulacaktı. Çevre stratejisi dış politika olarak takip edilebilir olduğundan İsrail Devleti tarafından ilan edilmişti.[46]

---

[41]Mizrachi and Herzog, "Participatory Destigmatization Strategies," 437.
[42]Don Seeman, One People, One Blood: Ethiopian-Israelis and the Return to Judaism (New Jersey: Rutgers University Press, 2009), 30.
[43]Israel Central Bureau of Statistics, *Statistical Abstract of Israel 2025* (Jerusalem: Israel Central Bureau of Statistics, 2025).
[44]Yahudi inancına göre, günlük hayatın her alanını düzenleyen dini hukuk kuralları bütünü.
[45]Baruch Kimmerling, "Between Hegemony and Dormant Kulturkampf in Israel," *In Search of Identity: Jewish Aspects in Israeli Culture*, editör. Dan Urian ve Efraim Karsh (London: Frank Cass, 1999), 45.
[46] Cevat Eroğlu, *İsrail Beka Stratejisi ve Kürtler,* 1. Baskı (İstanbul:Sayfa Yayınları, 2003), 58-59.

İzlenen diğer politika ise "beka için parçala" idi. Ancak bu politika açık bir şekilde ilan edilemezdi. Çünkü böyle bir planı açıklamak diplomatik alanda İsrail'i zor duruma düşürebilirdi. Ancak bu konuda bazı sızıntılar oldu ve beka stratejisi dolaylı yollardan da olsa dış dünyaya sızmıştır.[47]

Oden Yinon, başta İsrail Dışişleri Bakanlığı olmak üzere çeşitli bakanlıklarda görev yapmıştır. Daha sonra Tel Aviv Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Orta Doğu üzerine çalışmıştır. Çeşitli üniversitelerde Orta Doğu üzerine dersler vermiştir ve çeşitli dergilerde, gazetelerde ve haber ajanslarında makaleler yazmıştır. Bu çalışmaların en ünlüsü Şubat 1982 yılında İbranice yayınlanan Kivunim dergisindeki "1980'li yıllarda İsrail İçin Bir Strateji" adlı makaledir.

Yinon'un "1980'li Yıllarda İsrail için Bir Strateji" başlıklı raporu, Yinon Planı'nı ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Yayıncının notları, ön söz ve Yinon'a ait ana metini içeren plan Nakhleh tarafından 23 Temmuz 1982 tarihinde kaleme alınmıştır. Nakhleh, planın hazırlandığı döneme kadar İsrail'in bölgesel stratejilerine dair yapılan en açık, ayrıntılı ve kapsamlı açıklama olarak nitelendirmektedir.[48]

Planda İsrail'in bölgede kalıcılığının, bölgede var olan devletlerin yerine bu devletlerin parçalanıp küçük ve zayıf devletler yaratılarak değiştirilmesiyle sağlanacağını öngörmektedir. Mevcut devletlerin sınırlarının emperyal güçler tarafından çizildiğini ve bölgedeki devletlerin etnik, dinî ve mezhep açısınan çeşitlilik gösteren toplumlardan oluşmaktadır. Buna göre, potansiyel yeni küçük devlet adayları haline gelmektedir.[49]

Yinon planı, Filistin topraklarının İsrail Devleti açısından yeterli görülmediğini ve bu nedenle er ya da geç coğrafi genişleme yönünde girişimlerde bulunacağını tahmin etmektedir. Rapor, İsrail'in bölgedeki hedeflerinin yalnızca Filistin topraklarıyla sınırlı kalmayıp Filistin toprakları ve Filistinlileri birincil hedef olarak belirleyerek tüm bölgeyi kapsayacak şekilde genişlemeden bahsetmektedir.[50]

Oded Yinon Planı'nın içeriği

Oded Yinon Planı'nın ön söz kısmı beş maddeden oluşmaktadır. Plan hemen hemen her aşamasında tüm bölge ülkelerinin bölünmesinin gerekliliğinin altını çizmektedir. Ana metin 31 maddeden oluşur. Yinon Planı'nın 6. maddesi, bölgede Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinden sonra Orta Doğu'da siyasal birliğin kalmadığını ayrıca bölgenin etnik ve mezhep yönünden büyük bir çeşitliliğe sahip olduğunu vurgulamıştır. Araplar, Büyük Britanya ve Fransa tarafından, halklarının fikirleri alınmadan devletlere ayrılmıştır, bu şekilde kurulduğundan bu devletleri kâğıttan eve benzetmiştir.[51] Orta Doğu, tarihsel olarak birbiriyle kaynaşmamış, ancak ötekileştirerek düşmanca bir birliktelik oluşturmuştur. Arap devletleri etnik toplumsal tahribatla karşı karşıyadır. Bazılarında iç savaş devam etmektedir.[52] Bölge, 20. yy'ın ilk çeyreğinde sömürgeci Avrupalıların oluşturduğu düzenin sonucudur. Sömürgeciler; Irak, Lübnan, Suriye ve Ürdün gibi bölge ülkelerini nüfus veya mezhep temelli değil, kendi çıkarlarına uygun bir şekilde oluşturmuşlardır. Sınırları da cetvelle çizilmiştir. Dolayısıyla bu ülkelerin hiçbiri sosyolojik olarak gerçek bir ulusa sahip olmayıp yapay devletlerdir. Bu da bu devletlerin kolaylıkla dağılabileceğine dair ihtimali artırmaktadır. Suriye ve Irak devletleri olsa da Suriye milleti veya Irak milleti diye tanımlanabilecek gerçeklikten söz etmek mümkün değildir. Ek olarak, bu ülkelerin sınırları içinde birbirine düşman farklı dinî ve etnik gruplar da mevcuttur.[53]

Plan, bu suni devletlerin parçalanıp çözülmelerini sağlamaktır. Zaten suni devletlerde ayrıştırmayı sağlayan motivasyon mevcuttur.

Planın 7. maddesi Kuzey Afrika ülkelerini esas alarak toplumsal yapıyı meydana getiren sosyal katmanlara ve Fas, Cezayir, Tunus ve Mısır'a yoğunlaşır.[54] Yinon Planı'nın 8. maddesi İsrail'in doğusunda bulunan devletlerin toplumsal sorunlarının, planın odaklandığı şeyi desteklediğine işaret etmektedir. Plan daha geniş

[47] Cevat Eroğlu, İsrail Beka Stratejisi, 64.
[48]Oded Yinon, "A Strategy for Israel in the Nineteen Eighties," *Special Document No. 1* (Belmont, MA: Association of Arab-American University Graduates, 1982), 1.
[49]Yinon, "A Strategy for Israel," 2.
[50]Yinon, "A Strategy for Israel," 6.
[51]Yinon, "A Strategy for Israel," 6.
[52]Yinon, "A Strategy for Israel," 6.
[53] Cevat Eroğlu, İsrail Beka Stratejisi, 65.
[54]Yinon, "A Strategy for Israel," 7.

sınırlara sahip İsrail ile çevresinde daha küçük devletlerin oluşturulmasını hedeflemektedir.[55] Planın bir sonraki maddesi ise Suriye ve Irak'ın Şii-Sünni gerilimiyle etnik açıdan oldukça farklı Kürtlerden bahseder. Kuzey Irak başta olmak üzere diğer yaşam alanlarında da bölünme olabileceğine değinir. [56] 10. maddesinde Körfez ülkelerini ele alan Yinon Planı, Şii ve Sünniler arasındaki farklılıkların burada da mevcut olduğunu, toplumun bir arada yaşayabilmesinin sebebini petrolün getirdiği zenginlikle açıklamaktadır.[57] Yinon Planı'nın 11. maddesinde ise yine Suriye ve Irak'a değinir ancak bu kez her iki ülkenin askeri güçlerini incelenmiştir.[58] Suriye, ekseriyetini Sünni nüfusun oluşturmasına rağmen Suriye ordusunda üst rütbelilerde yer almadıklarını belirtmiştir. Buna benzer bir durumun Şiilerin nüfus üstünlüğüne rağmen, Sünnilerin orduda üst rütbelerde yer aldıkları Irak'ta da olduğuna değinmiştir.

12. maddesinde iki bölgesel güç İran ve Türkiye'nin mezhep ve etnik yapısı incelenmiştir. İran için Farsça konuşan nüfusuyla Türk kökenli topluluk arasındaki etnik farklılığa dikkat çekilirken, Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısının Türk Sünni çoğunluktan ve geri kalan kısmının dini ve etnik temelli iki büyük azınlıktan meydana geldiğini ileri sürmektedir.[59] Planının 13. ve 14. maddeleri ayrıntılı bir şekilde Orta Doğu ekonomisini ele almaktadır. Mezhep farklılığının yarattığı bölünmüşlük, ekonomik sıkıntılarla artma olasılığını ortaya koymuştur.

İsrail'in enerjiye olan bağımlılığını 17. madde de belirten Plan, İsrail'in 1980'lerde hem küresel ve hem bölgesel sorunlarla mücadele edebilmek amacıyla siyasal ve ekonomik düzenlemelere ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Buna ilaveten devletin dış politikasında da değişikliğe gidilmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır. İsrail'in Süveyş Kanalı'ndaki kayıplarına yanı sıra Sina Yarımadası'ndaki doğal gaz, petrol ve diğer kaynakların kaybedilmesinin enerji açısından kayıplara sebep olacağını ve bunun ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceğine dikkat çekmiştir.[60]

Yinon Planının 19. 20. ve 21. maddeleri Mısır'ı ele almaktadır. Bu ülkenin önemli konumunu, dış yardıma olan ihtiyacını ve coğrafi bölünmesini ele almıştır. Yinon, mevcut tabloyu değerlendirirken Mısır'ı "ölü" olarak nitelendirmiştir. Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında artış gösteren çatışmaları da buna gerekçe göstermiştir.[61] Yinon Planı'nın 22. ve 23. maddelerinde Suriye'nin, mezhepsel ve etnik yapısına uygun biçimde pratikte bir bölünme öngörülmektedir. O dönem için Suriye'nin askeri görece gücünün, İsrail'in kendi güvenliğini gerçekleştirilmesi için Suriye'nin dikkate alınması gerektiğini belirtilmiştir. Irak ve Suriye'nin, dinî ve etnik açıdan parçalanmış Lübnan gibi olması uzun vadede İsrail'in Doğu hattındaki esas hedefidir, kısa vadedeki hedef ise askeri güçlerinin azaltılmasıdır.[62]

Planın 23. maddesi Irak'ın geleceğine değinir. Irak'ın petrol zengini bir ülke olması ve İsrail'in enerjiye ihtiyaç duymasından dolayı etnik-mezhepsel çatışmaların olduğu ve bölünmüş bir Irak'ın, İsrail çıkarlarını kolaylaştıran bir işlev görecektir. [63]

Planın 24. maddesi, Suudi Arabistan'ın geleceğine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu maddede, ülkenin petrol üstüne kurulu ekonomik yapısının ve yine petrol üzerine inşa edilen siyasal düzenin sürdürülebilir olmaktan uzak olduğu vurgulanmaktadır.[64] Planın 27. maddesinde, Yahudi toplumunun gelecekte genişleme olmadan varlığını sürdürmesinin mümkün olamayacağı ileri sürülmektedir.[65] Son olarak Planın 28. maddesi, Yahudi nüfusunun bölgedeki sürekliliğini pekiştirmek amacıyla kurulacak yeni yerleşim birimlerinin önemli noktalarda kurulması gerekliliğini vurgulamaktadır.[66]

Israel Shahak, Yinon Planı'nın sonuç bölümüne 1982'de soru-cevap şeklinde altı maddeden oluşan bir metin eklemiştir. Shahak'a göre "İsrail, dünya gözlerini kapatmak istediği için, dünyanın geri kalanına kapalı bir

[55]Yinon, "A Strategy for Israel," 8.
[56]Yinon, "A Strategy for Israel," 9.
[57]Yinon, "A Strategy for Israel," 10.
[58]Yinon, "A Strategy for Israel," 11.
[59]Yinon, "A Strategy for Israel," 13.
[60]Yinon, "A Strategy for Israel," 17.
[61]Yinon, "A Strategy for Israel," 20.
[62]Yinon, "A Strategy for Israel," 22.
[63]Yinon, "A Strategy for Israel," 23.
[64]Yinon, "A Strategy for Israel," 24.
[65]Yinon, "A Strategy for Israel," 27.
[66]Yinon, "A Strategy for Israel," 28.

toplumdur ve bu yüzden hem böyle bir plan gerçekçidir hem de hayata geçirilmesi ve uygulanması mümkündür."[67]

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yüzyıllar boyunca devletsiz yaşayan Yahudilerin, farklı coğrafyalarda din dışında ortak bir günlük dil veya kültür paylaşmaları beklenemez. Pek tabii farklı coğrafyalardaki Yahudilerin özellikle dine olmak üzere hayata bakış açıları ve onları anlamlandırmaları aynı olmayacaktır. Aşkenazim ise belki de Yahudilerin tarihsel kaderi olan her yerde yabancı olarak algılanmayı en derinden yaşayan Yahudilerdendir. Ancak tarih onlara İsrail Devleti'nin kurucu unsuru olmalarını da bir şekilde zorladığından, kurulan bu devletin temelini de elbette yıllarca maruz kaldıkları kültüre göre şekillendireceklerdi. Kendilerine göre bir devlet ve din algısı olduğundan, devleti buna göre tasarlamışlardır. İsrail Devleti'ni kurmanın yetmeyeceğini anlayıp o topraklara çağrı yapmışlardır. Ancak kendilerine göre tamamen farklı hatta kurulan yeni devlete karşı savaşan Araplara benzeyen Mizrahim Yahudileri bu çağrıya karşılık verip ülkeye geldiklerinde yeni gelenleri kendilerinden görmemeleri gayet tabiidir. Çünkü Mizrahim Yahudileri, oldukça yabancı bir kültür ve dine daha bağlı oldukça farklı bir topluluktur. İlk bakışta tasarlanan devlet için bu yeni grup dinamite benzetilebilir ve böyle algılanması doğaldır. Ancak onları görmezden gelip farklılaştırmak ve toplumun dışına hatta büyük şehirlerin periferisine itmek öngörülmeyen bir sonuç doğurmuştur. Beta Israel Yahudilerin gelmesiyle Aşkenazi Yahudilerin tehdit algısı yine yükselmiştir. Ancak Beta Israel ilk tehdit Mizrahim ile kıyaslanamayacak kadar daha kötü konumdadır.

Ülkedeki azınlıklar konusunda ise İsrail Devleti'nin tasarladığı gibi olmamış ve Araplar ile yapılan savaşlarla iki toplum arasındaki güven sorunu daha da derinleşmiştir. İki toplum birbirinden ayrışmıştır. İsrail'in azınlıkları, Dürziler hariç hiçbir şekilde kazanma yolunu tercih etmemesi de gerginliği tırmandıran bir başka unsur olduğu söylenebilir. Burada Dürzileri kazanma isteği elbette İsrail'in ne kadar ılımlı ve barışçı olduğundan değil; azınlıklar arasındaki birliği bölmekten kaynaklanmaktadır. Dürzilerin, İslam dinindeki tartışmalı konumu ve farklı dini pratikleri İsrail'in Dürzileri seçmesinde başat bir sebeptir. Ayrıca Filistinli İsrailliler tanımının, Bedevileri ve Dürzileri kapsamaması da Filistin asıllı İsrail vatandaşlarını izole etme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, Arap devletleri ile çevrili İsrail'in hayatta kalabilmek için izleyeceği bazı güvenlik stratejileri vardır. Orta Doğu'daki siyasal ve toplumsal kırılganlıkların İsrail'in güvenlik stratejileri açısından önemli bir unsur olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, 1980'li yıllarda ortaya atılan Oden Yinon Planı, bölgesel parçalanma ve etnik fay hatlarından yararlanma yaklaşımını, İsrail'in bölgede uyguladığı stratejilerde sıklıkla dile getirilen bir plan olmuştur. Her ne kadar İsrail'in resmî politikası olmasa bile bölgede yaşanan siyasal istikrarsızlık, iç işlere müdahale ve uluslararası hukuku tanımama gibi gelişmelere bakıldığında, Oded Yinon Planı'na referans verilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla, bölgedeki çatışma ve istikrarsızlık dinamiklerini analiz ederken bu tür stratejik metinlerin ortaya koyduğu bakış açılarının da göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ben-Arieh, Y., The Growth of Jerusalem in the Nineteenth Century, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 65, No. 2, Jun., 1975, 252-269.

Ben-Rafael, Eliezer ve Peres, Yochanan. Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded. Leiden: Brill, 2005.

Bozkurt, Gülnihal, "Osmanlı-Yahudi İlişkileri", *Belleten*, Ağustos, 1993, C. LVII, sayı: 219, 539-563.

El-Aseli, Jamil, Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası), *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, 335.

Eroğlu, Cevat. *İsrail'in Beka Stratejisi ve Kürtler.* 1. Baskı. İstanbul: Sayfa Yayınları, 2003

Falah, G. "The 1948 Israeli-Palestinian War and Its Aftermath: The Transformation and De-Signification of Palestine's Cultural Landscape." Annals of the Association of American Geographers 86 (1996): 256-285.

[67]Yinon, "A Strategy for Israel," 30.

Gershenson, Olga. “Is Israel Part of Russia? Immigrants on Russian and Israeli Screens.” *Israel Affairs* 17, no. 1 (2011): 164.

Israel Central Bureau of Statistics. *Statistical Abstract of Israel 2025.* Jerusalem: Israel Central Bureau of Statistics, 2025. www.cbc.gov.il

Karaman, M. Lütfullah, “Filistin”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 89-103

Kimmerling, Baruch. Between Hegemony and Dormant Kulturkampf in Israel. *In Search of Identity: Jewish Aspects in Israeli Culture*. Editör Dan Urian ve Efraim Karsh. London: Frank Cass, 1999.

K.J. Asali, Scorpion Publishing, England, 1989.

Kushner, David, Ali Ekrem Bey, Governer of Jerusalem 1906-1908, International Journal of Middle East Studies, Vol. 28, No. 3, Aug., 1996, 353.

Lowenthal, Marvin, editör. *The Diaries of Theodor Herzl*. New York: Universal Library, 1962.

Majid, Hassan Ali. “Religious Minorities in Republican Iraq Between Granting Rights and Discrimination.” A Socio-Political and Historical Study, 10 (2018): 120.

Miroğlu, İsmet, “Yavuz Sultan Selim”, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.

Mizrachi, Nissim, and Hanna Herzog. “Participatory Destigmatization Strategies among Palestinian Citizens, Ethiopian Jews and Mizrahi Jews in Israel.” *Ethnic and Racial Studies* 35, no. 3 (2012): 419–436.

Morris, B. Righteous Victims: A History of Zionist-Arab Conflict, 1881-2001. New York: Vintage Books, 1999.

Mosek, Moshe. Palestine Immigration Policy under Sir Herbert Samuel: British, Zionist and Arab Attitudes. 1st Edition. London: Frank Cass, 1978.

Nicault, Catherine, Kudus 1850-1948, çev. Estreya Seval Vadi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Öke, Mim Kemal. *Siyonizm’den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*. 4. Baskı. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

Pappe, Ilan. *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk.* 1. Baskı. İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2007.

Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı.* Çeviren Şahika Tokel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Seeman, Don. One People, One Blood: Ethiopian-Israelis and the Return to Judaism. New Jersey: Rutgers University Press, 2009.

Shabi, Rachel. We Look Like the Enemy: The Hidden Story of Israel's Jews from Arab Lands. New York: Walker Books, 2008.

Shawn, Stanford J, çevirmen. *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.

Shiblak, Abbas. The Lure of Zion: The Case of Iraqi Jews. 1. Baskı. London: Al Saqi Books, 1986.

Shlomo, Hillel. Operation Babylon. 1st Edition. New York: Doubleday, 1987.

Weinboum, Sharon. “Religion in the Israeli Parliament: A Typology.” *Religion, State & Society* (2014):283. doi:10.1080/09637494.2014.945727.

Wenger, Marta, Jerusalem, Middle East Report, No. 182, Jerusalem and the Peace Agenda, May - Jun., 1993, 9-12.

Yinon, Oded. “A Strategy for Israel in the Nineteen Eighties.” *Special Document No. 1*. Belmont, MA: Association of Arab-American University Graduates, 1982.

Zargari, Joseph D. "The Forgotten Story of the Mizrachi Jews: Will the Jews of the Middle East Ever Be Compensated for Their Expulsion from the Arab World?" Buffalo Public Interest Law Journal 23, (2004): 157-224.

TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE VE TARİHİ ÇAĞLARDA OYLUM HÖYÜK

Ayşenur AKYAR[1]

ÖZET

"TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE VE TARİHİ ÇAĞLARDA OYLUM HÖYÜK" adlı bu çalışma, Kilis ilinin Oylum Mahallesi'nde yer alan Oylum Höyük'ü merkezine almaktadır. Çalışma, Oylum Höyük'ün en eski tarihî dönemlerinden başlayarak Helenistik ve Roma dönemlerinin sonuna kadar olan süreci konu edinmektedir. Mezopotamya ile Anadolu bölgesi arasında bir geçiş alanı oluşturması bakımından Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarih boyunca stratejik ve kültürel açıdan önem arz etmiştir. Bu bağlamda Oylum Höyük, bölgenin en büyük ve en önemli arkeolojik yerleşim merkezlerinden biridir. Höyükte yapılan kazılar, Paleolitik dönemden başlayarak Tunç Çağı ve sonraki dönemlere kadar uzanan kesintisiz bir yerleşim sürecini göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, höyüğün tarih öncesi ve tarihî çağlardaki yerleşim özelliklerini, kültürel gelişim ve değişimini, ayrıca bölge tarihindeki yerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, Oylum Höyük hakkında edinilen bilgi ve belgeler ışığında çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, çalışmanın giriş kısmını oluşturmaktadır. İkinci bölümde, Oylum Höyük'ün yer aldığı Oylum Mahallesi'nin de içinde bulunduğu Kilis ilinin fiziki özellikleri ele alınarak, ilin tarihsel süreç içerisindeki konumunun Oylum Höyük üzerindeki etkileri incelenmiş ve höyüğün bulunduğu coğrafyanın özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümün ikinci kısmında ise Kilis isminin anlamı ve kökeni üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Oylum Höyük'ün tarih öncesi durumu hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda, höyüğün Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerdeki durumu ve bu dönemlerde geçirdiği süreçler ele alınmıştır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında ise Oylum Höyük'ün Tunç Çağı, Hitit Krallığı, Helenistik ve Roma dönemlerindeki önemi ve konumu hakkında bilgiler sunulmuştur.

Sonuç olarak Oylum Höyük hem tarih öncesi hem de tarihi dönemlerde kesintisiz bir yerleşim yeri olması ve coğrafi konumu ile Kilis ve çevresinin tarihsel gelişimini anlamada önemli bir anahtar niteliği taşımaktadır. Araştırma bulguları sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Oylum Höyük, Tunç Çağı, Eskiçağ, Tarihi Çağlar

ABSTRACT

This study, titled "Oylum Höyük in Prehistoric Periods and Historical Ages," focuses on Oylum Höyük located in the Oylum neighborhood of Kilis. The research examines the site from its earliest historical periods through the end of the Hellenistic Period and Roman Period. Owing to its position as a transitional zone between Mesopotamia and Anatolia, the Southeastern Anatolia Region has held strategic and cultural importance throughout history. In this context, Oylum Höyük stands out as one of the largest and most significant archaeological settlements in the region. Excavations conducted at the mound reveal a continuous pattern of settlement extending from the Paleolithic Period through the Bronze Age and into later periods.

The main objective of this study is to present the settlement characteristics of the mound in prehistoric and historical periods, its cultural development and transformation, and its role within regional history. In line with this aim, the study is structured into three chapters based on the available data and documentation concerning Oylum Höyük. The first chapter serves as an introduction. The second chapter examines the physical characteristics of Kilis province, including the Oylum neighborhood where the mound is located, and analyzes how the province's position within historical processes influenced Oylum Höyük, while also describing the geographical features of the area. The second part of this chapter focuses on the meaning and origin of the name "Kilis."

The third chapter provides information about the prehistoric condition of Oylum Höyük. Within this scope, the site's situation during the Paleolithic, Neolithic, and Chalcolithic periods, as well as the processes it underwent during these eras, are discussed. The second part of the third chapter presents information on the

[1] Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID: 0009-0003-7405-1978, bollyindia17@gmail.com,

*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

importance and status of Oylum Höyük during the Bronze Age, the Hittite Kingdom, and the Hellenistic and Roman periods.

As a result, Oylum Höyük constitutes an important key for understanding the historical development of Kilis and its surroundings, due to its continuous settlement in both prehistoric and historical periods and its geographical location. The research findings will be presented as an oral paper at the symposium.

Keywords: Oylum Höyük, Bronze Age, Antiquity, Historical Periods

GİRİŞ

"TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE VE TARİHİ ÇAĞLARDA OYLUM HÖYÜK" başlıklı bu çalışma, Kilis iline bağlı Oylum Mahallesi sınırlarında bulunan Oylum Höyük'ü odak noktası olarak ele almaktadır. Mezopotamya ile Anadolu arasında bir geçiş konumunda yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise, tarih boyunca hem stratejik hem de kültürel açıdan büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda Oylum Höyük, bölgenin en büyük ve en önemli arkeolojik yerleşim merkezlerinden biridir. Höyükte yapılan kazılar, Paleolitik dönemden başlayarak Tunç Çağı ve sonraki dönemlere kadar uzanan kesintisiz bir yerleşim sürecini göstermektedir.[1]

Oylum Mahallesi (eski adıyla Oylum Köyü) sınırları içinde bulunan Oylum Höyük, yaklaşık 460 x 370 metrelik geniş bir alanı kaplaması ve yer yer 37 metreye ulaşan yüksekliği ile bölgedeki en büyük höyük yerleşimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.[2]Bu büyüklük ve konum, yerleşimin uzun süreli bir iskân geçmişine sahip olduğunu göstermekte ve Oylum Höyük'ü önemli bir çalışma alanı haline getirmektedir.

Çalışmada, Oylum Höyük hakkında var olan bilimsel veriler doğrultusunda, höyüğün tarih öncesi dönemlerden itibaren geçirdiği gelişim süreci incelenmiştir. Bu kapsamda Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemler ile Tunç Çağı, Hitit Krallığı, Helenistik ve Roma dönemlerindeki yerleşim özellikleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca höyüğün bulunduğu coğrafyanın özellikleri ve Kilis ilinin fiziki ve tarihî yapısı da değerlendirilerek, yerleşim üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Kilis ilinin fiziki ve tarihî coğrafyası incelenmiş, üçüncü bölümde ise Oylum Höyük'ün tarih öncesi ve tarihî dönemlerdeki durumu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kilis İlinin Fiziki Özellikleri

Kilis ilinin yeryüzü şekilleri

Kilis ili Akdeniz Bölgesinden başlayarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin geçiş alanında yer almaktadır. Kilis Hatay-Maraş oluğu ile Fırat Irmağı arasında uzanan Gaziantep platosunun güneybatı kısmında; Türkiye-Suriye sınırı boylarında bulunmaktadır. Bu konumuyla Kilis, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı arasında bulunmaktadır.[3]Yüzölçümü 1.521 km2 olan Kilis, güneyden Türkiye-Suriye sınırı, batı ve kuzeybatıdan İslahiye, Kuzey ve kuzeydoğudan Gaziantep Merkez İlçesi ve doğudan Oğuzeli İlçesi ile çevrilidir. Kilis İlinde ortalama yükseklik 680 metre civarindadır. Bölgenin farklı yerleri arasında ciddi bir yükseklik farkı bulunmamaktadır. Bu yönüyle kuzeybatı, kuzey ve kuzeydoğudan daha yüksek bölgelerle çevrili, korunmuş bir güney yamacı özelliği bulunmakta, bu durum kuzey kaynaklı soğuk hava dalgalarının bu bölgeyi fazla etkileyememesini ve çevresine göre daha ılıman iklim koşullarına sahip olmasını sağlamıştır.[4]

Yüzölçümü 1521 kilometrekare olan Kilis, ovası ve diğer küçük ölçekli düzlük alanlar dışında kalan kısımı çok geniş platolardan oluşur. Bugün Kilis ovasının bulunduğu kısm olan yerin doğu-batı yönlü bir fayla çökmesi sonucunda plato yükselmiş olup, olması gereken eğim hafif de olsa her iki taraftan orta bölüme doğru yönelmiştir. Kilis ovası tektonik kökenli bir ovadır. Güney kısmının düşey atılımlı bir fayla çökmesi

[1] Atilla Engin, *Oylum Höyük Tanıtım Kitabı* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2025),1 .
[2] Atilla Engin, "İnşa Tekniği ve Plan Olarak Doğu Akdeniz Geleneğinde Bir Saray: Oylum Höyük Orta Tunç Çağı I Sarayı," *Höyük*, no. 14 (Kasım 2024): 15.
[3]İlhan Oğuz Akdemir ve Ömer Faruk İncilî, "Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği," *Marmara Coğrafya Dergisi* 29 (Ocak 2014): 221.
[4] M. Cengiz Helvacıkara, "Coğrafi Yönden Kilis," *Belgelerle Kilis*, der. M. Elif Özmen (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2012), 7–10.

sonucunda platodan aşındırılan malzemelerin bu kısımda birikmesiyle oluşmuştur. Kilis ovası yaklaşık 100 – 110 kilometrelik bir alanı kapsamaktadır ve denizden yüksekliği tahmini 600-650 metre civarıdır.[5]

Kilis ilinin akarsu ve su kaynaklari

Kilis ilinin sahip olduğu en önemli su kaynakları arasında Afrin Çayı, Sabun Suyu, Sinnep ve Balık Suları bulunmaktadır. Afrin Çayı 70 km uzunluğa sahiptir. Sabun Suyu ise 50 km, Sinnep Suyu ise 30 km ve Balık Suyu ise 45 km uzunluğa sahiptir.[6]Sabun Suyu ve Afrin Çayı, suları Akdeniz'e Akar. Balık Suyu ise sınırlarımızın dışında Suriye Çölü'nde yok olur.[7] Kilis ili içerisinde akış gösteren Afrin Çayı ilin en önemli akarsu kaynağını oluşturur, Kilis il sınırlarında Bakırcan ve Kara derenin karıştıkları yerde "Kara Afrin" adını alır[8]. Bölgenin yarıkurak iklim şartlarına sahip olması suyun önemini daha da arttırmaktadır,

Bahsi geçen akarsular üzerinde yüzey sularının depolandığı baraj ve göletler mevcuttur. Bu barajlar Kilis ilinin doğu kesimlerinde Sinnep Deresi üstüne kurulmuş olan Seve Barajı ve Kilis kuzeybatısında ise Deliçay üstünde Balıklı ve Uçpınar göletleri bulunmaktadır. Sözü edilen yüzey ve yeraltı suları dikili tarım alanlarına dönüşümünde kısmi bir etkiye sahiptir.Sinnep ve Balık suları arasında kalan bölge ile Kiliste yağıştan süzülen yeraltı suları birikmekte ve bu sulardan basit kuyular vasıtasıyla yararlanılmaktadır.[9]

Kilis ilinin iklim özellikleri

Kilis şehri, Türkiye'nin güney kesiminde, Gaziantep Platosu'nun güneybatı bölümünde ve Türkiye–Suriye sınır hattı üzerinde konumlanmıştır. Bu stratejik yerleşim özelliği nedeniyle kent, Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş sahası niteliği taşımaktadır. Şehir ve çevresi genel özellikleri bakımından Akdeniz ikliminin etkisi altında bulunmaktadır. [10]

Kilis ili karakteristik olarak Akdeniz iklimi içerisinde yer alsada bölge daha çok Akdeniz iklimi ile Karasal iklim arasında geçiş bölgesi olma özelliği göstermektedir. Bu nedenle yazlar uzun, sıcak ve kurak, kısa geçen kış ayları ise ılık ve yağışlı geçmektedir. Kentin bu özelliği yerleşim yeri olarak seçilmesindede önemli bir faktör olmuştur.11

Kilis İlinin Tarihi Coğrafyası

Kilis isminin kökeni

Kilis ili en eski medeniyetlerin yaşadığı alanlar içinde bulunur. Oylum Höyükte başlayan ve henüz tamamlanmamış kazılarda Kilisin Paleolitik dönemlerden beri yerleşim yeri olarak kullanıldığı ve yerleşimin sürekli olarak günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir. Kilis MÖ 1100'lerde Kİ-Lİ-Zİ/İLLİZİ olarak asur kaynaklarında geçen şehrin Kilis olduğu ileri sürülmektedir.[12]Kilis'in adı ile bağlantısı olduğu düşünülen bu isim, antik Ulisum/Ullis adı ile ilişkilidir ayrıca antik mısır papirüslerinde geçen "Olishem" kelimesi ile asur kralı Naramsinin Suriye seferi belgelerinde geçen "Ulisum" kelimesinin benzerliği kesin olmamakla beraber Mısır belgelerinde geçen "üzüm bağları yetişen ve başında bir dağ bulunan" şeklinde tasfir edilen Olishem ovası Kilisin özelliklerine çok benzemektedir.[13]Kilis'in Roma Devri'ndeki adı da benzer biçimde Ciliza'dır.[14]

---

[5] Kilis Valiliği, "Coğrafi Yapı," 2014, www.kilis.gov.tr/detay/313/cografi-yapi.
[6] Kilis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kilis Gezi Rehberi* (Kilis, 2014), 5–6.
[7] Ahmet Necdet Sözer, "Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış," *Ege Coğrafya Dergisi* 2, no. 1 (1984): 22–24.
[8] Burcu Ercan ve Mehmet İshak Yüce, "Kilis İli Aylık Sıcaklık ve Yağış Verileri Trend Analizi," DÜMF Mühendislik Dergisi 9, no. 2 (2018): 949.
[9] Mehmet Ali Çelik ve Ali Ekber Gülersoy, "Kilis Merkez İlçede Marlı Çıplak Yüzeylerin Zamansal Değişiminin Uzaktan Algılama ile Analizi (1984–2010) ve Bu Yüzeylerin Rehabilitasyonu İçin Öneriler," *Marmara Coğrafya Dergisi* 28 (Temmuz 2013): 492–493.
[10] Mehmet Emin Sönmez ve Ökkeş Kesici, "İklim Değişikliği ve Plansız Şehirleşmenin Kilis Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri," *Doğu Coğrafya Dergisi* 17, no. 28 (2012): 61.
[11] İsmet Güney, "Kilis," *Türkiye'de Kentleşme ve Kentler*, ed. Ünsal Bekdemir (Ankara: Pegem Akademi, 2025), 1229–1240.
[12] Selahattin Çelik, "Kilis'te Kentleşme," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13, no. 71 (Haziran 2020): 181.
[13] Atilla Engin, "Oylum Höyük İçin Bir Lokalizasyon Önerisi: Ulisum / Ullis / İllis," içinde *Armizzi: Engin Özgen'e Armağan*, ed. Atilla Engin, Barbara Helwing ve Bora Uysal (Ankara: Asitan Kitap, 2014), 130–132.
[14] Abdulhamit Kavak, "Eskiçağda Kilis," *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XII*, ed. Aysel Öztürkçü Akçay (İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022), 46.

Oylum Höyük

Oylum Höyük'ün fiziki özellikleri ve oylum kelimesinin anlami

Oylum Höyük, Kilis il sınırları içine, Kilis ilinin Oylum mahallesinde Kilis ovasına hakim bir yükseklikte yer almaktadır. Çevresindeki verimli tarım arazileri ve su kaynaklarına yakınlığı dolayısıyla tarih boyunca tarıma elverişli bir alan olmaktadır. 460x370 metrelik alanı ve yaklaşık 37 m yüksekliği ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin en uzun soluklu kazı projelerinden biridir.[15]Anadolu Platosu ile Kuzey Suriye Ovası'nı birbirinden ayıran Anti-Toros Dağları'nın uzantısı üzerinde yer alan ve yerel halk tarafından Halep Dağları olarak adlandırılan Resul Osman Dağları'nın güneyinde, verimli Kilis Ovası'na hâkim bir konumda bulunmaktadır. Kilis Ovası'ndan kaynaklanan ve höyüğün batı yamaçları boyunca akarak Halep Suyu ile birleşip Asi Nehri'ne ulaşan Akpınar Deresi, yerleşimin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır.[16]

Türkçe kökenli "Oylum" kelimesi, "çukur, oyuk" anlamlarının yanı sıra, "bir nesnenin uzayda kapladığı hacim veya boşluk" anlamına da gelmektedir. Muhtemelen bu ad, Osmanlı döneminde höyüğün batı ve kuzeydoğu yamaçlarında oluşan büyük çukurlar veya höyüğün geniş hacmi nedeniyle ("oylumlu, hacimli") verilmiş olmalıdır. Oylum Höyük yerleşiminin atarih öncesi dönemlerdeki adıyla ilgili en önemli ipucu, 19. yüzyılın sonlarında Alman kartograf Richard Kiepert tarafından hazırlanmış haritada yer almaktadır. Kiepert'in D5 numaralı Halep haritasında, Oylum Höyük'ün hemen batısına "Illizi Baghtshesi" (İllizi Bahçesi) notu düşülmüştür. Haritada bir mıntıka adı olarak geçen bu kelime, fonetik açıdan modern Kilis (Osmanlı döneminde Killis) ismiyle benzerlik göstermektedir.[17]

Tarih öncesi çağlarda Oylum Höyük

Paleolitik Çağ, insanlığın erken avcı-toplayıcı dönemini ifade eder ve bu dönemde insanlar genellikle geçici konaklama yerleri kurarak yaşamışlardır.[18] Oylum Höyük'te doğrudan Paleolitik dönem katmanları ve buna ait arkeolojik malzemeler hakkındaki yayınlar sınırlı olmakla birlikte bölgede Paleolitik döneme ait taş aletlerde ele geçmiştir buda bu dönemlerde de insan etkinliğinin olduğunu göstermektedir.[19]

Oylum Höyük, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde uzun yıllardır yürütülen kazı projelerinden biridir. Kazı çalışmalarında, Oylum Höyük'te Kalkolitik Çağ'dan Ortaçağ'a kadar kesintisiz bir yerleşim süreci olduğu ortaya konulurken, yüzey buluntuları en erken yerleşimin Neolitik Çağ'da başladığını işaret etmektedir.[20]

Tarihi çağlarda Oylum Höyük

Tunç Çağında Oylum Höyük

Kalay ile bakırın birleşiminden elde edilen tunç, Anadolu'da Kalkolitik Dönem'in sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Tunç Çağı yaklaşık M.Ö. 3000 civarında başlamış ve üç aşamaya ayrılmıştır.Bunlar Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2500), Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2500-2000) ve Geç Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1200) olmaktadır.[21]

1980'li yıllardan itibaren yürütülen arkeolojik araştırmalar sonucunda Tunç Çağı'na tarihlenen çok sayıda buluntu gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu buluntular arasında günlük yaşamda kullanılan seramik kaplar (kâse, tabak ve bardaklar), adak amaçlı figürinler, çeşitli takılar (boyunluk, bilezik, gerdanlık, küpe ve delikli iğneler), savunma ve saldırı amaçlı bronz zırh parçaları ile ok uçları, sapan taşları, dokumacılıkla ilişkili ağırşaklar yer

---

[15] Atilla Engin, "Kilis-Oylum Höyük'ün Bölge Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi," *1. Ulusal Kilis Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı* (online, 2023), 101.
[16] Deniz Burak Kişniş, *Oylum Höyük Erken ve Orta Demir Çağı Seramiği* (Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 39.

[17] Engin, "Oylum Höyük İçin Bir Lokalizasyon Önerisi," 129–130.
[18] Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 39–41.
[19] Atilla Engin, "Kilis İli Yüzey Araştırması Sonuçları," *Anadolu/Anatolia* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Dergisi) 34 (2008): 94–95.
[20] Atilla Engin, "Oylum Höyük," *Prehistorik Dönemlerden Geç Antik Döneme Gaziantep Arkeolojisi*, ed. Atilla Engin ve Kutalmış Görkay (İstanbul: Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları, 2021), 47.
[21] Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi* (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 17. baskı, Ocak 2005), 11.

almaktadır. Ayrıca karbonlaşmış tahıl taneleri, zeytin ve üzüm çekirdekleri ile silolar gibi tarımsal kalıntılar; üretim faaliyetlerine işaret eden cüruf ve kuvars parçaları; çocuklara ait oyuncaklar (çıngıraklar), pişmiş toprak figürinler ve çok sayıda mezar da tespit edilmiştir[22]

Bunun yanı sıra, Oylum Höyük'te Tunç Çağları boyunca bir yönetim merkezi bulunduğunu gösteren mimari kalıntılar ve çeşitli arkeolojik bulgular da ortaya çıkarılmıştır. Bu bulguların en erken örneklerinden birini Orta Tunç Çağı I evresine tarihlenen saray yapısı oluşturmaktadır. Söz konusu saray kompleksinde ele geçen materyaller üzerinde gerçekleştirilen radyokarbon analizleri, yapının MÖ 1900–1800 yılları arasına tarihlendiğini ortaya koymaktadır. MÖ 1900'lü yıllara tarihlenen bu sarayın, büyük olasılıkla bir saldırı sonucunda tahrip olduğu düşünülmektedir. Yıkımın ani gerçekleştiği ve yangınla sonuçlandığı, yapı içerisinde ortaya çıkarılan yanmış insan kalıntılarından anlaşılmaktadır.[23]Oylum Höyük ve çevresinin idari bir merkez işlevi gördüğünü düşündüren arkeolojik bulguların yanı sıra, Kilis ve çevresinin antik dönem tarihine ışık tutan ve ticari faaliyetlerle ilişkili olduğu değerlendirilen çivi yazılı kil tabletler ile silindir ve damga mühürler de yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır[24]

Hitit Krallığı Döneminde Oylum Höyük

Hitit devleti, M.Ö 2. Binyılın ikinci çeyreğinden itibaren Orta Anadolu'ya hakim olup güçlü bir siyasi birlik oluşturmuşlardır, başkenti Hattuşa olan Anadoluda hüküm sürmüş güçlü devletlerden biri haline gelmişlerdir.[25]MÖ 17. yüzyılda Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'nun ortaya çıkışıyla birlikte, Hititler bölgede yeni bir siyasi güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Krallığın güneye, özellikle Suriye yönüne doğru genişleme süreci ise ilk hükümdar I. Hattuşili döneminde başlamış ve devletin yıkılışına kadar devam eden temel bir politika halini almıştır. I. Hattuşili ile başlayan Suriye seferleri, onun ardından gelen I. Murşili ve I. Tuthaliya dönemlerinde de sürdürülmüş; bu süreçte Halep Hititler tarafından ele geçirilmiş, I. Murşili ise Güney Mezopotamya'ya kadar ilerleyerek Babil'i yağmalamıştır.[26] Bu doğrultuda, Anadolu ile Mezopotamya arasında konumlanan Kilis ve çevresinin yaklaşık 400 yıl boyunca Hitit egemenliğinin etki sahası içinde kaldığı anlaşılmaktadır. Kilis'te gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar da, Hitit İmparatorluğu dönemine tarihlenen çok sayıda buluntunun gün yüzüne çıkarılmasını sağlamıştır.[27]Ele geçirilen arkeolojik malzemeler arasında Hititçe bir kil tablet parçası bulunmuştur. L21 açmasındaki Geç Tunç tabakasına ait bu tablette Hitit Büyük Kralı'nın yerel yönetime ilettiği bir emir ya da taraflar arasında yapılmış bir anlaşma metni olabileceği yorumlanmıştır.[28]

Geç Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'na tarihlenen anıtsal idari yapılar, sınırlı sayıda çivi yazılı belge ile kraliyet mühürleri ve mühür baskıları, Halep'in kuzeyinde ve Karkamış'ın batısında yer alan ve verimli Kilis Ovası üzerinde bulunan yerleşimin, MÖ 2. binyıl boyunca Suriye'nin siyasi yapısında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.Bu yerleşimin böyle bir önem kazanmasında, Anadolu platosu ile Suriye ovası arasındaki stratejik konumu ve verimli tarım alanlarına sahip olması etkili olmuştur. Hitit dönemine ait buluntular ile Hitit mimarisini yansıtan kalıntılar, özellikle MÖ 14. yüzyıl ortalarından itibaren bölgede egemenlik kuran Hitit İmparatorluğu için Oylum Höyük'ün kontrolünün önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durum, bölgede yerel yöneticilerin yanı sıra Hitit otoritesine bağlı idarecilerin de bulunmuş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Ancak daha net sonuçlara ulaşmak için, Oylum Höyük'te MÖ 2. binyıla ait tabakaların daha geniş alanlarda kazılması ve yeni yazılı belgelerin ortaya çıkarılması gerekmektedir.[29]

---

[22] Kavak, "Eskiçağda Kilis," 49.
[23] Atilla Engin, "Oylum Höyük Orta Tunç Çağı I Sarayı'nda Saldırı, Yağmalama ve Şiddet Bulguları," *Önasya Arkeolojisi Toplantıları I: Savaş ve Şiddet*, ed. Ayşegül Aykurt et al. (Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2023), 49–55.
[24]Kavak, "Eskiçağda Kilis," 50–51.
[25] Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi: En Eski Devirlerden Pers İstilâsına Kadar (Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2022), 45.
[26] Atilla Engin, "Yeni Bulgular Işığında Kilis/Oylum Höyük'ün Hitit Dünyasındaki Yeri," *Eski Anadolu Araştırmalarına ve Hititlere Adanmış Bir Hayat: Ahmet Ünal Armağanı*, ed. Sedat Erkut ve Özlem Sir Gavaz (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016), 189–190.
[27] Kavak, "Eskiçağda Kilis," 54.
[28] E. Özgen, A. Engin, B. Uysal, H. K. Ensert, F. A. Şafak ve A. Bozkurt, "Oylum Höyük 2012," *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, ed. H. Dönmez (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, 2014), 161–162.
[29] Engin, "Yeni Bulgular Işığında Kilis/Oylum Höyük'ün Hitit Dünyasındaki Yeri," 193.

Geç Tunç Çağı'nın son evrelerinde (MÖ 1200 civarı), Hitit İmparatorluğu ile birlikte birçok askerî güç ortadan kalkmıştır, buna neden olan tarihi olaylar tam olarak bilinmemektedir.[30]

Hellenistlik ve Roma Dönemlerinde Oylum Höyük

Büyük İskender (III. Aleksandros), babası II. Philipposun ölümünden sonra M.Ö. 336 yılında tahta geçmiştir. 20 yaşında tahta geçen İskenderin ilk işi babasını öldürenleri cezalandırmak olmuştur, daha sonra Atina ve Thebai'yı ele geçiren İskender seferlerinin yönünü Doğu'ya Anadolu ve Mezopotamya üzerine yoğunlaştırmıştır. M.Ö. 334/331-30 yılları arası, Büyük İskender'in Pers seferiyle başlayıp Ptolemaiosların Actium Savaşı'nda (M.Ö. 31) yenilmesiyle sonlanan, Yunan kültürü ile Doğu kültürünün sentezlendiği yaklaşık 300 yıllık Hellenistik Çağ dönemidir. Büyük İskender Perslerle ilk karşılaşmasını Granikos savaşında yaşamış, Guamela savaşı ile Pers imparatorluğunun fiilen sonunu getirmiştir. Pers imparatorluğunun yıkılışıyla Anadolu ve Mezepotamya Makedon kralının egemenliğine girmiş bu süreçte, Kilis ve çevresi de Büyük İskender'in kurduğu imparatorluğun sınırları içinde yer almıştır.[31]

Kilis ve çevresinde yapılan çalışmalarda pek çok eser bulunmuştur. Örneğin Oylum Höyük kazı çalışmalarında yüzey toprağının hemen altında Roma ve Helenistik Dönem kerpiç mimarî kalıntılarının bulunduğu pek çok yapı ve M23 plankaresindeki kazılarda dikdörtgen planlı bir fırın bulunmuştur.[32] yüzeye yakın alanlardaki mimari kalıntılar çok iyi korunamamıştır. Bunun en önemli nedeni, kazılar öncesinde bu alanın tarla olarak sürülmesi ve üst tabakaların tahrip edilmesidir.[33]1989 yılında yapılan kazılarda IIIa tabakasında kısmen korunmuş bir duvarın içerisine istiflenmiş bir çömlek içerisinde Helenistik Dönem'e ait Büyük İskender ve Helenistik krallara ait para birimlerini içeren 133 gümüş sikke bulunmuştur. Helenistik çanak çömlek örnekleriyle birlikte ortaya çıkarılmıştır[34]

M.Ö 323 yılında Büyük İskenderin ani ölümüyle kurduğu imparatorluk birkaç yönetim birimine bölünerek komutanları arasında paylaştırıldı. İskenderin komutanları arasında yaşanan siyasi mücadeleler sonucunda üç büyük krallık ortaya çıkmış, Anadolu Suriye ile birlikte Seleukosların eline geçmiştir.

Anadoluda Seleukos iktidarının zayıflamasıyla Roma İmparatorluğu Roma, MÖ 192'de Seleukoslara karşı harekete geçmiş ve MÖ 188'deki Magnesia Savaşı sonucunda bu devlete büyük bir darbe vurmuştur. Daha sonra, MÖ 70 yılında konsül olan Gnaeus Pompeius Magnus, Anadolu'da isyan eden Pontos kralı VI. Mithridates üzerine yürüyerek onu yenilgiye uğratmıştır. Ardından MÖ 64-63 yıllarında Suriye ve Filistin'i de Roma egemenliğine katarak Seleukos Krallığı'nın varlığına son vermiş ve bu bölgeleri eyalet sistemi içinde Roma'ya bağlamıştır. Büyük olasılıkla Kilis ve çevresi de bu yeni düzenlenen eyalet sınırları içinde yer almıştır.[35]

Oylum Höyük ve çevresinde Roma Dönemine ait pek çok arkeolojik eser bulunmuştur. Höyüğün Kuzeybatıdaki yükselti üzerinde ortaya çıkarılan en üst yerleşim katmanı Roma Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Kısmen günümüze ulaşabilen bu tabakada, dikdörtgen planlı ve fırınlı konut kalıntıları, yaklaşık 1,80 metre kalınlığında kerpiç duvarlara sahip büyük ölçekli bir savunma yapısı ile kerpiçten oluşturulmuş bir teras tespit edilmiştir. Bu yapı içerisinde MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Roma sikkeleri de bulunmuştur.[36]

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Oylum Höyük, Kilis ili Oylum Mahallesi sınırları içerisinde yer alan önemli bir arkeolojik yerleşim olarak ele alınmış ve höyüğün tarih öncesi dönemlerden Helenistik ve Roma dönemlerinin sonuna kadar uzanan yerleşim süreci değerlendirilmiştir. Çalışmada, Mezopotamya ile Anadolu arasında bir geçiş

---

[30] Ahmet Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi," *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, no. 3 (2006): 67.
[31] Oğuz Tekin, *Helen ve Roma Tarihi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011), 59–60.
[32] Özgen vd., "Oylum Höyük 2012," 160.
[33] Engin, Oylum Höyük Tanıtım Kitabı, 142.
[34] E. Özgen ve E. Carter, "Oylum Höyük 1989," *12. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991, 259–260.
[35] Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 7. baskı, 2012), 85–86.
[36] Atilla Engin, *Kilis'i Tanıyalım ve Tanıtalım Projesi* (Kilis: T.C. Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011), 20.

alanı oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tarih boyunca sahip olduğu stratejik ve kültürel önem vurgulanmış; bu bağlamda Oylum Höyük'ün bölgenin en büyük ve en önemli yerleşim merkezlerinden biri olduğu ortaya konmuştur.

Höyükte gerçekleştirilen kazıların Paleolitik dönemden başlayarak Tunç Çağı ve sonraki dönemlere kadar kesintisiz bir yerleşim sürecini göstermesi, yerleşimin uzun süreli bir kültürel devamlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır.[37] Bu durum, Oylum Höyük'ün yalnızca yerel bir yerleşim alanı olmadığını, aynı zamanda farklı dönemlere ait kültürel katmanları bünyesinde barındıran önemli bir arkeolojik merkez olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Gaziantep–Kilis karayolu üzerinde yer alan Oylum Höyük, sahip olduğu boyutlar ve yüksekliği ile Ön Asya'nın en büyük höyüklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Kilis'in bilinen en eski yerleşim alanlarından biri olması ve Anadolu, Suriye ile Mezopotamya kültürlerinin kesişim noktasında bulunması, Oylum Höyük'ü tarih boyunca ordular ve ticaret kervanları için önemli bir geçiş ve yerleşim merkezi hâline getirmiştir. Bu durum, bölgede yaklaşık 5500 yıllık bir geçmişin oluşmasına olanak sağlamıştır.[38]

Sonuç olarak, çalışmanın amacı doğrultusunda elde edilen bulgular, Oylum Höyük'ün tarih öncesi ve tarihî dönemlerdeki gelişiminin, bölgenin fiziki ve tarihî coğrafyasıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Höyüğün sahip olduğu stratejik konum, kültürel etkileşim alanı oluşturması ve kesintisiz yerleşim özelliği, onu Güneydoğu Anadolu Bölgesi tarihini anlamada anahtar bir merkez hâline getirmektedir.

KAYNAKÇA

Akdemir, İlhan Oğuz ve Ömer Faruk İncilî. "Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği." Marmara Coğrafya Dergisi 29 (Ocak 2014): 220–247.

Akurgal, Ekrem. Anadolu Kültür Tarihi. 17. baskı. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2005.

Çelik, Mehmet Ali ve Ali Ekber Gülersoy. "Kilis Merkez İlçede Marlı Çıplak Yüzeylerin Zamansal Değişiminin Uzaktan Algılama ile Analizi (1984–2010) ve Bu Yüzeylerin Rehabilitasyonu İçin Öneriler." Marmara Coğrafya Dergisi 28 (Temmuz 2013): 487–500.

Çelik, Selahattin. "Kilis'te Kentleşme." Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 13, no. 71 (Haziran 2020): 179–187.

Engin, Atilla. "İnşa Tekniği ve Plan Olarak Doğu Akdeniz Geleneğinde Bir Saray: Oylum Höyük Orta Tunç Çağı I Sarayı." Höyük, sy. 14 (Kasım 2024): 15–46.

Engin, Atilla. "Kilis İli Yüzey Araştırması Sonuçları." Anadolu/Anatolia (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Dergisi) 34 (2008): 93–108.

Engin, Atilla. "Kilis-Oylum Höyük'ün Bölge Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi." 1. Ulusal Kilis Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı. Online sempozyum, 2023, 101–108.

Engin, Atilla. "Oylum Höyük İçin Bir Lokalizasyon Önerisi: Ulisum / Ullis / İllis." Armizzi: Engin Özgen'e Armağan. Editörler Atilla Engin, Barbara Helwing ve Bora Uysal. Ankara: Asitan Kitap, 2014, 129–149.

Engin, Atilla. "Oylum Höyük Orta Tunç Çağı I Sarayı'nda Saldırı, Yağmalama ve Şiddet Bulguları." Önasya Arkeolojisi Toplantıları I: Savaş ve Şiddet. Editörler Ayşegül Aykurt et al. Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2023, 49–77.

Engin, Atilla. Kilis'i Tanıyalım ve Tanıtalım Projesi. Kilis: T.C. Kilis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011.

Engin, Atilla. Oylum Höyük Tanıtım Kitabı. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2025.

Ercan, Burcu ve Mehmet İshak Yüce. "Kilis İli Aylık Sıcaklık ve Yağış Verileri Trend Analizi." DÜMF Mühendislik Dergisi 9, no. 2 (2018): 947–953.

[37] Engin, Oylum Höyük Tanıtım Kitabı, 1-2.

[38] T.C. Kilis Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Tarih ve Kültür Kenti Kilis: Kilis'i Tanıyalım ve Tanıtalım Projesi,

Güney, İsmet. “Kilis.” Türkiye’de Kentleşme ve Kentler. Editör Ünsal Bekdemir. Ankara: Pegem Akademi, 2025, 1229–1240.

Helvacıkara, M. Cengiz. “Coğrafi Yönden Kilis.” Belgelerle Kilis. Der. M. Elif Özmen. İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2012, 7–16.

Kavak, Abdulhamit. “Eskiçağda Kilis.” Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XII. Editör Aysel Öztürkçü Akçay. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2022, 45–61.

Kişniş, Deniz Burak. Oylum Höyük Erken ve Orta Demir Çağı Seramiği. Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Kilis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Kilis Gezi Rehberi. Kilis, 2014.

Kilis Valiliği. “Coğrafi Yapı.” 2014. www.kilis.gov.tr/detay/313/cografi-yapi.

Köroğlu, Kemalettin. Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar. 15. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Memiş, Ekrem. Eskiçağ Türkiye Tarihi: En Eski Devirlerden Pers İstilâsına Kadar. 16. baskı. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2022.

Özçelik, Nazmi. İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı. 7. baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Özgen, E. ve E. Carter. “Oylum Höyük 1989.” 12. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991, 259–268.

Özgen, E., A. Engin, B. Uysal, H. K. Ensert, F. A. Şafak ve A. Bozkurt. “Oylum Höyük 2012.” 35. Kazı Sonuçları Toplantısı. Editör H. Dönmez. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, 2014, 159–173.

Sönmez, Mehmet Emin ve Ökkeş Kesici. “İklim Değişikliği ve Plansız Şehirleşmenin Kilis Şehrinde Yol Açtığı Sel Felaketleri.” Doğu Coğrafya Dergisi 17, no. 28 (2012): 57–77.

Sözer, Ahmet Necdet. “Güneydoğu Anadolu’nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış.” Ege Coğrafya Dergisi 2, no. 1 (1984): 8–30.

Tekin, Oğuz. Helen ve Roma Tarihi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

T.C. Kilis Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Tarih ve Kültür Kenti Kilis: Kilis’i Tanıyalım ve Tanıtalım Projesi. Kilis.

Ünal, Ahmet. “Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi.” ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15, no. 3 (2006): 67–102.

YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ VE ENDÜSTRİYEL PAZARLAMA STRATEJİLERİNİN UYUMLAŞTIRILMASI

Elif Nevruz BİÇER[1]

ÖZET

Bu çalışma, yeşil tedarik zinciri yönetimi ile endüstriyel pazarlama stratejilerinin uyumlaştırılmasını sürdürülebilirlik ve rekabet avantajı çerçevesinde ele almaktadır. Küresel ölçekte artan çevresel sorunlar, doğal kaynakların azalması, yasal düzenlemeler ve tüketici beklentilerindeki değişim, işletmeleri tüm faaliyetlerini çevresel duyarlılık temelinde yeniden yapılandırmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda yeşil tedarik zinciri yönetimi, tedarikten üretime, dağıtımdan geri dönüşüme kadar uzanan süreçlerde çevresel etkilerin azaltılmasını hedefleyen bütüncül bir yönetim yaklaşımı olarak önem kazanmaktadır.

Yeşil tedarik zinciri yönetimi; yeşil satın alma, çevre dostu üretim, sürdürülebilir dağıtım, çevreci paketleme ve tersine lojistik gibi temel faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetler, enerji ve kaynak kullanımının azaltılması, atık yönetiminin iyileştirilmesi, geri dönüşüm ve yeniden kullanım süreçlerinin etkinleştirilmesi gibi uygulamalarla işletmelerin çevresel performansını artırmaktadır. Aynı zamanda maliyetlerin düşürülmesi, verimliliğin artırılması ve kurumsal itibarın güçlendirilmesi gibi ekonomik ve stratejik faydalar da sağlamaktadır.

Çalışmada ayrıca yeşil tedarik zinciri yönetiminin tarihsel gelişimi ele alınmakta ve bu yaklaşımın ortaya çıkmasında etkili olan temel faktörler incelenmektedir. Çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, eko-verimlilik, yasal yükümlülükler ve müşteri talepleri, işletmeleri yeşil uygulamalara yönlendiren başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bu faktörler, işletmelerin yalnızca çevresel sorumluluklarını yerine getirmelerini değil, aynı zamanda uzun vadeli rekabet avantajı elde etmelerini de mümkün kılmaktadır.

Bununla birlikte, yeşil tedarik zinciri yönetimi ile pazarlama stratejilerinin uyumlaştırılması, işletmelerin sürdürülebilirlik odaklı bir değer yaratma süreci geliştirmelerini sağlamaktadır. Ürün tasarımı, fiyatlandırma, dağıtım ve tutundurma faaliyetlerinin çevresel kriterlere göre yeniden düzenlenmesi, işletmelerin pazardaki konumunu güçlendirmekte ve müşteri sadakatini artırmaktadır. Sonuç olarak, yeşil tedarik zinciri yönetimi ve pazarlama stratejilerinin entegrasyonu, işletmelerin hem çevresel performanslarını iyileştirmelerine hem de sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmelerine katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeşil tedarik zinciri yönetimi, sürdürülebilirlik, endüstriyel pazarlama, rekabet avantajı, çevresel performans

ABSTRACT

This study examines the alignment of green supply chain management with industrial marketing strategies within the framework of sustainability and competitive advantage. Increasing environmental challenges on a global scale, the depletion of natural resources, regulatory changes, and shifting consumer expectations are compelling businesses to restructure all their operations on the basis of environmental sensitivity. In this context, green supply chain management is gaining importance as a holistic management approach aimed at reducing environmental impacts across processes ranging from procurement to production, distribution, and recycling.

Green supply chain management encompasses core activities such as green procurement, eco-friendly production, sustainable distribution, environmentally friendly packaging, and reverse logistics. These activities enhance businesses' environmental performance through practices such as reducing energy and resource consumption, improving waste management, and enabling recycling and reuse processes. At the same time, they provide economic and strategic benefits such as cost reduction, increased efficiency, and strengthened corporate reputation.

[1] Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID: 0009-0000-6094-1011, elifbicer94@gmail.com

*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

The study also examines the historical development of green supply chain management and analyzes the key factors that have influenced the emergence of this approach. Preventing environmental pollution, conserving natural resources, sustainable development goals, eco-efficiency, legal obligations, and customer demands are among the primary factors driving businesses toward green practices. These factors not only enable businesses to fulfill their environmental responsibilities but also allow them to gain a long-term competitive advantage.

Furthermore, aligning green supply chain management with marketing strategies enables businesses to develop a sustainability-focused value creation process. Redesigning product design, pricing, distribution, and promotional activities according to environmental criteria strengthens businesses' market position and increases customer loyalty. As a result, the integration of green supply chain management and marketing strategies contributes to businesses improving their environmental performance while also achieving sustainable competitive advantage.

Keywords: Green supply chain management, sustainability, industrial marketing, competitive advantage, environmental performance

GİRİŞ

Küresel ölçekte artan çevresel sorunlar, işletmeleri üretim ve tedarik süreçlerini sürdürülebilirlik odağında yeniden yapılandırmaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda yeşil tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin ekolojik performansını iyileştirmeyi, çevresel riskleri azaltmayı ve aynı zamanda kârlılık ile rekabet gücünü artırmayı amaçlayan bütüncül bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Zhu, Sarkis ve Lai, 2007: 181). Azalan kaynaklar, artan atık miktarı ve çevresel kirlilik gibi unsurlar, yeşil uygulamaların gelecekte tedarik zinciri yönetiminin önemli bir rekabet unsuru hâline geleceğini göstermektedir (Shang, Lu ve Li, 2010: 1218).

Yeşil tedarik zinciri, ürünün yaşam döngüsünün tüm aşamalarında çevresel etkileri azaltmayı hedefleyen geri dönüşüm, yeniden kullanım, kaynak tasarrufu ve çevre dostu tasarım gibi uygulamaları içeren genişletilmiş bir modeldir. Bu kavram, tedarik zinciri yönetimi tanımının enerji verimliliği, sera gazı emisyonları, atık yönetimi ve çevresel yasal gereklilikleri kapsayacak şekilde genişlemesiyle şekillenmiştir (Hervani, Helms ve Sarkis, 2005: 334; Paksoy, Bektaş ve Özceylan, 2011: 1-2). Ayrıca yeşil tedarik zincirinin tedarik yapısı, çevresel riskler ve yönetim olmak üzere üç boyuttan oluştuğu belirtilmektedir (Naini, Aliahmadi ve Jafari-Eskandari, 2010: 3).

Yeşil tedarik zinciri uygulamaları; atık maliyetlerinin azaltılması, ürünlerin çevresel kalitesinin ölçülmesi ve tedarikçiler ile alt tedarikçilerin çevresel performansının izlenmesi gibi süreçleri içermekte olup, nihai ürünlerin çevresel etkilerini doğrudan veya dolaylı şekilde azaltma potansiyeline sahiptir (Darnall, Jolley ve Handfield, 2008: 33). Lojistik ve tedarik zincirinin tarihsel gelişimi de bu dönüşümü destekleyerek 2000'li yıllardan itibaren çevresel duyarlılığın yeni bir rekabet boyutu hâline gelmesine katkı sağlamıştır (Sarkis, Zhu ve Lai, 2010).

Günümüzde yeşil tedarik zinciri yönetimi; yeşil satın alma, yeşil üretim, geri dönüşüm, eko-dizayn ve tersine lojistik gibi uygulamalarla çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Bu uygulamaların benimsenmesinde çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, değişen tüketici beklentileri ve eko-verimlilik gibi faktörler etkili olmaktadır. Yeşil tedarik zinciri aynı zamanda işletmelerin pazarlama stratejilerini dönüştürerek çevre dostu üretim, yeşil ürün tasarımı, çevresel maliyetleri gözeten fiyatlandırma ve karbon ayak izini azaltan dağıtım uygulamalarını gerekli kılmakta; böylece işletmelere hem kurumsal itibar hem de sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamaktadır.

Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi

Tedarik zinciri yönetimi, tedarikçilerden başlayarak üretim sürecine ve dağıtım kanalları üzerinden müşterilere uzanan malzeme ve bilgi akışının etkin biçimde planlanmasını, tasarlanmasını ve kontrol edilmesini içeren bütünleşik bir yönetim alanıdır. CSCMP'ye (2008) göre tedarik zinciri yönetimi; satın alma, üretim dönüşümü ve lojistik faaliyetlerin koordinasyonunu kapsamakta, ayrıca tedarikçiler, aracılar, hizmet sağlayıcılar ve müşteriler arasındaki iş birliğinin sağlanmasını gerektirmektedir. Bu yönetim anlayışının temel hedefi, ürünlerin doğru zaman, doğru yer ve doğru miktarda temin edilmesini sağlayarak müşteri ihtiyaçlarını en düşük toplam maliyetle karşılayacak bir entegrasyon oluşturmaktır (Büyüközkan ve Vardaloğlu,2008).

Yeşil tedarik zinciri yönetimi; yeşil satın alma, çevre dostu üretim ve malzeme yönetimi, yeşil dağıtım–pazarlama ve tersine lojistik uygulamalarından oluşan bütüncül bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Sarkis, 1998; Zhu ve Sarkis, 2004; Sarkis vd., 2005; Büyüközkan ve Çapan, 2007). Bu kapsamda tersine lojistik, geleneksel tedarik zincirinin ileri doğru akışını yeniden kullanım, yeniden üretim ve malzeme geri kazanımı gibi faaliyetlerle destekleyerek sistemi kapalı çevrimli bir yapıya dönüştürmektedir. Bu yaklaşımın temel amacı ise enerji tüketimi, emisyonlar, kimyasal atıklar ve katı atıklar başta olmak üzere tüm çevresel etkilerin tedarik zinciri boyunca en aza indirilmesidir.

Yeşil tedarik zinciri nedir?

Yeşil tedarik zinciri, ürünün yaşam döngüsü boyunca çevresel etkilerini azaltmayı hedefleyen; geri dönüşüm, yeniden kullanım, zararlı maddelerin azaltılması, kaynak tasarrufu ve çevre dostu tasarım gibi uygulamaları içeren geleneksel tedarik zincirinin genişletilmiş bir modelidir. Yeşil tedarik zincirinin temel amacı, uzun vadeli tedarikçi–müşteri ilişkileri kurarak kullanılmış malzemelerin geri kazanımı ve ürün bertarafından kaynaklanan enerji, malzeme ve atık miktarını azaltmak veya ortadan kaldırmak suretiyle hem çevresel hem de ekonomik performansı iyileştirmektir (Zhu ve Cote, 2004:1026; Eltayeb, Zailani ve Ramayah, 2010:2). İşletmeler, sürdürülebilir ekonomi ve ekolojik rekabet avantajı elde edebilmek için tedarik zinciri içindeki ilişkilerini güçlendirerek bu hedeflere ulaşabilmektedir (Ebinger, Goldbach ve Schneidewind, 2006:257).

Yeşil tedarik zinciri yönetimi

Yeşil tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin ve paydaşlarının ekolojik performansını artırırken çevresel riskleri ve olumsuz etkileri azaltmayı; aynı zamanda kârlılığı ve tedarik zinciri iş birliklerini geliştirmeyi amaçlayan stratejik bir yönetim anlayışı olarak ortaya çıkmıştır (Zhu, Sarkis ve Lai, 2007:181). Bu yaklaşımın giderek önem kazanmasının temel nedenleri arasında, azalan hammadde kaynakları, artan çevresel kirlilik, atık sahalarının dolması ve çevresel faktörlerin gelecekte önemli bir rekabet unsuru hâline gelmesi bulunmaktadır (Shang, Lu ve Li, 2010:1218).

Yeşil tedarik zinciri yönetimi; ürün ve hizmetlerin tasarımı, üretimi, dağıtımı, kullanımı ve yeniden kullanımına ilişkin süreçlerde çevresel duyarlılığın artırılmasını kapsamaktadır (Srivastava, 2007:53-54; Mintcheva, 2005:718). Bu kapsam; atık azaltımı, geri dönüşüm, yeniden üretim, yenileştirme, tersine lojistik, tamir envanterlerinin planlanması, yeşil üretim uygulamaları ve sürdürülebilir lojistik ağ tasarımı gibi çok yönlü faaliyetlerden oluşmaktadır (Somogyi, Nagy ve Török, 2009:394).

Yeşil tedarik zincirinin unsurları

Yeşil tedarik zinciri yönetimi, temel olarak tedarik zinciri süreçlerine çevresel faktörlerin sistematik biçimde entegre edilmesini ifade etmektedir. Yeşil tedarik zinciri kavramının esasen geleneksel tedarik zinciri yönetimi tanımı içerisinde yer aldığını belirtmektedir (Hervani, Helms ve Sarkis, 2005: 334). Bu yaklaşım; atık oluşumu, enerji verimliliği, sera gazı emisyonları ve yasal çevresel gereklilikler gibi unsurlar dikkate alınarak oluşturulmuş bir tedarik zinciri modeline dayanmaktadır (Paksoy, Bektaş ve Özceylan, 2011: 1-2).

Yeşil tedarik zinciri yönetimi; tedarik, üretim, dağıtım ve geri dönüşüm gibi süreçlerde çevresel yönetim ilkelerinin uygulanmasını esas alır. Bu bağlamda yeşil tedarik zinciri yönetimi; çevresel sürdürülebilirliği gözeten tedarikçi seçimini, işletme faaliyetlerinin çevreyle uyumlu şekilde planlanmasını ve üretim süreçlerinin çevresel etkilerinin azaltılmasını kapsar (Zhu, Sarkis, Lai ve Geng, 2008: 324; Bowen, Cousins, Lamming ve Faruk, 2001). Hervani ve çalışma arkadaşlarına göre yeşil tedarik zinciri yönetimi; yeşil satın alma, yeşil üretim/malzeme yönetimi, yeşil dağıtım/pazarlama ve tersine lojistik bileşenlerinden oluşmaktadır (Hervani, Helms ve Sarkis, 2005: 334). Bu süreçte tedarikçiler, üreticiler ve müşteriler, ürünlerin ve üretim süreçlerinin çevresel etkilerini azaltmak amacıyla ortak hareket etmelidir (Olugu, Wong ve Shaharoun, 2010).

Yeşil tedarik zinciri yönetiminin üç boyutu olduğunu ifade etmektedir (Nunes, Junior ve Ramos, 2004). Bu boyutlar; tedarik zinciri tasarımı, çevresel risk yönetimi ve işletme faaliyetlerinin organizasyonunu içeren yönetim boyutudur (Naini, Aliahmadi ve Jafari-Eskandari, 2010: 3). Bu nedenle yeşil tedarik zinciri yönetimi, lojistik süreçleri strateji ve çevre boyutlarıyla bütünleştiren bir yapıya sahiptir. Amaç, çevresel etkilerin en aza indirilmesi ve kaynak kullanımında en yüksek verimliliğin sağlanmasıdır (Mingqiang ve Yabo, 2009: 1006).

Bowen, yeşil tedarik sürecini üç kategori altında değerlendirmektedir:

Geri dönüşüm girişimleri: Tedarikçilerle iş birliği içinde ambalajın azaltılması ve yönetim faaliyetlerinin çevresel kriterlere uyarlanması.

Tedarikçi girdilerinin çevresel yönetimi: Ambalaj gibi girdilerin çevresel açıdan uygun hale getirilmesi.

İleri yeşil tedarik: Tedarikçilerin temiz teknoloji programlarına dahil edilmesi ve performans değerlendirmelerinde çevresel kriterlerin kullanılması (Hsu ve Hu, 2008: 208).

Yeşil tedarik zinciri, işletmenin dış süreçlerini kontrol ederek özellikle lojistik ve ambalajlama faaliyetleri üzerinde yoğunlaşır. Bu kapsamda üretimde çevreye en az zarar veren malzemeler tercih edilmeli; malzemelerin işletme içi hareketleri çevresel etkiler gözetilerek planlanmalı ve ambalajlamada minimum malzeme kullanımı sağlanmalıdır. Ayrıca doğada kısa sürede çözünebilen ambalaj materyallerinin tercih edilmesi önemlidir (Kadyrova, 2009: 41).

Sonuç olarak yeşil tedarik zinciri yönetimi; tedarikçilerin çevresel performansını değerlendiren, süreçlerde ortaya çıkan atıkların maliyet analizini yapan ve nihai ürünün çevresel etkilerini azaltmayı hedefleyen kapsamlı bir organizasyon yaklaşımıdır. Bu uygulamalar, işletmelerin çevresel etkilerini doğrudan ya da dolaylı olarak azaltma potansiyeline sahiptir (Darnall, Jolley ve Handfield, 2008: 33).

Yeşil tedarik zinciri yönetimi faaliyetleri

Yeşil tedarik zinciri yönetimin faaliyetlerini 5 şekilde sınıflandırabiliriz:

Yeşil satın alma

Yeşil satın alma, yeşil tedarik zinciri yönetiminin temel unsurlarından biridir (Zhu vd., 2007). Bu kapsamda satın alma kararları; geri dönüştürülebilir, yeniden kullanılabilir ya da geri dönüştürülmüş malzemelerin tercih edilmesini içerir (Min ve Galle, 2001; Sarkis, 2003). Satın alınacak ürünlerin çevresel tasarım özelliklerinin açık ve doğru biçimde belirlenmesi gerekmektedir (Lo ve Leung, 2000). Ayrıca yalnızca hammadde ve komponentlerde değil, teknoloji seçiminde de çevreye duyarlı, düşük enerji tüketen ve daha az atık üreten sistemler tercih edilmelidir (Sarkis, 2003).

Bu süreçte tedarikçi seçimi kritik bir aşamadır (Sarkis, 2003; Zhu ve Sarkis, 2004; Zhu vd., 2008). Tedarik zincirinin bütünsel yapısı gereği, işletmelerin çevreye uyumlu üretim hedeflerinin tedarikçiler tarafından da desteklenmesi zorunludur. Nitekim gelişmiş ülkelerde, tedarikçilerin kendi tedarikçilerinin çevresel performansı da değerlendirmeye alınmaktadır (Zhu ve Geng, 2001; Zhu ve Sarkis, 2004; Zhu vd., 2008).

İç yönetim aşamasında ise tedarikçilerin çevresel standartlara uyup uymadığının düzenli denetimlerle kontrol edilmesi önem taşır (Zhu vd., 2008). Bu denetimler; çevre yönetimi gereklerine uygun üretim yapılıp yapılmadığını, kullanılan hammadde ve komponentlerin çevreye zarar verip vermediğini ve kalite düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Yeşil üretim

Yeşil tedarik zinciri yönetiminde, ürün tasarımı ve üretim süreçlerinin çevreye duyarlı olarak planlanması temel bir unsurdur. Yeşil üretimi; üretim teknolojilerinin ve süreçlerinin atık ve hurda oluşumunu en aza indirecek şekilde tasarlanması, geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlamaktadır (Sarkis ve Rasheed, 1995). Bu bağlamda yeşil üretimin temel amacı, ürünlerin tasarım aşamasından itibaren geri dönüşüm, yeniden üretim ve tekrar kullanım imkanlarını dikkate almaktır. Benzer biçimde yeşil üretimin kaynak kullanımında etkinliği artırırken çevresel etkilerin azaltılmasını hedeflediğini vurgulamaktadır (Melynk vd., 1999).

Yeşil üretimin iki kritik boyutu olduğunu ifade etmektedir (Güngör ve Gupta, 1999):

Ürünün yaşam döngüsü boyunca çevresel etkilerinin değerlendirilmesi ve üretim sürecinde çevresel nitelikleri koruyacak daha etkili kararların alınması. Bu nedenle yalnızca ürün tasarımının değil, aynı zamanda atık oluşumunu, enerji ve hammadde kullanımını azaltacak süreç tasarımlarının da yeşil üretimin bir parçası olduğu belirtilmektedir (Sarkis, 2003).

Yeşil üretimin amacına ulaşabilmesi için hem ileri hem de geri yönlü tedarik zinciri faaliyetlerinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Melynk vd., 2000). Dolayısıyla yeşil üretim, yeşil tedarik zinciri yönetiminin diğer fonksiyonlarıyla bütünleşik şekilde ele alınmalıdır.

Yeşil dağıtım

Dağıtım ve taşıma ağları, yeşil tedarik zinciri yönetiminin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Dağıtım noktalarının seçimi, uygun taşıma türünün belirlenmesi, kontrol sistemleri ile tam zamanında üretim ve dağıtım

politikaları hem ileri yönlü hem de tersine lojistik süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca kullanılan aracın yakıt türü, taşıma sıklığı, müşteri mesafeleri ve ürünlerin ağırlık, şekil ve malzeme özelliklerini içeren paketleme yapısı, yeşil dağıtım performansını belirleyen başlıca faktörlerdir (Sarkis, 2003).

Yeşil paketleme

Paketleme süreçleri, yeşil tedarik zinciri yönetiminin performansını doğrudan etkileyen bir diğer önemli unsurdur. Çevre dostu paketleme için boyut, şekil ve malzeme seçiminin sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olması gerekmektedir. Geri dönüştürülebilir şekilde tasarlanan paketler, hem malzeme kullanımını azaltarak ekonomik fayda sağlar hem de depolama ve taşıma alanlarının daha verimli kullanılmasına katkıda bulunur (Zhu vd., 2005; Sarkis, 2003). Bu verimlilik, taşıma sırasında yapılan sefer sayısını düşürerek maliyetlerin ve yakıt tüketiminin azalmasına, dolayısıyla çevresel etkilerin hafiflemesine yol açar. Ayrıca bazı ülkelerde paketlerin geri toplanmasını zorunlu kılan yasal düzenlemeler bulunmakta olup bu yaklaşım çevresel sürdürülebilirliğe ek katkı sunmaktadır (Sarkis, 2003).

Tersine lojistik

Tedarik zincirine tersine lojistik faaliyetlerinin eklenmesiyle bu yapının yeşil tedarik zinciri olarak nitelendirilebileceğini belirtmektedir (Sarkis, 1999),. Ürünlerin geri dönüşümü, yeniden üretimi ve iyileştirilmiş ürünlerin yeniden dağıtımına yönelik ilginin artmasıyla birlikte tersine lojistik ve kapalı döngü tedarik zinciri konularında çalışmalar yoğunlaşmıştır (Sarkis, 2003; Rentz vd., 2006; Zhu vd., 2008). Tersine lojistik kapsamında yer alan süreçler şu şekilde özetlenebilir:

Geri dönüşüm: Kullanılmış ürün ve malzemelerin toplanarak gerektiğinde sökülmesi ve yeniden işlenmesi yoluyla yeni malzemelere dönüştürülmesidir. Bu süreç sonunda orijinal malzemenin kimliği ve işlevi değişmektedir (Beamon, 1999).

Yeniden kullanım: Ürün veya bileşenlerin üretim alanından toplanarak herhangi bir ek işleme tabi tutulmadan ikinci kez kullanıma sunulmasıdır. Ürünün değerinde azalma olsa da ilave işlem yapılmamaktadır (Büyüközkan ve Vardaloğlu,2008).

Yeniden üretim: Kullanılmış ürünlerin toplanıp kontrol edilmesi ve işlevini yitiren parçaların yenileriyle değiştirilmesiyle ürünün ilk işlevselliğinin korunması sürecidir. Bazı durumlarda yeniden üretilmiş ürünler, orijinal üründen daha yüksek kaliteye ulaşabilmektedir (Sarkis, 1998).

Bu üç süreç arasındaki temel fark, uygulanan iyileştirme derecesidir; en düşük düzey yeniden kullanımda, en yüksek düzey ise geri dönüşümde görülmektedir (Sarkis, 1998). Geri dönüşüm hedeflendiğinde malzemelerin yeniden işlenebilirlik özellikleri dikkate alınmalıdır. Yeniden üretimin en önemli avantajı ise malzeme değerinin korunmasıdır.

Bertaraf etme: Ürünlerin veya üretim süreçlerinde ortaya çıkan tehlikeli atıkların çevreye zarar vermeyecek şekilde uygun teknolojilerle yok edilmesini kapsar (Sarkis, 1998).

Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimin Tarihsel Gelişimi

Tedarik, Sanayi Devrimi'nden 1960'lara kadar işletmelerde daha çok depolama ve taşıma gibi temel ihtiyaçları karşılayan bir lojistik faaliyeti olarak görülmüştür. Bu dönemde tedarik, diğer üretim fonksiyonlarına kıyasla daha düşük öneme sahip fiziksel bir süreç olarak değerlendirilmiştir (Ross, 2008: 6-7). Ancak 1970'lerde işletmeler, tedarikin tüm üretim fonksiyonlarının performansını doğrudan etkilediğini fark etmiş ve bu alanın daha etkin yönetilmesi için adımlar atmıştır. Bu doğrultuda, taşıma, depolama ve lojistik işlemlerinin tek bir yapı altında koordine edileceği bağımsız tedarik birimlerinin oluşturulmasına yönelinmiştir (Metz, 1998: 46). Tedarik süreçlerinin merkezileştirilmesi, maliyetlerin düşmesine ve rekabet avantajının artmasına katkı sağlamış; depolama, taşıma ve müşteri hizmetleri gibi faaliyetlerin bütünleşmesiyle tedarik zinciri yönetiminin temelleri atılmıştır (Bowersox, 1969: 72). 1980'lerde ise küreselleşmenin artırdığı rekabet baskısı altında işletmeler, düşük maliyet ve yüksek kaliteye dayalı üretim stratejileri geliştirmeye yönelmiş; bu süreçte tedarik zinciri yönetimi stratejik kararların önemli bir bileşeni hâline gelmiştir.

1990'lı yıllara gelindiğinde, üretim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte üretim hacimlerinde önemli artışlar yaşanmış ve pazarlarda yoğun bir rekabet ortamı oluşmuştur. Bu rekabet ortamında işletmeler, tüketicilerin değişen taleplerini karşılamak ve müşteri memnuniyetini en üst seviyeye çıkarmak amacıyla üretim süreçlerinde kapsamlı iyileştirmeler gerçekleştirmiş; rekabet avantajı sağlayabilecek her türlü yaklaşımı

stratejilerine dahil etmeye başlamışlardır. İşletmeler, müşteri memnuniyetinin tüketici taleplerini karşılama yeteneği ile doğru orantılı olduğunu fark ederek, hammadde tedarikinden nihai ürünün tüketiciye ulaşmasına kadar uzanan tüm süreçlerin etkin yönetilmesi gerektiğini anlamışlardır. Bu süreç, tedarik zinciri üzerinde yer alan tüm unsurları verimli kullanma çabalarını artırmış ve zamanla tedarik zinciri yönetimi kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Svensson, 2002: 734-735). Etkili bir tedarik zinciri yönetiminin temel amacı; maliyetleri düşürmek, müşteri memnuniyetini artırmak ve rekabet üstünlüğü elde etmektir.

1990'lı yılların sonlarına gelindiğinde ise üretim hacimlerindeki hızlı artış, çevresel sorunların görünür hâle geldiği yeni bir dönemi doğurmuştur. İşletmelerin bilinçsiz üretim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan çevre kirliliği ve doğal kaynakların hızla tükenmesi, doğal çevrenin korunmasına yönelik kolektif bir çevreci bilincin oluşmasına neden olmuştur. (Yaprak ve Doğan, 2019) Toplum genelinde giderek artan bu bilinç, işletmeler üzerinde çevreye duyarlı üretim yapmaları yönünde önemli bir baskı unsuru haline gelmiştir (Ojo vd., 2013: 120-121). Bunun yanı sıra birçok ülkede çevreyi korumaya yönelik yasal düzenlemeler yapılmış; ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli çevre protokolleri yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokolü, ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi ve EMAS (Eco-management and Auditing System) bu alandaki önemli düzenlemeler arasında yer almaktadır.

Devletler ve uluslararası birlikler tarafından çıkarılan bu düzenlemelere ek olarak, işletmelerin de tedarikçilerinden çevre dostu üretimi destekleyici taleplerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin Bristol-Myers Squibb, IBM ve Xerox gibi firmalar Çinli tedarikçilerinin ISO 14001 ile uyumlu çevre yönetim sistemleri geliştirmelerine destek verirken; Ford, GM ve Toyota gibi otomotiv devleri tedarikçilerinin ISO 14001 sertifikasına sahip olmasını zorunlu kılmaktadır (Gemi, 2001: 7).

Çevre kirliliğinin yol açtığı sorunların azaltılmasına yönelik tüm bu gelişmeler, işletmeleri doğal çevreye duyarlı, sosyal sorumluluk bilincine sahip, kaynakları verimli kullanan ve daha az çevresel kirliliğe neden olan üretim süreçlerine yöneltmektedir (Carter vd., 2000: 219). Tüketicilerin artan çevreci talepleri, yasal düzenlemeler ve rekabetin giderek yoğunlaşması, işletmelerin üretim anlayışlarında önemli dönüşümlere yol açmış; çevreye duyarlı stratejiler geliştirmelerini ve yeşil uygulamalara geçiş yapmalarını kaçınılmaz hale getirmiştir (Linton vd., 2007: 1075). Tüm bu gelişmeler, zaman içerisinde yeşil tedarik zinciri yönetimi kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Yeşil tedarik zincirinin ortaya çıkmasını etkileyen faktörler

Çevre kirliliğinin önlenmesi

Yeşil tedarik zinciri yönetiminin temel amaçlarından biri, tedarik zincirinin tüm aşamalarında —hem üretim esnasında hem de ürünün kullanım ömrü sonrasında— ortaya çıkan çevresel kirliliği en aza indirmektir (New ve Westbrook, 2004: 236). Bu yaklaşım, üretim süreçlerinin çevreye duyarlı yöntemlerle yürütülmesini ve atık oluşumunun mümkün olduğunca azaltılmasını hedeflemektedir.

Geri kazanım

İşletmeler, geri kazanım uygulamaları sayesinde kullanılmış ürünlerdeki malzemeleri yeniden değerlendirerek maliyetlerini düşürmektedir. Ayrıca geri dönüşüm faaliyetleri, işletmelerin çevre kirliliğinden doğabilecek yasal ve sosyal yükümlülüklerini azaltmalarına katkı sağlamaktadır. Malzemelerin geri kazanımı, atık yönetimi ve çevresel duyarlılığı kapsayan yönleriyle yeşil tedarik zinciri yönetiminin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır (Özesen, 2009: 15).

Doğal kaynakların korunması

Yeşil tedarik zinciri yönetiminin ana hedeflerinden biri, doğal kaynakların en verimli şekilde kullanılması ve çevreye verilen zararın en aza indirilmesidir. Bu durum hem çevresel sürdürülebilirlik hem de işletmeler için uzun vadeli bir fırsat alanı yaratmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların ve çevresel değerlerin israf edilmeden, gelecek nesillerin hakları gözetilerek akılcı biçimde kullanılmasını ve bu doğrultuda ekonomik gelişmenin sağlanmasını ifade eden bir anlayıştır (Mengi ve Algan, 2003: 1). Sürdürülebilirlik yaklaşımı; enerji, atık ve doğal kaynak kullanımının azaltılmasını sağlamakta ve işletmelerin yeşil tedarik zinciri uygulamalarını benimsemelerine zemin

hazırlamaktadır. Bu kapsamda geliştirilen yaratıcı yeşil tedarik zinciri programları, tedarikçilerin çevresel risklerini minimize etmelerine de yardımcı olmaktadır (Uysal, Hepsağ, Güneş ve Karakaya, 2004: 142).

Tüketici tercihleri

Küreselleşme, artan rekabet, iş etiği ve çevresel duyarlılık gibi faktörler, pazarlama yöneticilerini hem işletme hem de tüketici beklentilerini karşılayabilecek çözümler geliştirmeye yöneltmiştir (Berkowitz, Kerin, Hartley ve Rudelius, 2000: 21). Bu doğrultuda yeşil tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin sürdürülebilir üretim ve tüketim eğilimlerine uyum sağlamasında önemli bir araç haline gelmiştir.

Eko-verimlilik

Eko-verimlilik, Avrupa Komisyonu tarafından "çevreye duyarlı üretim yapma" olarak tanımlanmakta olup; kaynak azaltımı, yeniden kullanım ve geri kazanım gibi faaliyetleri kapsamaktadır (Özen, 2008: 76). Bu yönüyle eko-verimlilik, yeşil tedarik zinciri yönetiminin hedefleri ile büyük ölçüde örtüşmektedir (MPM, 2009: 8).

Değişen rekabet koşulları

Bazı işletmeler, ürün ve hizmetlerin çevresel etkilerini azaltarak müşterilerin çevresel kaygılarına çözüm üretmekte ve böylece rekabet avantajı elde etmektedir (Kushwaha, 2011: 8). Çevresel performansın iyileştirilmesi, günümüz rekabet koşullarında önemli bir farklılaşma stratejisi olarak görülmektedir.

Eko harcamaların azaltılması, çevresel maliyetlerin ve yasal yükümlülüklerin hafifletilmesi

İşletmeler, atık bertarafı, kirlilik kontrolü ve çevre yönetimi için önemli maliyetler üstlenmekte; yanlış çevresel uygulamalar ise para cezaları ve hukuki yaptırımlar gibi ek yükümlülüklere yol açabilmektedir. Bu nedenle çevreye uyumlu politikaların uygulanması hem maliyetlerin azaltılmasını hem de yasal risklerin en aza indirilmesini sağlamaktadır. Yeşil tedarik zinciri uygulamaları, atık ve kirlilik oluşumunu azaltarak işletmelerin bu maliyetleri düşürmesine yardımcı olmaktadır (Esty ve Winston, 2007: 153-154).

Çevre merkezli kurumsal risk yönetimi

Yeşil tedarik zinciri yönetimi çerçevesinde geliştirilen çevreci programlar, işletmelerin tedarik zinciri boyunca karşılaşabilecekleri çevresel ve finansal riskleri azaltmayı hedefler. Bu yaklaşım, risklerin yalnızca işletme içinde değil, tedarikçiler düzeyinde de kontrol altına alınabilmesini sağlamaktadır (Uysal, Hepsağ, Güneş ve Karakaya,2004: 142).

Toplum ile ilişkiler

Günümüzde tüketicilerin çevre bilinci giderek artmaktadır. Çevresel konulara duyarlı hale gelen tüketiciler, işletmelerin çevreci uygulamalarını dikkate alarak satın alma kararları vermektedir. Bu nedenle işletmeler, toplumla ilişkilerini güçlendirmek ve olumlu bir kurumsal imaj oluşturmak için çevreci yaklaşımlara yönelmektedir (Güzel ve Demirdöğen 2015).

İşletme dışı baskılar

İşletmeler, çevreye duyarlı politikalar benimsemeleri konusunda çeşitli dış baskılarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu baskıların başında devlet politikaları ve çevre mevzuatı gelmektedir. Yasal düzenlemeler, işletmeleri yeşil uygulamaları benimsemeye yönlendiren en güçlü dışsal faktörlerden biridir (Büyüközkan ve Vardaloğlu, 2008: 66).

Müşterilerin çevresel ihtiyaçları

Günümüz müşterileri hem ürünlerin çevresel etkilerini hem de üreticilerin çevresel sorumluluklarını dikkate alarak satın alma kararı vermektedir (Miller ve Szekely, 1995: 324). Bu nedenle işletmeler, çevre dostu ürünler geliştirerek müşteri memnuniyetini artırmayı ve marka imajlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Han, Hsu, Lee ve Sheu, 2010: 2).

Yeni Tedarik Zinciri Yönetimi ve Pazarlama Stratejilerinin Uyumlaştırlması

Yeşil tedarik zinciri yönetimi, endüstriyel pazarlama stratejilerinin çevresel duyarlılık temelinde yeniden yapılandırılmasını gerektiren stratejik bir yaklaşımdır. Bu süreçte, işletmeler yalnızca ürün veya hizmet sunmakla kalmayıp, değer zincirinin tamamında çevresel etkileri azaltmayı amaçlar (Zhu & Sarkis, 2004).

Pazarlama stratejilerinin uyumlaştırılması, işletmenin pazarda rekabetçi konumunu güçlendirirken, sürdürülebilirlik odaklı bir marka kimliği oluşturmasına katkı sağlar (Ottman, 1998). Bu kapsamda;

Pazar konumlandırma stratejileri, çevreye duyarlı üretim ve dağıtım süreçleriyle yeniden tanımlanır (Polonsky,1994).

Ürün stratejileri, geri dönüştürülebilir malzeme kullanımı, uzun ömürlü tasarım ve çevre dostu inovasyon ilkeleriyle uyumlu hale getirilir.

Endüstriyel Pazarlama; İşletmeler arası (B2B) ticari ilişkilerde sürdürülebilirlik, maliyet avantajı ve çevresel imajın güçlendirilmesi ön plandadır (Carter ve Rogers, 2008).

Fiyatlandırma politikaları, yeşil üretim maliyetleri ve çevresel faydalar dikkate alınarak düzenlenir (Peattie, 1995).

Tutundurma faaliyetleri, çevre bilincine sahip tüketicilere yönelik sürdürülebilirlik mesajlarını vurgular (Polonsky, 1994).

Dağıtım stratejileri, karbon ayak izini azaltacak lojistik uygulamalarıyla desteklenir (Murphy ve Poist, 2003).

Bu stratejik uyumlaştırma, işletmelerin kurumsal itibarını güçlendirmekte, müşteri sadakatini artırmakta ve uzun vadeli rekabet avantajı elde etmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca yeşil pazarlama anlayışı, endüstriyel pazarlarda değer odaklı iş birlikleri geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır (Porter ve Kramer, 2006).

Stratejik Uyumlaştırma Sürecinde Yeşil Tedarik Zinciri Yaklaşımları

İşletmelerin yeşil tedarik zinciri uygulamalarını nasıl yorumladıkları ve stratejik süreçlerine nasıl entegre ettikleri konusunda literatürde ortak bir görüş bulunmamakla birlikte, farklı araştırmacılar bu sürece ilişkin çeşitli kuramsal çerçeveler geliştirmiştir. Yeşil tedarik zincirinin stratejik uyumlaştırılması, işletmelerin çevresel hedefleri ile tedarik zinciri stratejilerinin bütünleşik bir yapı içinde ele alınmasını gerektirmektedir.

Bu kapsamda yeşil tedarik zinciri yönetimini "kontrol tabanlı" ve "destek/işbirliği tabanlı" olmak üzere iki boyutta sınıflandırmakta ve kontrol tabanlı yaklaşımın tedarikçi değerlendirme kriterleri, çevresel performans ölçümü ve bilgi toplama süreçlerine dayandığını ifade etmektedir. Destek veya iş birliği tabanlı yaklaşım ise, alıcı ve tedarikçi işletmeler arasında karşılıklı öğrenme, çevresel çözüm geliştirme ve ortak süreç iyileştirme gibi etkinlikleri içermektedir (Lee ve Klassen, 2008).

Yeşil tedarik zincirinin operasyonel ve yönetsel süreçlerle bütünleşmesine ilişkin önemli bir sınıflandırma Vachon tarafından yapılmış olup, yeşil tedarik zinciri uygulamalarının çevresel denetim ve çevresel iş birliği ekseninde şekillendiği belirtilmiştir (Vachon, 2003). Vachon'a göre bu uygulamalar, kirlilik önleme, kirlilik kontrolü ve çevresel yönetim sistemleri ile doğrudan ilişkilidir (Vachon, 2003).

Yeşil tedarik zincirinin kapsamını daha da genişleten Srivastava, yeşil işlemleri tersine lojistik, yeşil üretim, geri dönüşüm, yeniden üretim, stok yönetimi, üretim planlama ve atık yönetimi gibi çok yönlü faaliyetler bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, stratejik uyumlaştırma sürecinin yalnızca tedarikçi ilişkileri ile sınırlı kalmayıp, tüm üretim ve geri kazanım süreçlerini kapsadığını göstermektedir (Srivastava, 2007).

Yeşil tedarik zincirine ilişkin sistematik bir sınıflandırma sunan Hervani, Helms ve Sarkis, çevre bilinçli uygulamaları yeşil dizayn, yeşil tedarik, toplam kalite çevresel yönetimi, çevreci ambalajlama, atık azaltımı, yeniden kullanım, yeniden üretim ve geri dönüşüm kategorilerinde tanımlamaktadır (Hervani, Helms ve Sarkis, 2005).

Yeşil tedarik zincirinin çevresel performans üzerindeki etkilerine ilişkin kritik bir yaklaşım sunan Hart ve Ahuja, emisyon azaltımının "kontrol" ve "önleme" olmak üzere iki farklı yöntemle gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Kontrol yöntemi, kirlilik kontrol ekipmanları aracılığıyla emisyonların toplanması ve kimyasal işlemden geçirilerek bertaraf edilmesini içerirken, önleme yöntemi malzeme değişimi, süreç inovasyonu ve yeniden kullanım gibi uygulamalarla kirliliğin kaynağında azaltılmasını hedeflemektedir (Hart ve Ahuja, 1996). Araştırmacılar, kirliliğin oluşmadan önlenmesinin hem maliyetleri düşürdüğünü hem de işletmelerin verimliliğini artırdığını ifade etmektedir (Hart ve Ahuja, 1996:31).

Genel olarak literatür, yeşil tedarik zinciri uygulamalarının stratejik uyumlaştırma sürecinin; tedarikçi iş birliği, kontrol mekanizmaları, performans ölçümü, çevresel tasarım, tersine lojistik süreçleri, kirlilik önleme

stratejileri ve sürdürülebilir üretim faaliyetleri gibi çok boyutlu unsurların bütünleşik bir yönetimini gerektirdiğini göstermektedir. Bu bütünleşik yaklaşım, işletmelerin hem çevresel performanslarını hem de rekabet üstünlüklerini güçlendirmelerine olanak sağlamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan yeşil tedarik zinciri yönetimi ve pazarlama stratejilerinin uyumlaştırılması yaklaşımı, günümüz işletmelerinin karşı karşıya olduğu çevresel, ekonomik ve rekabet temelli baskılar bağlamında çok boyutlu bir dönüşümü ifade etmektedir. Literatür bulguları, yeşil tedarik zinciri uygulamalarının yalnızca çevresel sürdürülebilirliği destekleyen operasyonel araçlar olmadığını; aynı zamanda işletmelerin stratejik yönetim anlayışlarını yeniden şekillendiren bir paradigma sunduğunu ortaya koymaktadır.

Öncelikle, yeşil tedarik zinciri yönetiminin temel bileşenleri olan yeşil satın alma, üretim, dağıtım, paketleme ve tersine lojistik faaliyetlerinin bütünleşik bir şekilde uygulanmasının, işletmelerin çevresel performansını önemli ölçüde artırdığı görülmektedir. Bu süreçte özellikle tersine lojistik uygulamalarının kapalı döngü sistemler oluşturarak kaynak verimliliğini artırdığı ve atık yönetimini optimize ettiği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, söz konusu uygulamaların etkinliği yalnızca işletme içi süreçlerle sınırlı kalmamakta; tedarik zinciri boyunca tüm paydaşların katılımını gerektiren bir iş birliği modeli ortaya koymaktadır. Bu durum, Lee ve Klassen'in (2008) ortaya koyduğu kontrol ve iş birliği temelli yaklaşımların birlikte değerlendirilmesi gerektiğini desteklemektedir.

Diğer yandan, çalışmada ele alınan tarihsel gelişim süreci, yeşil tedarik zinciri yönetiminin ortaya çıkışının tesadüfi olmadığını; aksine küresel çevre sorunları, yasal düzenlemeler, tüketici talepleri ve rekabet koşullarının bir sonucu olarak evrimsel bir süreç içerisinde şekillendiğini göstermektedir. Özellikle Kyoto Protokolü, ISO 14001 gibi uluslararası düzenlemeler ile birlikte işletmelerin çevresel performanslarının ölçülebilir hale gelmesi, bu dönüşümün kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, büyük ölçekli çok uluslu şirketlerin tedarikçileri üzerinde oluşturduğu çevresel baskılar, yeşil uygulamaların tedarik zinciri boyunca yaygınlaşmasını hızlandırmıştır.

Pazarlama stratejileri açısından değerlendirildiğinde ise yeşil tedarik zinciri yönetimi, geleneksel pazarlama anlayışının ötesine geçerek sürdürülebilir değer yaratımını merkeze alan bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Ürün tasarımından fiyatlandırmaya, dağıtımdan tutundurma faaliyetlerine kadar tüm pazarlama karması unsurlarının çevresel kriterlere göre yeniden yapılandırılması, işletmelerin yalnızca müşteri beklentilerini karşılamasını değil, aynı zamanda çevresel duyarlılık temelinde farklılaşmasını sağlamaktadır. Bu durum, Porter ve Kramer (2006) tarafından vurgulanan "paylaşılan değer yaratımı" yaklaşımı ile de örtüşmektedir.

Ancak bu dönüşüm süreci bazı yapısal zorlukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle yeşil uygulamaların başlangıç maliyetlerinin yüksek olması, teknolojik altyapı gereksinimleri ve tedarik zinciri boyunca koordinasyon ihtiyacı, işletmeler açısından önemli engeller oluşturabilmektedir. Bununla birlikte, Hart ve Ahuja'nın (1996) belirttiği gibi, kirliliğin kaynağında önlenmesine yönelik stratejilerin uzun vadede maliyetleri düşürdüğü ve işletme performansını artırdığı göz önüne alındığında, bu yatırımların stratejik bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, yeşil tedarik zinciri yönetimi ile pazarlama stratejilerinin uyumlaştırılması, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda işletmelerin yalnızca çevresel düzenlemelere uyum sağlamakla yetinmeyip, sürdürülebilirliği stratejik bir öncelik haline getirmeleri gerekmektedir. Tedarikçi seçiminden ürün tasarımına, üretim süreçlerinden dağıtım ağlarına kadar tüm değer zincirinde çevresel kriterlerin entegrasyonu sağlanmalıdır.

Uygulayıcılara yönelik olarak; işletmelerin tedarikçi iş birliklerini güçlendirmeleri, çevresel performans ölçüm sistemlerini geliştirmeleri ve yeşil inovasyon yatırımlarına ağırlık vermeleri önerilmektedir. Ayrıca pazarlama stratejilerinin sürdürülebilirlik temelli yeniden yapılandırılması, tüketici güvenini artırarak marka değerine katkı sağlayacaktır.

Gelecek araştırmalar açısından ise bu çalışmanın ampirik verilerle desteklenmesi, farklı sektörlerde yeşil tedarik zinciri uygulamalarının performans üzerindeki etkilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamaların analiz edilmesi literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Baki, B., & Cengiz, E. (2002). Toplam Kalite Çevre Yönetimi.

Beamon, B. M. (1999). Designing The Green Supply Chain. *Logistics İnformation Management*, *12*(4), 332-342.

Berkowitz, E. N., Kerin, R. A., Hartley, S. W., & Rudelius, W. (2000). Interactive Marketing And Electronic Commerce. *Marketing*, 205-209.

Bowen, F., Cousins, P., Lamming, R., & Faruk, A. (2006). Horses For Courses: Explaining The Gap Between The Theory And Practice Of Green Supply. In *Greening The Supply Chain* (Pp. 151-172). London: Springer London.

Bowersox, D. J., La Londe, B. J., & Smykay, E. W. (1969). Readings İn Physical Distribution Management: The Logistics Of Marketing. *(No Title)*.

Business Practices, European Journal Of Operational Research, 107, 159-174. Https://Doi.Org/10.1016/S0377-2217(97)00160-4

Büyüközkan, G. Ve Çapan, A. (2007), Improving Green Supply Chain Management Practices: A Case Study, Proceeding Of The 5th International Logistics And Supply Chain Congress, 597-605, 8-9 Kasım, İstanbul

Büyüközkan, G., & Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi. *Lojistik Dergisi*, *8*(2008), 6-7.

Carter, C. R., & Rogers, D. S. (2008). A Framework Of Sustainable Supply Chain Management: Moving Toward New Theory. *International Journal Of Physical Distribution & Logistics Management*, *38*(5), 360-387.

Carter, C. R., Kale, R., & Grimm, C. M. (2000). Environmental Purchasing And Firm Performance: An Empirical İnvestigation. *Transportation Research Part E: Logistics And Transportation Review*, *36*(3), 219-228.

Darnall, N., Jolley, G. J., & Handfield, R. (2008). Environmental Management Systems And Green Supply Chain Management: Complements For Sustainability?. *Business Strategy And The Environment*, *17*(1), 30-45.

Ebinger, F., Goldbach, M., & Schneidewind, U. (2006). Greening Supply Chains: A Competence-Based Perspective. In *Greening The Supply Chain* (Pp. 251-269). London: Springer London.

Eltayeb, T. K., Zailani, S., & Ramayah, T. (2011). Green Supply Chain İnitiatives Among Certified Companies İn Malaysia And Environmental Sustainability: Investigating The Outcomes. *Resources, Conservation And Recycling*, *55*(5), 495-506.

Esty, D. C., & Winston, A. S. (2007). Yeşilden Altına-Akıllı Şirketler Çevreci Stratejiler İle Nasıl Avantaj Yaratır. *Mediacat Kitapları, İstanbul*.

Gemı–Global Environmental Management Initiative. (2001). New Paths To Business Value. *Gemı, Washington, Dc*.

Gungor, A., & Gupta, S. M. (1999). Issues İn Environmentally Conscious Manufacturing And Product Recovery: A Survey. *Computers & Industrial Engineering*, *36*(4), 811-853.

Güzel, D., & Demirdöğen, O. (2015). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi. *The International New Issues İn Social Sciences*, *1*(1), 45-70.

Han, H., Hsu, L. T. J., Lee, J. S., & Sheu, C. (2011). Are Lodging Customers Ready To Go Green? An Examination Of Attitudes, Demographics, And Eco-Friendly İntentions. *International Journal Of Hospitality Management*, *30*(2), 345-355.

Hart, S. L., & Ahuja, G. (1996). Does İt Pay To Be Green? An Empirical Examination Of The Relationship Between Emission Reduction And Firm Performance. *Business Strategy And The Environment*, *5*(1), 30-37.

Hervani, A. A., Helms, M. M., & Sarkis, J. (2005). Performance Measurement For Green Supply Chain Management. *Benchmarking: An İnternational Journal*, *12*(4), 330-353.

Hsu, C. W., & Hu, A. H. (2008). Green Supply Chain Management İn The Electronic İndustry. *International Journal Of Environmental Science & Technology*, *5*(2), 205-216.

Kadyrova, J. (2009). Tedarik Zinciri Yönetimi Çerçevesinde İşletme Performansının Belirlenmesi Ve Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya*.

Klassen, R. D., & Vachon, S. (2003). Collaboration And Evaluation İn The Supply Chain: The İmpact On Plant-Level Environmental İnvestment. *Production And Operations Management*, *12*(3), 336-352.

Kushwaha, G. S. (2010). Sustainable Development Through Strategic Green Supply Chain Management. *International Journal Of Engineering And Management Science*, *1*(1), 7-11.

Lee, S. Y., & Klassen, R. D. (2008). Drivers And Enablers That Foster Environmental Management Capabilities İn Small-And Medium-Sized Suppliers İn Supply Chains. *Production And Operations Management*, *17*(6), 573-586.

Linton, J. D., Klassen, R., & Jayaraman, V. (2007). Sustainable Supply Chains: An İntroduction. *Journal Of Operations Management*, *25*(6), 1075-1082.

Lo, C. W. H., & Leung, S. W. (2000). Environmental Agency And Public Opinion İn Guangzhou: The Limits Of A Popular Approach To Environmental Governance. *The China Quarterly*, *163*, 677-704.

Markovits-Somogyi, R., Nagy, Z., & Török, Á. (2009). Change Management For The Greening Of Supply Chains. *Acta Technica Jaurinensis*, *2*(3), 393-402.

Melnyk, S. A. (1996). Environmentally Conscious Manufacturing: Integrating Environmental Issues İnto Product Design Planning And Manufacturing. *Nsf Award Number 9528759. Directorate For Engineering*, *95*(9528759), 28759.

Melnyk, S. A., Sroufe, R., Montabon, F., & Calantone, R. (1999). Integrating Environmental İssues İnto Material Planning:'Green'mrp. *Production And İnventory Management Journal*, *40*(3), 36.

Mengi, A., & Algan, N. (2003). Küreselleşme Ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: Ab Ve Türkiye Örneği. Siyasal Kitabevi.

Metz, P. J. (1998). Demystifying Supply Chain Management. Supply Chaın Management Revıew, V. 1, No. 4 (Wınter 1998), P. 46-55: Ill.

Mıller Joyce, Szekely Fransisco (1995), "What İs Green?", European Management Journal, Vol:13, No:3, Pp.322-333. Https://Doi.Org/10.1016/0263-2373(95)00023-E

Milli Produktivite Merkezi. (2009)," Kobi'lerde Eko-Verimlilik Kılavuzu". Ankara

Min, H., & Galle, W. P. (2001). Green Purchasing Practices Of Us Firms. *International Journal Of Operations & Production Management*, *21*(9), 1222-1238.

Mingqiang, Z. (2009, October). The Application Proposal Of Green Supply Chain Management İn Construction İndustry. In *2009 Second International Conference On Intelligent Computation Technology And Automation* (Vol. 3, Pp. 1006-1009). Ieee.

Mintcheva, V. (2005). Indicators For Environmental Policy İntegration İn The Food Supply Chain (The Case Of The Tomato Ketchup Supply Chain And The İntegrated Product Policy). *Journal Of Cleaner Production*, *13*(7), 717-731.

Murphy, P. R., & Poist, R. F. (2003). Green Perspectives And Practices: A "Comparative Logistics" Study. *Supply Chain Management: An İnternational Journal*, *8*(2), 122-131.

Naini, S. G. J., Aliahmadi, A. R., & Jafari-Eskandari, M. (2011). Designing A Mixed Performance Measurement System For Environmental Supply Chain Management Using Evolutionary Game Theory And Balanced Scorecard: A Case Study Of An Auto İndustry Supply Chain. *Resources, Conservation And Recycling*, *55*(6), 593-603.

New, S., & Westbrook, R. (Eds.). (2004). Understanding Supply Chains: Concepts, Critiques, And Futures. Oup Oxford.

Nunes, B., Marques Jr, S., & Ramos, R. E. (2004). A Theoretical Approach For Green Supply Chain.

Ojo, E., Mbohwa, C., & Akinlabi, E. (2013). Green Supply Chain Management İn Developing Countries. *Sb13*, *119*.

Olugu, E. U., Wong, K. Y., & Shaharoun, A. M. (2011). Development Of Key Performance Measures For The Automobile Green Supply Chain. *Resources, Conservation And Recycling*, *55*(6), 567-579.

Ottman, J., & Books, N. B. (1998). Green Marketing: Opportunity For İnnovation. *The Journal Of Sustainable Product Design*, *60*(7), 136-667.

Özen, G. (2008). Küresel Isınma Sürecinde Örgütsel Performansın Sürdürülebilir Kılınması Açısından İşletmelerde Eko-Verimlilik Çalışmaları: Örnek Uygulamalar. *Tezsiz Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya*.

Özesen, E. (2009). *Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi Ve Ambalaj Sanayiinde Bir Uygulama* (Master's Thesis, Marmara Universitesi (Turkey)).

Paksoy, T., Bektaş, T., & Özceylan, E. (2011). Operational And Environmental Performance Measures İn A Multi-Product Closed-Loop Supply Chain. *Transportation Research Part E: Logistics And Transportation Review*, *47*(4), 532-546.

Peattie, K., & Peattie, S. (1995). Sales Promotion–A Missed Opportunity For Servicesmarketers?. *International Journal Of Service Industry Management*, *6*(1), 22-39.

Polonsky, M. J. (2008). An İntroduction To Green Marketing. *Global Environment: Problems And Policies*, *2*(1), 1-10.

Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). The Link Between Competitive Advantage And Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, *84*(12), 78-92.

Porter, M. E., & Van Der Linde, C. (2000). 2. Green And Competitive: Ending The. The Dynamics Of The Eco-Efficient Economy: Environmental Regulation And Competitive Advantage, 33.

Ross, D. F. (1997). Competing Through Supply Chain Management: Creating Market-Winning Strategies Through Supply Chain Partnerships. Springer Science & Business Media.

Sarkis, J. (1998), Theory And Methodology: Evaluating Environmentally Conscious

Sarkis, J. (1999). How Green İs The Supply Chain? Practice And Research. *Practice And Research (August 1999)*.

Sarkis, J. (2003). A Strategic Decision Framework For Green Supply Chain Management. *Journal Of Cleaner Production*, *11*(4), 397-409.

Sarkis, J., & Rasheed, A. (1995). Greening The Manufacturing Function. *Business Horizons*, *38*(5), 17-27.

Sarkis, J., Koo, C., & Watson, R. T. (2013). Green İnformation Systems & Technologies–This Generation And Beyond: Introduction To The Special İssue. *Information Systems Frontiers*, *15*(5), 695-704.

Sarkis, J., Zhu, Q., & Lai, K. H. (2011). An Organizational Theoretic Review Of Green Supply Chain Management Literature. *International Journal Of Production Economics*, *130*(1), 1-15.

Schultmann, F., Zumkeller, M., & Rentz, O. (2006). Modeling Reverse Logistic Tasks Within Closed-Loop Supply Chains: An Example From The Automotive İndustry. *European Journal Of Operational Research*, *171*(3), 1033-1050.

Shang, K. C., Lu, C. S., & Li, S. (2010). A Taxonomy Of Green Supply Chain Management Capability Among Electronics-Related Manufacturing Firms İn Taiwan. *Journal Of Environmental Management*, *91*(5), 1218-1226.

Srivastava, S. K. (2007). Green Supply-Chain Management: A State-Of-The-Art Literature Review. *International Journal Of Management Reviews*, *9*(1), 53-80.

Uysal, F., Hepsağ, E., Güneş, Y., & Karakaya, N. (2004). Çevresel Yönetim Araçları, Çevresel (Yeşil) Tedarik Zinciri Yönetimi. *Bildiri+. I. Ulusal Çevre Kongresi Bildirileri.(Ss. 137-143). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümü*.

Yaprak, İ., & Doğan, N. Ö. (2019). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi: İlgili Literatüre Dayalı Bir Mevcut Durum Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, *15*(4), 1143-1165.

Zhu, Q., & Cote, R. P. (2004). Integrating Green Supply Chain Management İnto An Embryonic Eco-İndustrial Development: A Case Study Of The Guitang Group. *Journal Of Cleaner Production*, *12*(8-10), 1025-1035.

Zhu, Q., & Geng, Y. (2001). Integrating Environmental İssues İnto Supplier Selection And Management: A Study Of Large And Medium-Sized State-Owned Enterprises İn China. *Greener Management International*, (35), 27-40.

Zhu, Q., Sarkis, J., & Lai, K. H. (2007). Initiatives And Outcomes Of Green Supply Chain Management İmplementation By Chinese Manufacturers. *Journal Of Environmental Management*, *85*(1), 179-189.

ENDÜSTRİ 4.0 'IN B2B MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ: FIRSATLAR VE ZORLUKLAR

Esma ÖZDEMİR[1]

ÖZET

Endüstri 4.0, üretimden pazarlamaya kadar tüm iş süreçlerinde dijital teknolojilerin entegrasyonu ile işletmeler arası (B2B) pazarlamayı köklü biçimde dönüştürmektedir. Büyük veri, yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT), veri analitiği, tahmine dayalı pazarlama, artırılmış ve sanal gerçeklik ile çok kanallı pazarlama gibi teknolojiler; işletmelerin müşteri ilişkilerini yönetme biçimlerini yeniden şekillendirerek daha veriye dayalı, hızlı ve kişiselleştirilmiş bir yapıya dönüştürmektedir. Bu dönüşüm sayesinde firmalar, müşteri ihtiyaçlarını daha doğru analiz edebilmekte, gerçek zamanlı iletişim kurabilmekte ve rekabet avantajı elde edebilmektedir.

B2B pazarlamada müşteri ilişkileri, genellikle uzun vadeli ve yüksek hacimli işlemlere dayandığından, Endüstri 4.0 teknolojileri bu ilişkilerin daha etkin ve sürdürülebilir yönetilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle veri analitiği ve yapay zekâ destekli sistemler, müşteri davranışlarını öngörme ve stratejik karar alma süreçlerini iyileştirirken; IoT tabanlı çözümler, operasyonel süreçlerin izlenmesini ve optimize edilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca artırılmış ve sanal gerçeklik uygulamaları, ürün ve hizmetlerin daha etkili tanıtımını sağlayarak müşteri deneyimini geliştirmektedir.

Bununla birlikte, dijital dönüşüm süreci çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Veri güvenliği ve gizlilik riskleri, artan siber tehditler karşısında işletmeleri daha kırılgan hâle getirebilmekte; yüksek teknoloji yatırımı maliyetleri ve adaptasyon sorunları özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için önemli engeller oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, nitelikli insan kaynağı eksikliği, dijital yetkinliklerin yetersizliği ve sistem entegrasyonu problemleri, dönüşüm sürecinin etkinliğini sınırlayabilmektedir. Ayrıca yapay zekâ ve büyük veri kullanımıyla ilgili etik sorunlar ve müşteri güveninde oluşabilecek zedelenmeler de dikkatle yönetilmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, Endüstri 4.0 B2B müşteri ilişkileri yönetiminde önemli fırsatlar sunarken, beraberinde getirdiği risk ve zorlukların da bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. İşletmelerin bu süreci yalnızca teknolojik bir dönüşüm olarak değil; stratejik planlama, güçlü veri yönetimi ve nitelikli insan kaynağı ile desteklenen kapsamlı bir değişim süreci olarak değerlendirmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, gelecekte B2B pazarlamanın daha entegre, öngörülebilir ve müşteri odaklı bir yapıya evrileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, B2B Pazarlama, Büyük Veri, Pazarlamada Yapay Zekâ, Dijital Dönüşüm, Nesnelerin İnterneti

ABSTRACT

Industry 4.0 is fundamentally transforming business-to-business (B2B) marketing through the integration of digital technologies into all business processes, from production to marketing. Technologies such as big data, artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), data analytics, predictive marketing, augmented and virtual reality, and omnichannel marketing are reshaping how firms manage customer relationships, making them more data-driven, faster, and more personalized. Through this transformation, companies are able to analyze customer needs more accurately, establish real-time communication, and gain competitive advantage.

In B2B marketing, customer relationships are typically based on long-term and high-volume transactions; therefore, Industry 4.0 technologies contribute to managing these relationships more effectively and sustainably. In particular, data analytics and AI-supported systems improve the prediction of customer behavior and strategic decision-making processes, while IoT-based solutions enable the monitoring and optimization of operational processes. Additionally, augmented and virtual reality applications enhance customer experience by enabling more effective presentation of products and services.

However, the digital transformation process also brings various challenges. Data security and privacy risks can make businesses more vulnerable in the face of increasing cyber threats; high technology investment costs

[1]Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID: 0009-0009-2486-0965, esma.ozdemir@kilis.edu.tr

*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

and adaptation issues create significant barriers, especially for small and medium-sized enterprises. Furthermore, the lack of qualified human resources, insufficient digital competencies, and system integration problems may limit the effectiveness of the transformation process. Ethical issues related to the use of artificial intelligence and big data, as well as potential damage to customer trust, are also among the critical issues that need to be carefully managed.

In conclusion, while Industry 4.0 offers significant opportunities in B2B customer relationship management, the risks and challenges it brings must also be addressed with a holistic approach. It is crucial for businesses to consider this process not only as a technological transformation but as a comprehensive change process supported by strategic planning, strong data management, and qualified human resources. In this context, B2B marketing is expected to evolve into a more integrated, predictable, and customer-oriented structure in the future.

Keywords: Industry 4.0, B2B Marketing, Big Data, Artificial Intelligence in Marketing, Digital Transformation, Internet of Things (IoT)

GİRİŞ

Dünyayı etkisi altına alan gelişen teknoloji nedeniyle endüstri ve buna bağlı olarak pazarlama da değişmektedir (Ertuğrul & Deniz, 2018). Günümüzde üretim süreçlerinin büyük çoğunluğunun dijitalleş teknolojiye adapte olması ile birlikte endüstri alanında dijital dönüşüme bağlı olarak yeni bir devir açıldı (Sağtaş, 2021). Endüstri 4.0, sanayide ve üretim süreçlerinde yeni yaklaşımı adı Endüstri 4.0 (Çetin, 2024). Üretim süreçlerinde teknolojilerin ve akıllı sistemlerin kullanımını kapsamaktadır (Shamim vd., 2016).

Endüstri 4.0'ın temel amacı; üretim süreçlerinde verimliliği, esnekliği ve rekabet gücünü artırmaktır. Bu bağlamda, üretim sistemleri ve değer zinciri organizasyonlarının tüm bileşenleri — makineler, sensörler, bilgi sistemleri, veri analitiği altyapısı ve yönetim birimleri — birbiriyle gerçek zamanlı ve sürekli iletişim hâlinde çalışır. Bu entegrasyonla yalnızca üretim performansı artmakla kalmaz; aynı zamanda lojistik, tedarik zinciri yönetimi, bakım-onarım, kalite kontrol ve hatta müşteriyle etkileşim süreçleri bile yeniden şekillenir (Dengiz, 2017).

Dijital dönüşüm, endüstriyi dönüştürürken, işletmelerin pazarlama anlayışını da etkilemektedir. Özellikle üretimden başlayan bu dönüşüm; ürünlerin geliştirilmesi, özelleştirilmesi, tedarik zincirinin etkin yönetimi ve müşteriyle ilişki süreçlerinin dijital teknolojiler aracılığıyla yeniden organize edilmesini gerektirir. Bu da pazarlamada, geleneksel yaklaşımların ötesinde, dijitalleşmenin getirdiği avantajların ve değişen tüketici /üretici beklentilerinin göz önüne alındığı yeni bir stratejik yaklaşımı zorunlu kılmaktadır (Türkel & Yeşilkuş, 2020). Bu dönüşüm, üretim sürecini daha akıllı, daha entegre ve daha veri odaklı hâle getirirken; işletmelerin rekabet gücünü artırmak, kaynakları daha etkin kullanmak ve pazarın değişen dinamiklerine hızlı uyum sağlamak için yeni fırsatlar sunmaktadır.

B2B (Business to Business) Pazarlama

Genel olarak B2B (İşletmeden İşletmeye), tedarikçiler, distribütörler, acenteler ve müşterileri oluşturan işletmeler arasındaki karşılıklı etkileşim süreci olarak tanımlanır (Fauska vd., 2013:44). B2B (Business to Business) işletmeler arası ticari pazarın, tüketici pazarından farklılıkları; ürünlerin niteliği, özelliği ve ihtiyaca yönelik uyarlanmış olması, sanayi talebi ve çeşitliliği, az sayıda müşteri ve müşteri başına büyük hacimler, uzun ömürlü müşteri ilişkisi ve tedarikçi ilişkileridir (Yıldızhan ve Yurtsever ,2020). Endüstriyel pazarlarda da firmalar, müşteri tedarikçi ilişkilerinin sürdürülebilir olması adına endüstri 4.0'ın tüm teknolojik bileşenlerine sahip olarak yetkinliklerini düzenlemeleri gerektiğinin farkındalar (Tosun ve Emirza, 2014).

Endüstri 4.0

Endüstri 4.0'ın mevcut odak noktası teknolojidir. (Vacek, 2017: 43). Endüstri 4.0, işletmelerin çalışma biçimlerini köklü bir şekilde dönüştürerek üretim süreçlerinde daha yüksek verimlilik, artan üretkenlik ve esnek operasyon yönetimi sağlamaktadır **(**Öztürk, 2025). Endüstri 4.0, ya da diğer adıyla Dördüncü Sanayi Devrimi, iş dünyasında teknoloji merkezli kapsamlı bir dönüşüm döneminin başlangıcını temsil etmektedir**.** Bu dönem, Nesnelerin İnterneti (IoT)**,** Yapay Zekâ (AI) **ve** Büyük Veri analitiği **gibi** ileri teknolojilerin bütünleşik ve etkileşimli biçimde kullanılmasıyla tanımlanmaktadır. Endüstri 4.0'ın bileşenleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. (Ertuğrul & Deniz ,2018).

Tablo 1: Endüstri 4.0. 'ın Bileşenleri

S.N.	Bileşenleri	Components
1	Büyük Veri	Big Data
2	Nesnelerin İnterneti	İnternet of Things
3	Veri Analitiği ve Tahmine Dayalı Pazarlama	Data Analytics and Predictive Marketing
4	Çok Kanallı Pazarlama	Multi-Channel Marketing
5	Yapay Zekâ	Artificial Intelligence
6	Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik	Augmented Reality And Virtual Reality

Büyük veri (big data)

Büyük veriler, müşterilerin davranışlarını analiz ederek ve operasyonlarının iyileştirebilecekleri alanları belirleyerek şirketlerin pazarlama ve satış çabalarını geliştirmelerine de yardımcı olabiliyor. Bu daha sonra daha etkili ve alakalı pazarlama programları oluşturmak için kullanılabiliyor. Büyük veri temelli Endüstri 4.0 üretim sistemleriyle birlikte yaşanan hızlı teknolojik ilerlemeler, bakım ve arıza tahmini alanında yeni fırsatlar yaratmanın yanı sıra, işletmelere ekipman durumu izleme ve iş analizi süreçlerinde gelişmiş yöntemler sunmuştur (Nagy vd., 2025). Bu durum B2B pazarlamada işletmelerin karar alma, müşteri ilişkileri yönetimi ve pazarlama stratejilerini veri temelli biçimde yeniden şekillendirmelerine yol açmıştır.

Nesnelerin interneti ıot (internet of things)

Gelişen ve dönüşen teknolojilerle birlikte günümüzde bilgiler dijital ortama aktarılmış, bu bilgilere ise akıllı telefonlar, tabletler ve çeşitli Nesnelerin İnterneti (IoT) cihazları aracılığıyla erişim mümkün hâle gelmiştir. Bu durum, internet bağlantısı kurabilen IoT tabanlı cihazların sayısının her geçen gün artmasına ve dijital ağların daha da genişlemesine neden olmuştur (Yıltırak & Öztürk, 2025). B2B pazarlamada işletmelerin veri temelli karar alma süreçlerini güçlendiren stratejik bir bileşen hâline gelmiştir. IoT tabanlı cihazlar aracılığıyla elde edilen gerçek zamanlı veriler, firmaların müşterilerinin kullanım alışkanlıklarını, ürün performanslarını ve operasyonel gereksinimlerini daha doğru biçimde analiz etmelerini sağlamaktadır.

Veri analitiği ve tahmine dayalı pazarlama (data analytics and predictive marketing)

Veri analitiği, çok boyutlu ve çoğunlukla yapılandırılmamış veri kümelerinin sistematik biçimde incelenerek anlamlı, kullanılabilir ve stratejik bilgiye dönüştürülmesini sağlayan bütüncül bir süreçtir (Kırca, 2025). Veri analitiği, üç temel kategori altında incelenmektedir: tanımlayıcı (descriptive), kestirimsel (predictive) ve yönlendirici (prescriptive) analitik.Tanımlayıcı analitik, geçmişte meydana gelen olayları ve eğilimleri ortaya koymak amacıyla kullanılan bir analiz türüdür. Bu aşamada, satış talep eğilimleri, müşteri davranışları veya üretim verimliliği gibi unsurlar incelenerek mevcut durumun genel bir görünümü elde edilir ve örgütsel performansın geçmişe dayalı bir değerlendirmesi yapılır (Chen, Chiang & Storey, 2012).

Kestirimsel analitik, geçmiş verilerden elde edilen örüntülerden yola çıkarak geleceğe ilişkin olası sonuçları öngörmeyi amaçlayan bir analiz yaklaşımıdır. Yönlendirici analitik ise mevcut verilerden ve kestirimsel analiz sonuçlarından hareketle hangi stratejik kararların alınması gerektiğini belirlemeye odaklanır (Kırca, 2025).

Çok kanallı pazarlama (multi-channel marketing)

Çok kanallı perakendecilik, müşterilerin belirli bir mal veya hizmeti satın almasını sağlayan ve satıcıların aynı ürün veya hizmet üzerinden gelir elde etmelerini mümkün kılan birden fazla satış kanalının varlığını ifade etmektedir. Bu çok kanallı yapı, genellikle geleneksel fiziksel mağazalar, ürün satışı konusunda uzmanlaşmış web siteleri, e-posta ve sosyal medya platformları ile diğer dijital ve fiziksel araçlardan oluşmaktadır (Celep & Çorumlu, 2025). B2B firmaları, ürün veya hizmetlerini müşterilere ulaştırmak için fiziksel satış ekipleri, web siteleri, online platformlar, mobil uygulamalar ve distribütör ağları gibi birden fazla kanalı eş zamanlı

kullanır. Bu sayede müşteriler, kendi tercihlerine göre istedikleri kanaldan alışveriş yapabilir, firmalar ise satış fırsatlarını artırabilir.

Dijital teknolojilerin yükselişi ve sosyal medya kullanımının artışıyla şekillenen Y Kuşağı, tüketim tercihlerini deneyim odaklı ve değer temelli bir yaklaşımla gerçekleştirmektedir (Karabıyık & Elgün, 2022). Z Kuşağı, sosyal medyada aktif bir şekilde içerik üretmekte ve paylaşımlarda bulunmakta olup, şeffaf, topluluk odaklı ve katılımcı kampanyalara olumlu yaklaşmaktadır.

Yapay zekâ (artificial ıntelligence)

YZ, çözüm yolları henüz kesin olarak belirlenmemiş sorunlar karşısında doğru ve etkili sonuçlar üretebilen, öğrenme ve çıkarım yapabilen sistemleri tanımlar. Özetle, yapay zekâ, algoritma geliştirme yeteneğine sahip otomatik sistemleri ifade etmektedir. (Koçyiğit & Darı, 2023)

Pazarlamada başarı için müşteri odaklı yaklaşım benimsenmeli ve ihtiyaçlarına uygun ürünler sunulmalıdır. Müşteri memnuniyetinin ölçülmesi, ürün tasarımını geliştirmek ve tercih edilen özellikleri analiz etmek için önemlidir. Bu süreçte, yapay zekâ destekli pazarlama araçları pazarlama faaliyetlerinin iyileştirilmesinde kritik rol oynar (Selçuk, 2025:44-59). Bu sayede B2B işletmeler, müşteri ihtiyaçlarını daha doğru öngörerek stratejik kararlar alabilir ve rekabet avantajı elde edebilir.

Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik

B2B pazarlamada arttırılmış ve sanal gerçeklik teknolojileri, işletmelere ürün ve hizmetlerini müşterilerine daha etkili tanıtma, etkileşimli deneyimler sunma ve karmaşık çözümleri somutlaştırarak satış süreçlerini hızlandırma imkânı sağlar. Yapay zekâ (AI) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi ileri teknolojiler, müşterilere markalarla daha etkileşimli ve kişiselleştirilmiş deneyimler sunarak pazarlama iletişiminin biçimini dönüştürmektedir (Aykın vd., 2025: 49).

Sanal gerçeklik ve pazarlama bağlamında değerlendirildiğinde, sanal gerçeklik temelli pazarlama kampanyalarının son derece başarılı olmasının dört temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, başa takılan ekran (HMD) kullanan bireyler deneyime tamamen dâhil olmakta ve dikkatlerini bütünüyle iletilen mesaja yöneltmektedir. İkinci olarak, sanal gerçeklik deneyiminin sunduğu yoğunluk, henüz görece yeni bir teknoloji olması nedeniyle geleneksel medya araçlarına kıyasla çok daha yüksektir ve kullanıcılarda güçlü duygusal tepkiler oluşturmaktadır. Üçüncü olarak, insan beyninin mekânla ilişkilendirilen olayları daha kolay hatırlama eğiliminde olması, sanal gerçeklik deneyimlerinin izleyiciler açısından daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Son olarak, sanal gerçekliği erken benimseyen markalar, teknolojiye yönelik yüksek medya ve kamuoyu ilgisinden faydalanarak önemli ölçüde olumlu medya görünürlüğü elde edebilmektedir (Håkansson, 2018).

Endüstri 4.0'ın B2b Müşteri İlişkileri Yönetimine Yönelik Zorlukları / Tehditler

Veri güvenliği ve gizlilik riskleri

Günümüzde siber tehditlerin sektörler arası yayılımı hızla artmakta ve IIoT uygulamalarının yaygınlaşmasıyla kritik altyapıların güvenlik açıkları daha görünür hâle gelmektedir. Kuruluşların sürdürülebilir gelişimleri için etkili iç güvenlik mekanizmaları tesis etmeleri zorunludur. Buna rağmen pek çok işletme, sınırlı kaynaklar nedeniyle yeterli siber güvenlik kapasitesini oluşturmakta güçlük çekmekte ve bu durum onları artan tehditlere karşı kırılgan hâle getirmektedir (İmamoğlu, 2025). Endüstri 4.0 ile birlikte milyonlarca cihazın birbirine bağlanması, siber saldırı yüzeyini genişleterek siber güvenliği kritik bir unsur haline getirmiştir. Bağlantılı sistemlerde artan zafiyetler, fikri mülkiyet hırsızlığı, veri bütünlüğünün bozulması, üretim süreçlerinde aksama ve itibar kaybı gibi ciddi sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle kurumların hem teknik güvenlik önlemlerini hem de farkındalık düzeylerini güçlendirmeleri gerekmektedir. Bunun yanında OWASP'ın IoT güvenlik raporu, zayıf parolalar, güncellenmeyen cihazlar, güvensiz ağ servisleri ve kimlik doğrulama eksikliklerinin IoT cihazlarında kritik zafiyetler oluşturduğunu ortaya koymuştur.

Akıllı fabrikalar ve dijitalleşmiş üretim süreçleri; gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik açısından yeni tehditlerle karşı karşıyadır. Geleneksel güvenlik önlemleri, Endüstri 4.0'ın yüksek bağlantılı yapısında yetersiz kalmakta; derinlemesine savunma, çok katmanlı denetim ve cihaz güvenliği kritik hale gelmektedir. Ayrıca yapay zekâ, hem siber saldırılar için yeni bir araç hem de savunma mekanizmaları için güçlü bir çözüm sunmaktadır. Bu nedenle, Endüstri 4.0 sistemlerinde sürdürülebilir güvenliğin sağlanması için sürekli güncellenen stratejiler, gelişmiş standartlar ve kapsamlı bir güvenlik yönetim sistemi zorunludur (Yılmaz vd., 2021:8-9).

Firmalar arası müşteri verisi paylaşımı, veri güvenliği risklerini daha karmaşık ve çok boyutlu hâle getirmektedir. Her ne kadar veri paylaşımına dayalı yaklaşımlar kurumlar arasında iş birliğini güçlendirerek yenilikçi uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlasa da, bu durum veri gizliliği ve kişisel verilerin korunmasına yönelik ciddi endişeleri de beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, işletmelerin müşteri verilerini toplama, işleme ve paylaşma süreçlerinde açık rıza, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini esas alarak söz konusu karmaşıklıkları etkin bir biçimde yönetmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, paylaşılan verilere yetkisiz erişim veya verilerin kötüye kullanımı; veri ihlalleri, kurumsal itibarın zedelenmesi ve yasal yaptırımlar gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmekte, bu durum ise güçlü veri güvenliği altyapıları ile bütüncül risk yönetimi stratejilerinin önemini ortaya koymaktadır (Alhitmi vd. ,2024:5)

Teknoloji yatırımı maliyetleri ve adaptasyon sorunları

Endüstri 4.0'a geçiş ya da bu dönüşümün gerektirdiği teknolojik altyapıya sahip olmak; işletmeler açısından önemli düzeyde sermaye, teknik bilgi birikimi ve nitelikli işgücü gerektirmektedir. Bu nedenle işletmelerin dijital dönüşüme uyum sağlayabilmesi için kapsamlı bir hazırlık sürecinden geçmeleri zorunludur. Söz konusu hazırlık süreci, gerekli finansal kaynaklara, kurumsal bilgi altyapısına ve uzman personele daha kolay erişebilen büyük ölçekli işletmeler için nispeten daha ulaşılabilir durumdadır (Anderl & Fleischer, 2016).

Her işletmenin Endüstri 4.0'a geçiş süreci kendine özgüdür. Bu farklılığın temelinde işletmenin örgütsel yapısı, yönetim anlayışı, çalışan profili, teknolojik olgunluk seviyesi ve kurumsal kültürü yer almaktadır. Dolayısıyla dönüşüm sürecine ilişkin hazırlanacak yol haritası da işletmeye özgü dinamikler doğrultusunda şekillenmektedir. Rekabet düzeyi, sektörün niteliği, pazarın yapısı, müşterilerin beklentileri ve işletmenin sahip olduğu finansal, teknolojik ve beşerî kaynaklar dikkate alınarak kapsamlı bir dönüşüm planının oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda, işletmelerin mevcut durum değerlendirmesi yaparak güçlü ve zayıf yönlerini belirlemesi, ardından dijital dönüşümü başlatacak stratejik adımları sistematik biçimde yapılandırması uzun vadeli başarı açısından kritik bir önem taşımaktadır (Çalış Duman, 2021).

İnsan kaynağı ve dijital yetkinlik eksikliği

Dijital yeterlilik**,** bireyin dijital formatta bilgi arama, bulma, analiz etme, değerlendirme, üretme ve iletişim kurma becerisini ifade eden çok boyutlu bir yetkinlik alanıdır. Bu yeterliliğe sahip bireyler, temel bilgisayar donanımı ilkelerini bilmekte, bilgisayar ağlarını etkin biçimde kullanabilmekte, çevrimiçi topluluklara ve sosyal ağlara katılım sağlayabilmektedir. Dijital yetkinlik, geleneksel okuryazarlığın yerini almasa da 21. yüzyılın çağdaş okuryazarlık biçimlerinden biri olarak eğitimden iş dünyasına kadar geniş bir alanda önem kazanmıştır. Kavram, özellikle son on yılda dijitalleşmenin hızlanmasıyla birlikte literatürde daha görünür hale gelmiş; dijital, hipermetin ve multimedya içeriklerini okuyup anlamanın yanı sıra bilgi teknolojilerine erişim ve bu teknolojileri etkin biçimde kullanabilme becerisi olarak tanımlanmıştır (Tutar, vd., 2024).

Literatürde Endüstri 4.0 ve işe alım süreçleri arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar giderek artmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir bölümü, geleneksel işe alım uygulamaları ile Endüstri 4.0 döneminin gerektirdiği dijitalleşmiş işe alım süreçlerini karşılaştırmaya odaklanmaktadır. Endüstri 4.0'ın temel bileşenlerinden olan Büyük Veri ve Yapay Zekâ, aday havuzunun genişletilmesi, adayların profillenmesi ve uygunluk analizlerinin yapılması açısından işe alım süreçlerine önemli katkılar sunmaktadır. İşe alım uygulamalarının dijitalleşme ile birlikte daha analitik ve veri temelli bir yapıya evrilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Cantoni ve Mangia, 2018). Dijitalleşmenin işe alım süreçlerine etkilerini inceleyen çalışmalar özellikle çevrimiçi platformlar, sosyal medya taramaları, algoritmik aday ön eleme sistemleri ve dijital mülakatların süreçlere entegre edilmesiyle birlikte işe alımın daha hızlı ve etkin hâle geldiğini göstermektedir.

İşe alım süreçlerinde dijital teknolojilerden yararlanmak isteyen kurumların, öncelikle bu teknolojilerin kullanım gerekliliğini ve sağlayacağı katma değeri analiz etmeleri gerekmektedir. Özellikle dijital teknolojiler aracılığıyla yürütülen işe alım faaliyetlerinde kurumların sıklıkla dış kaynak kullanımına yönelmesi, hem maliyetlerin artmasına hem de süreçlerin zaman ve emek açısından daha fazla yük oluşturmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, işe alım sürecine geçilmeden önce kurum bünyesinde yer alan çalışanların yetkinliklerini ortaya koyan çalışan bilgi sistemleri ve beceri envanterlerinin gözden geçirilerek güncellenmesi önem taşımaktadır. Açık pozisyonların doldurulmasında öncelikle mevcut çalışanların değerlendirilmesi, hem maliyet etkinliği sağlamakta hem de kurum içi motivasyon ve bağlılığı artırmaktadır (Akduman ,2019:17).

Dijitalleşen işe alım süreçlerinde odak noktasının yalnızca teknik becerilerde değil, aynı zamanda dijital yetkinliklerde, problem çözme kapasitesinde ve öğrenme çevikliğinde olması gerektiğini vurgulamaktadır

(Shamim, vd., 2016). Bunun yanında Endüstri 4.0 araştırmalarında işe alım süreçlerinin geleceğine ilişkin çeşitli bulgular da yer almaktadır. Bu çalışmalarda özellikle otomasyon ve akıllı sistemlerin, işe alım süreçlerinin hem hızını hem de doğruluğunu artıracağı öngörülmektedir. Yeni teknolojilerin işe alım süreçlerine entegrasyonu kapsamında Blockchain tabanlı işe alım sistemleri, aday bilgilerinin doğrulanabilirliği, veri güvenliği ve şeffaflık açısından önemli bir yenilik olarak literatürde yer almaktadır (Onik vd., 2018; Oruçoğlu ,2022).

Sistem entegrasyonu ve teknoloji uyumsuzluğu

Endüstri 4.0 teknolojileri tüm üretim süreçlerine entegre edildiğinde, üretim sürelerinin kısalması, verimliliğin yükselmesi ve işletmelerin kârlılığının artması mümkün hâle gelmektedir (Calabrese vd., 2021). Sürekli veri akışı sağlayan bu teknolojiler firmaların piyasa taleplerini anlık olarak izlemesine olanak tanıdığı için önemli bir rekabet avantajı yaratmaktadır. Adaptasyon sürecinde olan ya da bu teknolojilere geçiş yapmayı planlayan işletmelerin temel beklentisi ise, bu teknolojik dönüşümün firma performansını iyileştirmesi ve tedarik zincirinde rekabet üstünlüğü sağlamasıdır (Ralston & Blackhurst, 2020).

Endüstri 4.0'ın beraberinde getirdiği yeni üretim paradigması, tedarik zinciri dinamiklerini kökten değiştirerek paydaşlar arası iletişim modellerini yeniden tanımlamaktadır. Güncel pazar ihtiyaçları ve endüstriyel dönüşümlerle şekillenen iş modellemesi süreçleri, son yıllarda stratejik bir evrim geçirerek iş birlikçi ekosistemlerin temelini oluşturmaktadır. Özellikle değer zinciri boyunca sağlanan gerçek zamanlı entegrasyon ve öz-örgütlenme kabiliyeti, operasyonel süreçlerin optimizasyonunda ve sürdürülebilir değer yaratımında kritik fırsatlar sunmaktadır (Pereira & Romero, 2017:4).

Endüstri 4.0'a geçiş sürecini zorlaştırabilecek etkenler arasında, Endüstri 4.0'ın stratejik öneminin yeterince kavranamaması, teknoloji ile insan arasındaki etkileşimin doğru şekilde anlaşılamaması ve çalışanlar için sürekli eğitimin gerekliliği yer almaktadır Ayrıca, bu teknolojilerin firmalara uyarlanması belirli bir düzeyde uzmanlık bilgisi ve tecrübe gerektirdiğinden, konuya ilişkin uzmanlık eksikliği ile gerekli düzenlemelerin ve çalışma prosedürlerinin yetersizliği de geçiş sürecini zorlaştıran önemli unsurlar arasında değerlendirilmektedir. (Saçak Düzgün vd., 2024:10).

Etik Sorunlar ve Müşteri Güveninde Zedelenme

İnsan hayatını büyük ölçüde etkilemesi ve hatta birçok alanda yönlendirici bir rol üstlenmesi beklenen zeki otonom sistemlere duyulan güvenin tesis edilmesi, bu sistemlerin yaygın biçimde benimsenebilmesi açısından temel bir gerekliliktir. Bu sistemlerin toplumsal ve kurumsal düzeyde kabul görebilmesi için yalnızca teknik açıdan gelişmiş olmaları yeterli değildir; aynı zamanda güvenli, güvenilir, şeffaf ve mahremiyeti koruyan bir yapıya sahip olmaları da büyük önem taşımaktadır. Özellikle bireylerin kişisel verilerinin korunması, alınan kararların izlenebilir ve anlaşılabilir olması ile sistemlerin hatalara karşı dayanıklı şekilde tasarlanması, kullanıcı güveninin sağlanmasında belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Aksi hâlde, zeki otonom sistemlerde meydana gelebilecek en küçük bir hata veya güvenlik açığı dahi, beklenmedik ve ciddi olumsuz sonuçlara yol açarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli riskler oluşturabilecektir (Canbay & Demircioğlu, 2021:5).

Yapay zekânın iş süreçlerine yeni entegre edildiği bu dönemde, ticari kaygıların çoğu zaman veri güvenliğinin önüne geçtiği görülmektedir. Birçok dijital platformun kullanıcı verilerini yeterli düzeyde korumaması, özellikle hedefli reklamcılık alanında ciddi tehditler oluşturmaktadır (Yu, 2021). Dijital ve fiziksel dünyanın gelecekte daha güçlü bir biçimde bütünleşmesiyle birlikte, yapay zekâ sistemlerinin topladıkları veriler üzerinden bireylerin davranışlarını öngörmesi giderek daha kolay hâle gelecektir. Bu gelişme, dijital bildirimler, yönlendirmeler ve kişiselleştirilmiş reklamlar aracılığıyla bireylerin karar süreçlerine müdahale edilmesi riskini artırmakta ve önemli etik tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Yapılan araştırmalar, tüketicilerin toplanan verilerin şirketler tarafından hangi amaçlarla ve nasıl kullanılacağı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, bireylerin rızaları dışında kişisel bilgilerinin büyük veri havuzlarında yer alabilmesi riskini gündeme getirmektedir. Bu nedenle, bireylerin gizlilik ve veri güvenliği konularında bilinçli olmaları, kişisel verilerinin hangi uygulamalar kapsamında toplandığının ve işlendiğinin farkında olmaları büyük önem taşımaktadır. Öte yandan, şirketlere düşen temel sorumluluk ise tüketicilere kişisel verilerin hangi amaçlarla ve ne şekilde kullanılacağı konusunda açık ve şeffaf bilgi sunmak, aynı zamanda veri gizliliğini ve güvenliğini sağlamak için gerekli teknik ve idari önlemleri almaktır. (Çeber, 2024:5-6).

Tablo 2: Dijital Dünyanın Etik İncelemesi (Bayramoğlu, 2021:256)

Temel Etki Alanı	Kategori	İlgili Kavramlar/Alt Başlıklar
BİREYSEL	Sosyal	Eğitim, Sağlık, Güvenlik, Etik, Hukuk, Sorumluluk, Mahremiyet, İstihdam
	Bireysel	Hata, Algı, Anlama, Adaptasyon, Öğrenme, Karar Verme, Yaşam Kalitesi
EKONOMİK	Ekonomik	Verimlilik, Maliyet, İşgücü, Rekabet, Yeni Piyasalar, Büyüme, İş Modelleri
	Teknik	Kalite, Performans, Standartlar, İnovasyon, Ar-Ge, Altyapı, Sürdürülebilirlik
ÇEVRESEL	Çevresel	Enerji Tüketimi, Kaynak Kullanımı, Atık Yönetimi, Çevre Kirliliği, Eko-sistem
TOPLUMSAL/KÜRESEL	Sosyal	Küresel İşbirliği, Eşitsizlik, Demokrasi, Kitle İletişimi, Toplumsal Değişim

Zeki sistemlerin geliştirilmesinde kullanılan verilerin, özellikle kişisel ya da kurumsal nitelikte olması durumunda hem işleme sürecinde hem de sonrasında mahremiyetinin korunması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, hassas veri ifşasına yol açabilecek sistemler tasarlanırken olası sonuçların önceden değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir (Canbay & Demircioğlu, 2021:8).

Hassas ve kişisel nitelikte bilgiler içerebilen büyük verinin paylaşımı sırasında gerekli önlemler alınmadığı takdirde, mahremiyet ihlallerinin ve çeşitli olumsuz sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Özellikle bireyleri doğrudan hedef alan mahremiyet saldırıları sonucunda hassas bilgilerin ifşa edilmesi, veri sahiplerinin maddi, manevi ve sosyal açıdan mağduriyet yaşamalarına neden olabilmektedir. (Canbay, Vural, Sağıroğlu, 2020:11).

Model ve Hipotez

- Model
- Bağımsız değişken: Yapay zekâ kullanımı / teknoloji adaptasyonu
- Aracı değişken: CRM (müşteri ilişkileri yönetimi süreçleri)
- Bağımlı değişken: B2B pazarlama performansı
- Bağlamsal faktör: Endüstri 4.0
- Ölçekler:

Bu çalışmada, Endüstri 4.0 kapsamında B2B pazarlamada müşteri ilişkileri yönetiminin nasıl dönüştüğünü analiz etmek amacıyla dört temel değişken grubu ele alınacaktır.

İlk olarak, Kohli & Jaworski (1993) pazarlama performansı ölçeği kullanılacaktır. Bu ölçek, işletmenin müşteri odaklılık düzeyi, rakip analizi yapabilme yeteneği ve pazar bilgisini kullanma kapasitesi üzerinden CRM süreçlerinin ne kadar etkin yürütüldüğünü anlamaya yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, müşteri ilişkilerinin temelini oluşturan pazar odaklılık değerlendirilecektir.

İkinci olarak, Morgan et al. (2009) B2B pazarlama performansı ölçeği kullanılacaktır. Bu ölçek; satış performansı, müşteri kazanımı ve müşteri ilişkileri boyutları ile CRM uygulamalarının işletme çıktıları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Böylece müşteri ilişkileri yönetiminin performansa yansıması analiz edilecektir.

Üçüncü olarak, teknoloji adaptasyonunu ölçmek amacıyla Teknoloji Kabul Modeli (Davis) kullanılacaktır. Bu model kapsamında algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı boyutları ile işletmelerin yapay zekâ ve dijital teknolojileri benimseme düzeyi değerlendirilecektir. Bu durum, Endüstri 4.0'ın CRM süreçlerine entegrasyonunu anlamada kritik rol oynamaktadır.

Son olarak, yapay zekâ kullanım düzeyini belirlemek için Mikalef et al. ve Rai et al. çalışmalarına dayalı ölçekler kullanılacaktır. Bu kapsamda AI kullanım düzeyi, veri analitiği kapasitesi ve otomasyon seviyesi incelenerek işletmelerin dijital olgunluk düzeyi ortaya konulacaktır.

- Hipotezler

Yapay Zekâ Kullanımı → CRM

H1: Yapay zekâ kullanım düzeyi, müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) süreçlerini pozitif yönde etkiler.

H2: Veri analitiği kapasitesi, müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) süreçlerini pozitif yönde etkiler.

H3: Otomasyon seviyesi, müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) süreçlerini pozitif yönde etkiler.

Teknoloji Adaptasyonu (Teknoloji Kabul Modeli**) → CRM**

H4: Algılanan fayda, müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) süreçlerini pozitif yönde etkiler.

H5: Algılanan kullanım kolaylığı, müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) süreçlerini pozitif yönde etkiler.

CRM → B2B Pazarlama Performansı

H6: Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) düzeyi, B2B pazarlama performansını pozitif yönde etkiler.

Yapay Zekâ ve Teknoloji → Performans (Doğrudan Etki)

H7: Yapay zekâ kullanım düzeyi, B2B pazarlama performansını pozitif yönde etkiler.

H8: Teknoloji adaptasyonu, B2B pazarlama performansını pozitif yönde etkiler.

Aracılık (Mediation) Hipotezleri

H9: Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM), yapay zekâ kullanımı ile B2B pazarlama performansı arasındaki ilişkide aracı rol oynar.

H10: Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM), teknoloji adaptasyonu ile B2B pazarlama performansı arasındaki ilişkide aracı rol oynar.

SONUÇ

Bu çalışmada, Endüstri 4.0 teknolojilerinin B2B pazarlama bağlamında müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) ve pazarlama performansı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında geliştirilen model doğrultusunda, yapay zekâ kullanımı, veri analitiği kapasitesi ve otomasyon düzeyinin CRM süreçleri üzerindeki etkileri; ayrıca teknoloji adaptasyonunun temel bileşenleri olan algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının CRM'e katkısı analiz edilecektir.

Bununla birlikte, CRM'in B2B pazarlama performansı üzerindeki etkisi ile yapay zekâ kullanımı ve teknoloji adaptasyonunun performans üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri test edilecektir. Bu kapsamda CRM'in aracı rol üstlenip üstlenmediği de araştırılacaktır.

Bu çalışmanın, Endüstri 4.0 teknolojilerinin B2B pazarlama süreçlerindeki rolünü ortaya koyarak literatüre katkı sağlaması ve işletmeler için yol gösterici sonuçlar sunması beklenmektedir.

TARTIŞMA

Bu araştırmanın, teknoloji kabul modeli (TAM) ve dijital dönüşüm literatürüne katkı sağlaması öngörülmektedir. Özellikle algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının CRM üzerindeki etkilerinin incelenmesi, işletmelerin teknoloji adaptasyon süreçlerinde kullanıcı algılarının önemini ortaya koyacaktır.

Yapay zekâ ve veri analitiği kullanımının CRM süreçlerine etkisinin analiz edilmesiyle, veri temelli karar alma yaklaşımının B2B pazarlamadaki rolü daha net anlaşılacaktır. Ayrıca CRM'in aracı değişken olarak incelenmesi, teknolojik yatırımların pazarlama performansına nasıl yansıdığını açıklayan önemli bir mekanizmayı ortaya koyacaktır.

Öte yandan, çalışmanın bulgularının; veri güvenliği, teknoloji maliyetleri, insan kaynağı yetersizlikleri ve etik sorunlar gibi Endüstri 4.0'a ilişkin mevcut tartışmaları desteklemesi ve bu alanlarda yeni değerlendirmeler yapılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

ÖNERİLER

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler:
Araştırma sonuçlarına bağlı olarak, B2B işletmelere yapay zekâ, veri analitiği ve otomasyon teknolojilerini CRM sistemleri ile entegre şekilde kullanmaları önerilecektir. Ayrıca çalışanların dijital yetkinliklerinin geliştirilmesine yönelik eğitim programlarına önem verilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Bunun yanı sıra, veri güvenliği ve gizlilik konularında gerekli önlemlerin alınması ve yapay zekâ uygulamalarında etik ilkelere uygun hareket edilmesi gerektiği vurgulanacaktır.

KAYNAKÇA

Akduman, G. (2019). Dijital İşe Alım: Dijital Dünya'nın İnsan Kaynakları İşe Alım Fonksiyonuna Etkisinin Kavramsal ve Uygulama Örnekleriyle Değerlendirilmesi. International Journal Of Arts And Social Studies, 2(3), 24-44.

Alhitmi, H. K., Mardiah, A., Al-Sulaiti, K. I., & Abbas, J. (2024). Data security and privacy concerns of AI-driven marketing in the context of economics and business field: an exploration into possible solutions. Cogent Business & Management, 11(1), 2393743.

Anderl, R., & Fleischer, J. (2016). *Guideline Industrie 4.0: Guiding principles for the implementation of Industrie 4.0 in small and medium sized businesses*. VDMA Forum Industrie 4.0.

Aykın, Ö., Terzioğlu, S., & Karaman, D. (t.y.). Deneyimsel pazarlamanın geleceği: Metaverse ve sanal gerçeklik. *Yapay Zekâ Uygulamaları: Sektörel Etkiler*, 37.

Bayramoğlu, G. (2021). Dijital Dünyanın Etik İncelemesi. Sürdürülebilirlik Çalışmaları, 235.

Calabrese, A., Levialdi Ghiron, N., & Tiburzi, L. (2021). 'Evolutions' and 'revolutions' in manufacturers' implementation of industry 4.0: A literature review, a multiple case study, and a conceptual framework. Production Planning & Control, 32(3), 213-227. https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1719715

Canbay, P., & Demircioğlu, Z. (2021). Endüstri 5.0'a doğru: Zeki otonom sistemlerde etik ve ahlaki sorumluluklar. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 12(45), 106–123. https://doi.org/10.5824/ajite.2021.02.006.x

Canbay, Y., Vural, Y., & Sağıroğlu, Ş. (2020). Mahremiyet Korumalı Büyük Veri Yayınlama İçin Kavramsal Model Önerileri. Politeknik Dergisi, 23(3), 785-798. https://doi.org/10.2339/politeknik.535184

Cantoni, F., & Mangia, G. (Eds.). (2018). Human resource management and digitalization. Routledge.

Celep, E., & Çorumlu, B. (2025). Çok kanallı müşteri yolculuğunda e-müşteri algıları: Showrooming ve webrooming tutumlarının incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 283–300. https://doi.org/10.52642/susbed.1623750

Chen, H., Chiang, R. H., & Storey, V. C. (2012). Business intelligence and analytics: From big data to big impact. *MIS Quarterly*, 36(4), 1165–1188. https://doi.org/10.2307/41703503

Çalış Duman, M. (2021). KOBİ'lerin Endüstri 4.0 hazırlık süreci: Bir meta-sentez çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 624–641. https://doi.org/10.32709/akusosbil.817787

Çeber, B. (2024). Yapay zekâ etiği bağlamında reklamcılık sektörü üzerine uygulamalı bir araştırma. *Intermedia International E-Journal*, 11(20), 63–84. https://doi.org/10.56133/intermedia.1462312

Çetin, G. (2024). *Endüstri 4.0 bağlamında yapay zekânın insan kaynakları yönetimine etkileri* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi).

Ertuğrul, İ., & Deniz, G. (2018). 4.0 dünyası: Pazarlama 4.0 ve Endüstri 4.0. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 143–170.

Fauska, P., Kryvinska, N., & Strauss, C. (2013). The role of e-commerce in B2B markets of goods and services. *International Journal of Services Economics and Management*. https://doi.org/10.1504/IJSEM.2013.051872

Håkansson, L. (2018). Virtual and augmented reality in marketing.

İmamoğlu, M. B. (2025). Cyber infrastructure guide: IT/OT integration. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 378–391. https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1558269

Karabıyık, H. Ç., & Elgün, M. N. (2022). A comparative theoretical discussion on the modern and postmodern consumer behaviors. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 229–242.

Kırca, E. G. (2025). Veri analitiği ve karar verme: Matematiksel modellerin işletmelerde kullanımı. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 11(56), 1–11.

Koçyiğit, A., & Darı, A. B. (2023). Yapay zekâ iletişiminde ChatGPT: İnsanlaşan dijitalleşmenin geleceği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 427–438. https://doi.org/10.30692/sisad.1311336

Nagy, M., Figura, M., Valaskova, K., & Lăzăroiu, G. (2025). Predictive maintenance algorithms, artificial intelligence digital twin technologies, and Internet of Robotic Things in big data-driven Industry 4.0 manufacturing systems. *Mathematics*, 13(6), 981. https://doi.org/10.3390/math13060981

Onik, M. H., Miraz, M. H., Kim, C. S. (2018). A recruitment and human resource management technique using blockchain technology for Industry 4.0, Proceeding of Smart Cities Symposium (SCS-2018), IET içinde, Manama, Bahrain:IET, 2018, ss. 11-16.

Oruçoğlu, O. (2022). Endüstri 4.0'ın insan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından işe alıma etkileri. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 57–84. https://doi.org/10.18354/esam.1034997

Öztürk, İ. (2025). Sürdürülebilirlik perspektifinden Endüstri 4.0 teknolojilerinin tedarik zinciri yönetimi fonksiyonları üzerine etkisi. *Fivezero*, 5(1), 59–80. https://doi.org/10.54486/fivezero.2024.42

Pereira, A. C., & Romero, F. (2017). A review of the meanings and the implications of the Industry 4.0 concept. Procedia Manufacturing, 13, 1206-1214.

Ralston, P., & Blackhurst, J. (2020). Industry 4.0 and resilience in the supply chain: A driver of capability enhancement or capability loss? International Journal of Production Research, 58(16), 5006-5019.

Saçak Düzgün, S., Özen, Ü., & Fındık, D. (2024). Endüstri 4.0 teknolojilerinin getirileri ve önündeki engeller üzerine kavramsal bir çerçeve önerisi. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 15(3), 246–264. https://doi.org/10.5824/ajite.2024.03.004.x

Sağtaş, S. (2021). Endüstri 4.0'ın dijital pazarlamaya etkileri. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 51–66.

Selçuk, E. E. (2025). Pazarlama ve Yapay Zeka İlişkisi: Bir Literatür İncelemesi. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi(Advanced Online Publication), 44-59. https://doi.org/10.38120/banusad.1584098

Shamim, S., Cang,S., Yu,H., Li,Y. (2016). Management approaches for Industry 4.0 -A human resource management perspective, 2016 IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC) içinde, ss. 5309-5316, Doi: 10.1109/CEC.2016.7748365

Tosun, F., & Emirza, Y. (2014). Endüstriyel pazarlarda müşteri sadakati, müşteri memnuniyeti ve müşteri değerinin ölçülmesi: Boyçelik işletmesine yönelik bir alan araştırması. *SDÜ İİBF Dergisi*, 19(4), 271–286.

Tutar, H., Erdem, A. T., & Şahin, N. (2024). Dijital yetkinlik ölçeği (DYÖ): Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 31–47.

Türkel, S., & Yeşilkuş, F. (2020). Dijital dönüşüm paradigması: Endüstri 4.0. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 332–346.

Vacek, J. (2017). On the road: From Industry 4.0 to Society 4.0. *Trendy v Podnikání*, 7(4), 43–49.

Yılmaz, E. N., Gönen, S., Şanoğlu, S., & Karacayılmaz, G. (2021). Endüstri 4.0'ın gelişim sürecinde unutulan bileşen: Siber güvenlik. *Düzce University Journal of Science and Technology*, 9(4), 1142–1158. https://doi.org/10.29130/dubited.905340

Yıltırak, İ., & Öztürk, A. (2025). Nesnelerin interneti saldırılarının testinde makine öğrenmesi algoritmalarının performanslarının karşılaştırılması. *Akıllı Sistemler Dergisi*, 8(2), 130–140. https://doi.org/10.38016/jista.1635809

Yu. Y., (2021). The Role and Influence of Artificial Intelligence on Advertising Industry. Proceedings of the 2021 International Conference on Social Development and Media Communication (SDMC 2021). doi, 10.2991/assehr.k.220105.037. (s.190-194). China: University of Internationa

MARİNA CARR OYUNLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN MİTİ

İzgi DARA[1]

ÖZET

Bu çalışmada, İrlanda Tiyatrosu; Kadın, Kadın Karakterler ve Kadın Yazarlar bağlamında okunup, yorumlanmıştır. Bunu yaparken, tiyatronun dönem unsurları gibi etkileri de saptanmıştır. Bu etkiler, Antik Yunan, Roma, Orta Çağ ve Rönesans ışığında görülmeye çalışılmıştır. İrlanda Tiyatrosu'nda Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Miti kavramlarını analiz edip, nasıl tanımlandığı üzerine durulmuştur. İrlandalı yazar Marina Carr'ın kendinden önceki yazarlardan bu yana kavramları ele alış biçimi ve önermesi üzerinden, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Miti araştırılmıştır. Toplumsal Cinsiyet, cinsiyet rolleri, eril tahakküm, cinsiyet ve cinsiyet farklılığı, eşitlik-adalet- özgürlük söyleminde sembol isimler, cinsiyet normları, cinsiyet eşitliği üzerinden analiz edilmiştir. Bunlar feminist kuramcılardan, kadın yazını sorunsalına dair söylenen düşüncelere, içselleştirilmiş ideolojilerin oyunlara yansımasına, erkek egemen baskın tavrın eril dil yapısı ve buna karşı koyabilen kadınlık deneyimine nasıl oluşturuldukları, ataerkil klişeler üzerinden sorgulanmıştır. Kadın Miti, yaratılış mitlerinden tanrıça mitlerine, amazon/savaşçı kadın mitlerinden cadı mitlerine, peri masallarından kadın ve Anadolu anlatılarına araştırılmış, kadın bedenine yüklenen anlamları ve bu anlamların kırılmasına dair olan sorgulanmıştır. Marina Carr Tiyatrosu araştırılıp, ulaşılabilir olan oyunları üzerinden okunmuş ve yorumlanmıştır. Oyunlardan örneklerle kadın, kadının rolü, kadınlık deneyimi ve dünyası üzerinden kurulan ilişki, görme biçimleri, yöntem stratejileri ışığında incelenmiştir. Tüm bunların ışığında Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Miti teorik ile kuramsal kavramlarla Marina Carr oyunlarından örneklenip, yöntemsel noktada bir bütün içinde incelemek amaç edilmiştir. Oyunu anlamak ve anlatmak için aracı edilen sembol, simge, motif, metafor ve atmosfer imgelenen üzerinden deneyim ile ilişkilendirilmiştir. Bu kapsamda, yazarın farklı oyunları üzerinden örneklenen, kültürel belleğin ve kuşaklar arası oluşumun kadın kimliğine etkileri, toplumsal cinsiyet bileşenleri ve kadın mitinin yeniden yorumlanma süreci aktarılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Miti kavramlarının kuramsal ve teorik esasları, Marina Carr oyunlarının önerme ve mesajı, karakter hikayeleri ve yaratılan dünyanın, yurtdışında yani başka kültürde nasıl örneklendiği ve ne şekilde yorumlandığı üzerinde durulmuştur. Marina Carr oyunlarında Mai, Portia ve Hester gibi karakterlerinin dünden bugüne yorumlanma biçimi, örneklerle ve modern tanımlar üzerinden yeniden yorumlanması hem içerik hem biçim hem de dil kullanımı açısından incelenmesi öngörülmüştür. Söz konusu oyunların belirtilen yöntemlerle incelendiğinde toplumsal cinsiyet ve kadın miti bağlamında ele alınan her oyunun en başta kadın oyunu olmadığı tespit edilip, vurgulanmıştır. Her yazılan ve merkeze alınan kadın karakterin tam anlamıyla bu bağlamlara örnek gösterilemeyeceği saptanmıştır. Çünkü her yeni yorumun, kendinden önceki mite olan benzerliği, yeni, yeniden ve halen oluşan deneyim ışığında çeşitlilik gösterildiğinde, eril düşünce izlerinin halen varlık gösterildiğine ulaşılmıştır. Eril zihniyetin doğurgan olması, normların çeşitlenmesi ve kadın mitlerinin bunlara zemin hazırlayabilir olduğu görüşüne varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cinsiyet, İrlanda, Kadın, Kadın Miti, Marina Carr, Toplumsal Cinsiyet.

ABSTRACT

In this study, Irish theater has been examined and interpreted within the context of women, female characters, and female playwrights. In doing so, the influences of period elements in theater have also been identified. These influences have been analyzed in light of Ancient Greece, Rome, the Middle Ages, and the Renaissance. The concepts of Gender and the Myth of Woman in Irish Theater were analyzed, with a focus on how they are defined. Gender and the Myth of Woman were explored through Irish playwright Marina Carr's approach to these concepts and her propositions, building upon the work of her predecessors. Gender, gender roles, male dominance, gender and gender differences, symbolic figures in the discourse of equality, justice, and freedom, gender norms, and gender equality have been analyzed. These topics have been examined through the lens of feminist theorists, discussions on the issues of women's literature, the reflection of internalized ideologies in

[1] Kilis 7 Aralık Üniversitesi, izgidara@gmail.com, ORCID: 0009-0007-9841-9991

plays, how the male-dominated dominant attitude and its masculine linguistic structure are constructed, and the female experience capable of resisting them, all while questioning patriarchal clichés. The Myth of Woman has been explored from creation myths to goddess myths, from Amazon/warrior woman myths to witch myths, and from fairy tales to narratives of women and Anatolia, with a focus on the meanings attributed to the female body and the questioning of how these meanings are subverted. Marina Carr's theater has been researched, and her available plays have been read and interpreted. Using examples from plays, the relationship constructed through women, the role of women, the experience of womanhood, and the world of women has been examined in light of perspectives, methods, and strategies. In light of all this, the aim is to examine the theories of Gender and the Myth of Woman, using examples from Marina Carr's plays, as a cohesive whole from a methodological perspective. Symbols, motifs, metaphors, and the atmosphere depicted in the play have been linked to experience as tools for understanding and narrating the play. In this context, the effects of cultural memory and intergenerational dynamics on women's identity, as well as the components of gender and the process of reinterpreting the myth of womanhood, have been conveyed through examples drawn from the author's various plays.

The study focuses on the theoretical foundations of the concepts of "Gender" and "The Myth of Woman," as well as the themes and messages in Marina Carr's plays, the character narratives, and the created world—specifically examining how these are exemplified and interpreted abroad, that is, within other cultures. It is proposed to examine the ways in which characters such as Mai, Portia, and Hester in Marina Carr's plays have been interpreted from the past to the present, and to re-examine them through examples and modern definitions, analyzing them in terms of content, form, and language use. Upon examining these plays using the specified methods, it was determined and emphasized that none of the plays analyzed within the context of gender and the myth of womanhood are, at their core, "women's plays." It was determined that not every female character written about and placed at the center can be fully cited as an example within these contexts. This is because, when the similarity of each new interpretation to the preceding myth is observed in the light of new, evolving, and ongoing experiences, it was concluded that traces of masculine thought still persist. It has been concluded that the fertility of the male mindset, the diversification of norms, and the role of women's myths in laying the groundwork for these developments are significant factors.

Keywords: Gender, Ireland, Women, The Myth of Womanhood, Marina Carr, Social Gender.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca, birbirine farklı noktalarda bağlanan kültürlerin hikayelerindeki kişilerin, mitlerin doğuşuna birer örnek birer dönem yansıması ve birer deneyim sonucu olduğu süregelmektedir. Claude Levi-Strauss için mitler, "insanların doğayla, toplumla ve kozmosla olan ilişkilerini düzenleyen sembolik yapılar olarak işlev görür. Mitler, insanların dünyayı anlamlandırma ve sosyal düzenlerini koruma çabalarını yansıtır" (Levi-Strauss, C., 2013, s.23). Hikayelerde anlatılanların, ait oldukları toplumun gerek değer yargısı gerek yaşam biçimi olarak yansıttığı görülmüştür. İyi-kötü, güzel-çirkin, güçlü-zayıf gibi karşıtlıkların, sadece kulaktan kulağa efsane/mit ile değil, kurgulanmış/yaşanmış hikayeler ile de günümüze bazen yeni bir tür ya da yorumda, bazen farklı bir bakışta vb. yeniden yorumlandığı anlaşılmıştır. Aslında hikâye hepimizin, yorum ve görme biçimimiz bunu senin, sizin, onun ya da onların yapmıştır. Carl Gustav Jung için mitler, insanın kolektif bilinçaltındaki ortak semboller ve arketiplerle ilgilidir. "İnsan psikolojisinin derinliklerindeki evrensel gerçeklikleri ve insanın ruhsal gelişimini yansıtır" (Jung, C.G., 2019, s.44).

Toplumdaki cinsiyet normlarının biçimlenmesi, kadınlık rollerinin altının çizilmesi ve anlatının kurgulanması hikayelerin özüne sözüne ve diline biçimine nüfus etmiştir. Çünkü kadın tek başına, yaşamın bütünü içinde yarısından fazlasını elinde tutan ve bu büyük kesitte gerek sosyo-kültürel yaşamıyla gerek psikolojik savaşıyla adını çokça duyduğumuz kimliğiyle mücadele içindedir. Yaratılan kadın imgesinin, aktarılan toplumsal cinsiyet normunun dayatmalara rağmen ayakta kalmayı, dimdik durmayı ve mücadeleci kadını eski yeni örnekler ile anlatılacaktır.

Medea'dan Antigone'ye, Peri Masallarından Anadolu'nun önemli temsili olan Şahmeran'a, Marina Carr'ın Hester, Mai ve Portia'sına; doğduğu topraklar, yaşadığı coğrafya, büyüdüğü toplum ve geldiği noktada maruz kaldığı zihniyet açılarından bakılarak kadın karakterlere değinilecektir. Joseph Campbell için ise "kadın figürleri mitlerde sıklıkla hayatın yaratıcılığı, koruyuculuğu ve dönüşümü sembolize eder. Kadın mitleri genellikle dişil enerjiyi temsil eder ve doğanın döngüsünü yansıtır" (Campbell, J., 2021, s.45). Mitler, insanın evreni anlamlandırma gayesi, insanın ruh sağlığı, insanın toplumdaki yeri ve sembol, motif, simgelerin

önemini farklı perspektiflerde ele almaktadır. Mitlerin karmaşık ve çok katmanlı doğası anlatılardan yazılı kaynaklara, farklı kültüre değişiklik gösterse de aslında temelde belli mitler halen aynıdır.

Birinci Bölümde, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Miti İrlanda için geçmiş, şimdi ve gelecekte nasıl bir yere sahip tartışılacaktır. İrlanda Tiyatrosu'nun önemli kadın yazarlarından olan Marina Carr'ın oyunları toplumsal cinsiyet ve kadın miti kavramları üzerinden açıklanacak, daha önce yapılmış çalışmalar araştırılarak incelenecektir. Kullanılacak olan yöntem, kuramsal, teorik ve uygulamanın yanı sıra üç yaklaşımı da birleştirecek nitelikte olacaktır. Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Miti kavramlarının kuramsal ve teorik esasları, Marina Carr oyunlarının önerme ve mesajı, karakter hikayeleri ve yaratılan dünya; göstergebilim, alımlama, yapı söküm, yorumbilim gibi yöntemlerden faydalanarak ele alınacaktır. Akademik kaynaklar taranacak, yapılan yorum ve yaklaşımlar, ortaya konan ya da altı çizilen fikirler tartışılarak yer yer desteklenecektir.

Burkert Walter, "mitlerdeki kadın figürleri genellikle ana tanrıça veya dişi ilahiler olarak betimlenir. Kadın mitleri, toplumun kadınlara ve dişil enerjiye atfettiği değerleri, güçleri ve özellikleri yansıtır" (Walter, B., 2012, s.34). Örneğin; Anne karakterlerinin alışılmış tanımların dışında kaleme alındığı, beklenenin dışında kendi kişisel istek ve çıkarlarının da var olduğunu, ataerkil toplumun dayattığı rol baskısına ve kimlik arayışına rağmen örneklendiği analiz edilecektir. Bunların sadece psikolojik değil, sosyal ve kültürel eksende de sonuçlarına rastlanabilir olduğu fikri örneklenecektir. Toplumsal cinsiyet ve kadın miti kavramlarının tiyatro oyunlarında nasıl örneklenmekte ve ne şekilde yorumlanmakta, saptanıp sunulacaktır. Kadın mitleri, toplumların geçmişte kadınlara atfettikleri önemli rolü ve kadının doğurganlık, yaratıcılık ve yaşam verme gücünü vurgular. Ana tanrıça figürleri kadın mitlerinde sıkça karşılaşılan sembollerdir.

İkinci Bölümde, İrlanda Tiyatrosu başlığı altında, dünden bugüne tiyatrosu ve kadın oyunları üzerine yoğunlaşılacaktır. Kadın yazarları, deneyimleri üzerinden içselleşmiş ideolojileriyle yarattıkları karakterlere değinip, Marina Carr'dan önce ve sonra yazılan oyunlarından örnekler ile nasıl yansıtıldığı tartışılarak, eril dil ve toplumda egemen olan erkek baskısının etkilerine tepki vermek, karşı bir duruş oluşturmak ve en önemlisi de kendi söylemini yaratma gücü üzerinde durulmaktadır.

Kadın yazınının sürekliliği bu söylemi hem hızlandırmakta hem de güçlendirmektedir. Oyunlarda kadın kimliğine ve bedenine yüklenen anlamların dünden bugüne bakışı ile nasıl bir kırılma yaşadığı, sembol-simge-motif üçlüsünün anlatımda yarattığı derinlik ile mistik havanın gerçek dünyayla ilişkisi ve yazılan kadın karakterlerin hem psikolojik açıdan hem sosyolojik açıdan bilinç dışına odaklanıldığı üzerinde durulacaktır. Carl Jung için kadın figürleri mitlerde, "'anima' olarak adlandırılan erkek bilinçaltındaki dişil tarafı temsil eder. Kadın mitleri, erkeğin içindeki dişil gücü ve duygusal derinlikleri keşfetme yolculuğunu simgeler" (Jung, C.G., 2017, s.53).

Üçüncü Bölümde, Marina Carr Tiyatrosu'nu bütün oyunları; Teknik; 'Samuel Beckett', Atmosfer; 'Eugene O'Neill', Tema; 'Shakespeare', Yunan Mitolojisi; Johne Millington Synge, Birinci Oyun: Karanlığa Haykırış (Low in the Dark,1989), Samuel Beckett, Absürd Tiyatro, İkinci Oyun: Ullalloo (1991), Deneysel Tiyatro örneği (Zaman-Mekân-Kişilerin Tanımı), Mai (The Mai, 1994/1995), Portia Coughlan (Portia Coughlan, 1996/1997), Kediler Bataklığı'nda (By the Bog of Cats, 1998), Raftery'nin Tepeleri, (On Raftery's Hill, 2000), Bir Uyarlama, Euripides; İphigenia Aulis'te, Aeschylus'ın Oresteia, Ariel (2002), Kadın ve Korkuluk (Woman and Scarecrow, 2006), Cordelia Rüyası (The Cordelia Dream, 2008), Mermer (Marble, 2009), 16 Olası Bakış (16 Possible Glimpses, 2011) ve Antik Yunan Uyarlaması; Hecuba (2015) başlıkları altında detaylı incelenecektir. (Sayın, G., 2016, s.32).

Marina Carr oyun okumaları sonrası detaylar, oyunlar içerisinde feminist unsurlar, simgeler ve sürreal varlıklar, şimdiki an ve geleceği simgeleyen oluşumların, kültürel belleğin ve kuşaklar arası oluşumun kadın kimliğine etkileri toplumsal cinsiyet bileşenleri ve kadın mitinin yeniden yorumlama amacına örnekler ile anlatılacaktır. Burada önemli olan, tiyatro alanına konu olmuş, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Miti kavramları teorik ve kuramsal, Marina Carr oyunlarınınsa örneklerle yöntemsel noktada bir bütün içinde incelenmesidir. Marina Carr oyunları detaylı incelenip, kadın karakterlerden örnekler verilecektir. Bu konuya en uygun Mai, Portia Coughlan ve Kediler Bataklığı'nda adlı üçleme olarak bilinen oyunları seçilmiştir. Toplumdaki ataerkil düşüncenin kadın ve kadınlar üzerindeki travmatik sonuç kadar, eski Yunan mitlerinin de yeniden yorumlandığı başta Kediler Bataklığı'nda 'Medea' ve Portia Coughlan'daki 'Antigone' örneği ile modern tanımlar üzerinden yeniden yorumlanacaktır.

Sonuç Bölümünde, Antik Yunan'dan bu yana adını unutturmayan kadın karakterler; Medea, Antigone, Electra, Phedra, Hekabe/Hecuba, Iphigenia, Peri Masalları'nda Kül Kedisi/Sindrella, Pamuk Prenses vb., Hester, Mia

ve Portia gibi kadın karakterlerin bugüne bıraktıklarının altı son kez çizilecektir. Aynı zamanda inceleme için merkeze alınan üç oyun üzerine bir uygulama çalışması sunulacaktır. Oyunlar bugünü yaşayan ama dün doğup büyüyen ve yaşamı deneyimleyen kadınlara verilerek; kendilerine Hester olsan, Mai olsan ve Portia olsan bugüne neler söylerdin, neyi değiştirir, neyi aynı tutar ve neyi daha çok anlatırdın gibi sorular ile buluşturulacaktır. Uygulama her biçimde içeriğe yansıtılacaktır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Toplumsal Cinsiyet için kadın miti, kadınların toplumsal statüleri ve rollerinin hem geleneksel hem kültürel mitlerle nasıl yorumlanıp şekillendiğini incelemeyi amaçlamıştır. Bu mitler kadınlık durumuna dair imge, simge gibi cinsiyet kalıplarını da yorumlamakta ve güçlendirmektedir. Kadın mitleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini görmek, anlamak ve değiştirmek için önemlidir. Birçok kadın mitinde belli roller ile kadının sınırlandırılması amaçlanırken aslında yapılan ayrımcılık olmuştur. Dolayısıyla mitlerin eleştirel perspektifte incelenmesi, toplumsal cinsiyet normlarının sorgulanması değişime, korkuya ve sessiz kalınmasına dur demektedir.

Kadın, Yunan mitolojisinde ateşin çalınmasıyla bittiğine inanılan altın çağın ve tanrı ile dostluğu biten kovulan insanın sebebi olarak dahi görülmüş, cezanın temel sebebi olarak yorumlanmıştır. Adem'i kötüye niyetlendiren Havva'dan bu yana güzel, naif ama zayıf ve zehirli olanın işaret edildiğidir. Cezanın nedeni günah, günahın sebebi kadın gösterilmiştir. Cezanın da günahında ilk adresi kadın olmuştur. Bu toplumun dönüşümünde ne yazık ki değişmesi zor bir anlatıya dönüşmüştür. Cinsiyet kavramının ezildiği ve neredeyse erilden başka her şeyin yok sayılmasının çıkış noktasıdır. Olmanın ve tanımın karşıtlıklar ile olduğu yaratılışta, anaerkil düzenden ataerkil düzenle yer değiştirildiği görülmüştür. Sürekliliği ayakta tutan zıtlıkların, yerini üstün olan, aşağı olana bırakması, cinsiyetin meşrulaştırılması yer edinmiştir. Kadının doğurganlığı üzerinden dahi kutsanan, her şeyi yaratan ana tanrıça olma durumu, bugünden bakıldığı zaman lanetli Medusa'ya evrilmesi cinsiyetçi yaklaşımın trajik savunması gibidir.

Mitolojinin dönüşümde son halka olduğu kadar, çeşitlenen ve medeniyetlerde farklılık göstermesi meselenin anlaşılır olmasına kaynaklık etmektedir. Özellikle tanrı ve insanı tanımlayan ikilikler, tanımlar, ironiler ve mitler kaynak niteliğindedir. Farklı tema, simge, sembol, motif ve ritüellerin masalsı aktarımı olan mitler birçok çalışmaya bu sebeple çok da kaynaklık eder. Mitlerin yeniden yazılması, uyarlanması, anlamca en temel sebebi ile kendine mal edilmesi, ortaya çıkana tarihsel anlamda da kaynaklık edip; aktarılanın olabilirliğini güçlendirmektedir. Tekrarlanan travmaların, karakter ve koşulların bireysel değil aynı zamanda kolektif olabildiği üzerine de yoğunlaştırdığı görülürdür. Düzelten bir görevde de kendini kaynak gösteren mit, her bağlamda yeniden ele alınabilen ve ilişkilendirilebilirdir. Ataerkil toplumun öncesi için anaerkil olduğu üzerine yazılanlar; aslında ataerkilin kendince yerleşen ve dayatan olduğunu da vurgular. Mitlerin kadın kavramı üzerinden örneklenen temsili, durumun eril yaklaşıma ve eril düşünceye karşı oldukça güçlü olmuştur.

Kadınlık deneyimi, toplum içinde yaşayan, karşılaştıklarıyla baş eden, duyguları, zorluk ve güçlükleri, başarı ve zaferleriyle, kadının eylemlerini ve sebeplerini açıklamaktadır. Bunu deneyimi toplumsal cinsiyet, cinsiyet rolleri, cinsiyet normları, cinsiyet eşitliği, cinsiyet çeşitliliği ve kadın hakları üzerinden yorumlamak gerekmiştir. Yaşadığı toplumun kültürel, ekonomik ve sosyal yapısı kadının yaşadıklarının sebep-sonuç ilişkisini temellendirir. Bu kadının ailede, iş yerinde, eğitim hayatında ve daha birçok alanda karşılaştığı, cinsiyetçilik, ayrımcılık ve şiddet gibi sorunların yeniden ele alınması, mücadelesininse sözünü sürekli yenilemesi için üzerinde durulması gereken bir konu olmuştur.

Kadınların temel hak ve özgürlüklerini, kimliklerini, güçlerini vb. sahip oldukları üzerine yolculuğu bu kavram üzerinden konumlanmış ve sorgulanması şart görülmüştür. Kadınların birbirleri ile olan bağı, ilişkisi, desteği ve birlikte mücadele edebilme gayesi gerekli ve şarttır. Kadınlık deneyiminin her biri için farklı olması, kadının hikayesi ve sahip olduğu kimliğinden olsa da bu görülür olmamıştır. Buna rağmen özgür, güçlü ve kararlı olmayı amaçlayan kadınlık deneyimi, sözünü her hikâyede yenilemiştir.

Mitolojik ve dramatik açıdan önemli figürler olan; Medea, Antigone ve Elektra gibi Antik Yunan tragedyalarının baş karakterleri günümüzde halen örneklenen, modern olarak yeniden yazılan hikâye karakterleridir. Ahlaki çatışmaları ve dramatik hikayeleriyle her dönem kendilerinden söz ettirmişlerdir. Marina Carr de oyunlarında yarattığı karakterler üzerinden sık sık kadın mitlerine referans vermiştir. Örneğin; Mitolojiden bilinen *Persephone* mitine de gönderme yapmıştır. Yeraltı dünyasının kraliçesi ve mevsimlerin değişmesini temsil etmiştir. Carr, karakterleri arasında geçmişten gelen sırlar ve karanlık duygulara yer vermiş

ve yeraltı dünyasına da gönderme yapmıştır. *Hera*, Zeus'un eşi ve tanrıların kraliçesidir. Carr oyunlarında, aile içindeki güç dinamikleri ve çatışmalar üzerine odaklanmış, Hera gibi güçlü kadın figürüne göndermeler yapmıştır. *Aphrodite*, aşk ve güzellik tanrıçasıdır, Carr yine yazdığı karakterlerinin duygusal ilişkileri, aşk, tutku, bağlılık ve güzellik algısı üzerinde durmuştur. *Hecate,* karanlık ve büyü tanrıçasıdır. Carr, oyunlarında karakterler arasındaki karanlık sırlara, geçmişten gelen lanetlere, kehanet ve gizemli olaylara yer vermiş yeniden yorumlamıştır.

Antik Yunan örneklerine bakacak olursak, Marina Carr Euripides'in *Medea* karakterine sıkça göndermeler yapmıştır. Efsanevi bir cadı ve yarı tanrı olan Helios'un torunudur. Medea, güçlü bir kadındır ve intikam almak için çocuklarını öldürmeyi seçmiştir. Euripides'in adını verdiği tragedyasında baş karakterdir. Kocası Iason tarafından aldatılıp, terk edilmiştir. Medea, intikam almak için çocuklarını öldürmeyi planlamıştır. Kadın karakter olarak, güçlü, entrikacı, tutkulu ve korkutucu özelliklerle tanımlanır. Onunla bütünleşen en genel tanım ise annelik ve intikam arasındaki içsel çatışmayı yansıtması olmuştur. Carr'de oyunlarında benzer karakterlere yer vermiş, yazmış olduğu karakterler arasında duygusal çatışmalar ve intikam arzusu üzerine odaklanmıştır. *Antigone,* Thebai Kralı Oidipus'un kızıdır. Sophokles'in adını verdiği tragedyasında baş karakterdir. Kardeşi Polynices'in cesedinin gömülmemesi üzerine bundan rahatsız olup onu gömmek istemesi ancak bunun yasaklı olması ve onun bu yasağı çiğnemesi halen adından söz ettiren bir eylem olmuştur. Bireyin düzen karşısında durması, aykırı davranmasının yanında bu bireyin kadın olması ve kadının inatçı, cesur, ahlak kavramları ile tanımlanması dönemine göre çok önemlidir. Ailesi ve tanrılar arasındaki çatışmayı temsil ederken, adalet gibi ahlak gibi birçok kavramın da yeniden sorgulanmasına aracı olmuştur. *Elektra,* Agamemnon ve Klytaemnestra'nın kızıdır. Sophokles ve Euripides'in tragedyalarına adını verir ve baş karakterdir. Elektra karakteri, babasının ölümünün intikamını almak için çabalamıştır. Güçlü bir adalet duygusuna sahiptir ve kardeşi Orestes ile annesi Klytaemnestra'yı öldürmüştür. Aile onurunu ve adaleti yeniden sağlamaya çalışmıştır. Elektra, aile bağları, intikam ve adalet arasındaki karmaşık ilişkileri yansıtmıştır.

Marina Carr, Yunan kadın karakterlerin yıkıcı ve başkaldıran yanının altını çizmektedir. Yunan mitolojisinden yola çıkıp aynı zamanda Medea, Antigone, Phaedra ve Hecuba gibi trajedilere modern bir yerden bakıp, hikayeleri yine merkezden ama bugüne seslenerek yeniden ele almıştır. Geleneksel olandan kopmadan, cinsiyet rollerine uzanmakta, aile gibi birçok kalıbı örneklemektedir. Annelik, eşlik, cinsiyet, kimlik, tabu, baba otoritesi gibi kavramlar ile kadın benliğini tanımlarken, toplumsal cinsiyet bağlamında örneklemiş ve kalemine dolamıştır. Normatif anlayışa meydan okuyan Marina Carr, bunu yaparken sıkça sembollerden, motif ve arketiplerden faydalanmıştır. Bir yandan da eril olanın başka bir pencereden görülebilirliğini örneklemiştir. Mai oyununda mutsuz ve başka kadınlara yönelmiş bir adamı konu ederken, Portia Coughlan oyununda aldatılan bir adam, Kediler Bataklığı'nda ise erkekliğe ilk adımı Hester ile atmış bir adam ve Hester'i başka bir kadın için terk eden, malı mülkü seven bir adamdan söz edilmektedir. Bunlar kadının merkezde olduğu bir örgü içinde sunulmuştur.

Marina Carr'in üçlemesinde yazdığı karakterler aile bağları, toplumsal normlar ve cinsiyet rolleri üzerinden güçlü kadınları örneklemiştir. Bu kadınların aileleriyle, toplumla ve kendi istekleriyle çatışırken, içsel gücünü ve kararlılığını ortaya koymuşlardır. Bunların dünden bugüne, farklı kalem ve kültürlerden de örneklendiğini görmek mümkündür. Örneğin, Anton Çehov'un Vişne Bahçesi (The Cherry Orchard, 1903) oyununda L.Andreyevna karakterine baktığımızda, aile bağları gibi, geçmişle hesaplaşma gibi temaların işlendiği ve oyun kişisinin toplumsal değişim normunu da örneklediği görülür. Kadının güçlü olduğu kadar içsel çatışmalarıyla baş etme süreci Mai gibi onu da kendi içinde bir yolculuğa çıkarmıştır. Aynı benzerlik Tennessee Williams'ın Sırça Kümes (The Glass Menagerie, 1944) oyununda da A.Wingfield karakteri için de örneklenebilir. Çünkü A. Wingfield de aile bağları, umut ve gerçeklik arasındaki çatışmayı işleyen karmaşık bir kadın karakterdir, o da ailesinin geçmişiyle yüzleşirken, umutlarını ve hayallerini korumaya çalışır. Henrik İbsen'in Bir Bebek Evi (Nora, 1879) oyununda Nora Helmer karakteri de örnek verilebilir. Tennessee Williams'ın Arzu Tramvayı (A Streetcar Named Desire, 1947) oyununda Blanche karakteri de toplumun beklentileri, geçmiş ile günü arasında kalmışlığını, gerçeklik ile olan çatışmayı örnekleyen güçlü bir kadındır. Ama bu çatışma onun toplumsal dışlanma ile yüzleşmesine sebep olurken aslında bütün deneyimleri ile de boğuşur. Aynı şekilde Saraj Kane'in Havaya Uçuruldu (Blasted, 1995) oyununda da Cate karakteri cinsellik kadar şiddet ve acı deneyimleriyle baş etmeye çalışan bir kadın karakterdir. Ama Cate, Blased gibi toplumsal normlardan, eril zihniyetten ve güç ilişkilerinden sıyrılamamıştır. Crace de yine Portia gibi ruhsal karmaşa içinde ve travma yaşamış bir kadındır. Çünkü geçmişiyle yüzleşme ve iyileşme çabası en çok da duygusal

olarak zorlamıştır. Midlands oyunlarındaki kadınlar varlık göstermeyenleri beklerken ve var ederken kendilerini eylemsiz bırakmıştır.

Simone de Beauvoir, yazmış olduğu eserlerinde kadınların toplumsal cinsiyet rolleri, ayrımcılık ve özgürlük konularını ele almıştır. Beauvoir, kadınların dünden bugüne, tarihinin hemen her döneminde, sosyal ya da kültürel olarak hep ikincil bir konuma yerleştirildiği, tespitleri ve yaklaşımlarıyla da durumun değişmesi için çaba içinde olmuştur. (Beauvoir, S., 2023). Clarissa Pinkola Estes, kadın mit ve arketipleri üzerine kaleme aldığı Kurtlarla Koşan Kadınlar kitabı, kadının gücünü, özgünlüğünü ve doğal sürecini keşfetme yolculuğuna çıkması gerekliliği üzerinedir (Estes, C.P., 2003). Marion Zimmer Bradley'in Avalon'un Sisleri romanında, Kral Arthur efsanesini kadın bakış açısı ile yeniden yorumlaması, sadece eril zihniyete değil aynı zamanda tarihte de kadının erkek egemen mitlere karşı mücadelesinin altını çizmiştir. Kendi sesini arayan kadınların bulma sürecine olan inancı yenileyen Bradley, kadının tanımlanmasının yine kendisiyle mümkün olduğunu da vurgulamıştır (Bradley, M.Z., 2006).

Kadınların içsel güçlerinin farkına varması, kadınlık deneyimlerinin anlaşılması için uygulama alanı ve toplumsal cinsiyet normlarının üzerine gidilmesi gerektiği kaynaklarda da altı çizilen önermeler olmuştur. Estes bunu şöyle özetlemiştir; "Bir kadının gücü, sadece onun kendi içindeki gücü değil, aynı zamanda onun annesi, büyük annesi ve tüm kadınların gücüdür" (Estes, C.P., 2003, s.78).

Sanat, Toplumsal Cinsiyet için genellikle toplumsal normları sorgulamak, eleştirmek ve dönüştürmek amaçlı kullanılmaktadır. Cinsiyet rollerini, kimlikleri ve deneyimleri yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu konular oluşan toplumsal algıları değiştirmeyi hedeflemiştir. Farklı disiplinler ile konuyu ele alırken çeşitli yöntemler ve yaklaşımlara başvurmaktadır. Bunlar;

1. Sosyal Eleştiri, buna toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve kalıplaşmış cinsiyet rollerini eleştiren eserler örnek verilebilir. Mesela Barbara Kruger, büyük ve çarpıcı metinlerle toplumsal cinsiyetin nasıl inşa edildiği ile buna yönelik eleştirileri görsel olarak ifade etmiştir.

2. Kimlik ve Deneyim, bu cinsiyet, cinsellik ile kimlik üzerine kişisel deneyimleri ve duygusal derinlikleri yansıtan eserler üretenlerdir. Frida Kahlo, kendi yaşam hikayelerini ve cinsiyet kimliklerini açık bir dille ifade etmiş aynı zamanda cinsiyetin karmaşıklığı üzerine düşünmeye de itmiştir.

3. Performans Sanatı, cinsiyet kimliğini sorgulamak için güçlü uygulama alanları belirlemiştir. Marina Abramović gibi sınırları zorlayarak izleyicilerle etkileşime geçmek, cinsiyetin ötesinde insanın deneyimlerini dışarı çıkarmak çağdaş yaklaşımlardan olmuştur.

4. Cinsiyet ve Mekân İlişkisi, cinsiyetin mekânsal düzenlemelerden nasıl etkilendiğini ve aynı zamanda bu düzenlemeleri nasıl etkileyebileceğini üzerinde durulmuştur.

Louise Bourgeois mekân ve cinsiyet ilişkisini ele almayı hedefleyip örneklemiştir. Sanat, toplumsal cinsiyet konusunu ele alırken, sadece estetik bir deneyim sunmanın ötesine geçmez, aynı zamanda toplumsal yapıların, kimliklerin ve normların tartışılmasına olanak tanımaktadır. Bu yüzden toplumsal cinsiyet üzerine düşünmeye ve değişmeye dair güçlü bir duruş olmuştur. Örneğin;

5. The Dinner Party / Judy Chicago, kadınların tarihsel rollerini ve katkılarını sembolize eden bir masa düzeni ile cinsiyet eşitliği konusunu tartışmıştır. Kadınların tarihsel ve kültürel katkılarını vurgulamak amacıyla yaratılmış hem biçim hem de içerik bakımından sanat tarihindeki erkek egemenliğine eleştirel bir bakış getirme amacındadır. Eserin, feminist perspektifleri içermekte ve kadın figürleri temsil eden unsurlar barındırmaktadır.

6. Our Bodies, Our Souls / Yoko Ono, Bedenlerimiz ve Ruhlarımız konular etrafında dönen, kadınların bedeni üzerinden toplumsal normlara meydan okuyan ve özgürleşme temaları işlemekte olan bir yazar olmuştur.

7. Untitled (Cowboy) / Richard Prince, erkeklik ve cinsellik temalarının yeniden yorumlanması, cinsiyet normlarının sorgulanmasına dair bir örnek sunmaktadır.

Marina Carr, Çağdaş İrlanda tiyatrosunun öne çıkan isimlerinden olmanın yanı sıra onu içine doğduğu toplumu iyi analiz etmiş ve mitoloji üzerinden yeniden yorumlamış olmasıyla önemlidir. Dramaların ve yeniden

yapılanmaya müsait bir edebiyatı olan İrlanda, Carr'ın kaleminde manaya masalsı, mistik ve çağdaş bir yeniden yazmanın da ötesinde meseleye toplumsal cinsiyet bağlamında rollerin, düşüncelerin, deneyimin de merkezde olduğu tarihsel bulgular ile neden-sonuç ilişkisi ile aktarma çabasındadır.

Toplumun ataerkil yapısını kadın ve anne karakterler üzerinden verirken, karakterlerin acı, mutlu, üzüntü, beklemek, cesur vb. olguları üzerinde taşımalarını ve buradan doğan gerek kişisel gerek kültürel gerekse kolektif yapıyı da irdelemesi onun en öne çıkan yöntemlerinden olmuştur. Marina Carr'ın doksanlarda yazmış olduğu Midlands üçlemesindeki kadınların bekleme eylemi, aslında bilinç altında olan, kolay konuşulmayan bastırılmışlıkları ve maruz kaldıkları eril şiddetin fark edilmesine ortam hazırlamıştır. İrlanda için o dönem; "… aile içi şiddet, cinsel ayrımcılık, homofobi, cinsiyet eşitsizliği, kadın ve çocukların Magdalene Çamaşırhanelerine hapsedilmesi, intihar, bebek öldürme ve akıl sağlığı sorunları gibi acı gerçekler sosyal ve politik forumlarda yeni yeni kabul edilmeye başlandı…" söz edilmiştir. (Gülşen, G., 2016, s.45).

Anne Mai, ailede kendinden önceki kadınlar gibidir, nesiller boyu devam eden davranışlar, birbirlerine anlattıkları hikayeler üzerinden detaylar verilmektedir. Ailedeki kadınların rolleri algılama biçimlerinin değişimi, çocuk sahibi olmayı ikinci plana atmaktadır. Mirler ve efsanelerdeki annelerin inşa ettikleri anne tanımı bilinç altına yerleştirilmiş gibidir, yaşanmaktadır. Mai'nın bir kızı vardır, kız kardeşleri, annesi ve büyükannesi ile yaşamaktadır. Onların varlığına rağmen anne olma süreci kendisini terk eden adamı bekleme yönünde olmuştur. Kadınların buna karşı gelmesine rağmen o yine de beklemektedir. Anne olma durumunu kızı Millie üzerinden görmekte ve onun anlatımı ile anlamaktayız.

Anne Hester, yıllar önce yardım ettiği Carolin'i seçen kocasının ihaneti sonrası bir yıkım yaşamıştır. Kızı ile olan ilişkisini kaynanasından, kızı ile düğün hazırlığı sırasında kurdukları iletişimden anlamaktayız. Hester, yıllar önce annesinin onu terk etmesinin üzerinden onca yıl geçmesine rağmen hal onu beklemekte ve geleceğine inanmaktadır. Annesinin yokluğuna özlem duymakta ve en önemlisi de ebeveyni olmadan bugüne gelmiştir. Annesi kayıptır. *Anne Portia,* anne olmayı reddeden bir kadındır. Hester ve Mai'nin farkı, Hester'in annesi başında değildir. Mai'nin ise annesine rağmen kendi bildiğini okuması söz konusudur. Annelik kimliğine dair algılarını bu durumlar farklı noktalarda etkilemiştir. İkisi de ölüme yol çizmiştir. Mai terk edilmiştir, Hester ise kocası tarafından aldatılmış ve terk edilmiştir. Annesi başında olan Mai, annesi başında olmayan Hester da kalıplaşmış davranışlarda bulunmakta ve belirlenmiş bir kadere boyun eğmektedir.

Portia ise anne olur kadın dediğin mitine karşı çıkmakta, düşüncesini çocuklarına rağmen ortaya koymaktadır. "Farklı başlangıçlar, ortak sonlar." (Raine, A., 2013, s.45). Anneliğin dünyanın her yerinde kutsal görüldüğü ama söz konusu kadının taşıdığı bebekten ötürü değer gördüğü değil değerli olduğu görülmüştür. Çünkü annenin taşıdığı bebek her şeyden önce eril olanın köklerinin devamıdır. Çünkü eril olanın bu kaygısı kadının aracı edildiği ve görevidir dendiği bir mit olmuştur. Kadının kimliği, birey olma ideali bu görevin önünde olmamakta, yine kadının hissettiği ve istediği yine bu görevden çok sonra hatta bazen es geçilmektedir.

Marina Carr'ın Midlands Üçlemesi; Mai, Portia Coughlan, Kediler Bataklığında oyunları ile annelik miti üzerinde durulmuş; şiddetin doğurduğu, şiddetin büyüttüğü ve şiddetin son verdiği üç kadının yaşamına dikkat çekmiştir. Annelik mitine dair hissettirdiği en temel şey üç kadın içinde anneleridir. Mai, Portia Coughlan ve Hester Swan, düzene rağmen kendilerine dönmüş ve herkesin aksine kendi idealleri için eylemde bulunmuşlardır. Dönemin İrlanda'sı gerek Devlet gerek Kilise için de kadının sadece anne olarak tanımlanıyor olması, üç kadının buna rağmen hikayeleri içindeki devinimleri onları ayırmaktadır. Kadının; ev hanımıdır, evlenir, çocuk doğurur, anne olmalıdır, ev işi yapar, normlarına rağmen kimliği için sözü olan kadınlar olmaları önemlidir. Öyle ki üç kadın için bu tanımlar kabul edilmemiştir. Örneğin, Portia anne olmayı reddetmekte, Mai beklenenin dışına çıkmış, Hester ise hem annesi ile olan ilişkisi hem kızı ile getirdiği sonla anne mitini es geçmiştir.

Marina Carr üç oyunda da annelik mitini yapı söküme uğratırken, kadının kavramlar ile olan bağının da altını çizmiştir. Anne gibi aile, beklemek, affetmek, aldatılmak vb. Bildiğimiz annelik tanımını Euripides'in Medea'sı gibi, Kediler Bataklığında oyunuyla bir kez daha kırmıştır. Bir annenin kendi kimliği için vazgeçtiği evladından, kendi sözü için meydan okuduğu eril zihniyetten ve meydan okuduğu düzene yeniden bir yorum getirmiştir.

Carr, köklü annelik anlayışını yıkmakla kalmayıp, yeniden yorumlamak yerine yeniden tanımlanması gerektiğini kadına bırakmıştır. Çürümüşlüğü örtbas etmek yerine, halı altına süpürüleni normalleştirmek yerine Carr, anne olmaktan önce kadın olunduğunu vurgulamaktadır. Mai oyununda ideal anne olma durumunun aksine ailesi ile yaşayan Mai'yı, kocasının aldattığı Mai'yı ve olmaya çalışan Mai'yı merkeze alır. Ama

merkezde olan Mai, tamda bu sebeplerden anne olarak Mai'dan söz etmek zordur. Çünkü Mai, çocuklarının beklentisini karşılayamamıştır. Portia oyununda ise Carr temelde anne olmayı reddeden bir kadının sesini kısmamış, aksine yönelimini aile üzerinden sebep-sonuç ilişkisi ile verir. Çünkü Portia'nin ikizi Gabriel ile olan bağını, Sly ve Marianne üzerinden vermiştir. Çünkü bu ikilinin evlilikleri üzerinden ensest ilişki tanımı ve ardından normalleşen duygular destekleyici olmuştur. Kediler Bataklığında oyunu ise Hester'in daha çocuk olarak konumlanmadığı, yersiz yurtsuz yani kimliksiz olmasını baba ve annesinin ilişkilerinin kurbanı olduğuna dikkat çekmiştir. Hester'in beklediği annesi, kendisinin de anneliğini bekletmiştir. Aslında tanımlanmamış annelik miti, Hester tarafından uygulanmış ama bu kendi gibi yersiz yurtsuzluğu ve kızı Josie ile ilişkisini etkilemiştir, bu da aile olamamayı getirmiştir.

Üç oyunda da annelik mitinin tanımı birey olan kadının yaşamını tanımlaması ile var edilmiştir. Mai ve Hester, kocaları tarafından aldatılmış ve her şeye rağmen kocalarının gelmesini bekleyen kadınlar olarak verilirken, yine Hester ve Portia beklenenin aksine sözünü söylemekten geri durmamıştır. Tüm bunların üçlemede anne ve aile bağının sorununu birçok yönü ile ortaya çıkarmıştır. Bu ailelerin anneleri, bağımlılık ve bağlılık ikilisi arasında sıkışmıştır. Bu sıkışmışlık onların sonunu getirse bile güzel olan beklenilenin aksine kendilerine de bir yolculuk içinde olmalarıdır. Mai kocası Robert'a tüm yaptıklarına rağmen aşıktır. Robert'ın onu sayısız aldatmasına rağmen bitmeyen aşkı ve birlikte olma gayesi söz konusu sıkışmışlığın takıntı boyutunu ve aslında görüntünün toplum neslinde önemli olmasından da kaynaklıdır. Ailedeki tüm kadınların buna son vermesini istemesine, kızı Millie de dahil olmuştur. Ama o buna rağmen Robert olmadan nefes alamayacağını dile getirmektedir. Portia ve Gabriel ilişkisinde ise kurulan bağın ensest olmasının yanı sıra birlikteliği ölümün ayırmış olması ruhsal olarak çöküşe götürmüş olduğu söz konudur. Portia, ölen ikizi Gabriel'in yokluğunu merkeze alır ve bu onun tüm yaşamını etkilemiştir. Hester ise beklediği annesi gibi aslında Carthage'nin de birgün döneceğine inanmıştır.

Üçlemenin kadınlarına baktığımızda bağımlılık sadece annelik rolünü etkilemiyor, kendilerinin birey olma yolundaki duruşunu da zedeliyor. Mai'in evine ve çocuklarına karşı sorumluluk sahibi olması onu kocası ve kocasının yaşattıklarını azaltmıyor. Aksine belki de bu bağımlılık tam da bu oldurmaya çalıştığındandır. Çünkü oldurmaya çalışılan aile ya da eş olma kavramları da olsa karşılıklı bilinç gibi istek, emek ve bağlılık ister. Mai'nin intiharı geldiği son nokta olmuştur. Aslında oldurmaya çalıştığı ama olmaya niyeti olmayan kavramların gerçeği hissettirdiğinde kişide yarattığı yıkım olmuştur da denilebilir. İntiharının sonuçlarını düşünmemiş bir kadından ziyade, kızının intiharından sonra nasıl etkileneceğini düşünmemiş bir annedir. Mai, Robert'in aşkının peşine düşmesi, onu beklemesi ve olacağına her şeyden çok inanmasının, intihar etmesiyle birdir.

Portia'nin en başından anne olmayı kabul etmemesi, çocukları ile olan mesafesi, aslında metinde de hissedilmektedir. Çünkü yoklar, konuşmuyorlar, görünmüyorlar; uyuyorlar. Portia'nin gerek fiziksel gerek psikolojik anlamda olmadığı söylenebilir. Yer yer çocuklarından şiddetle söz etmesi ve eşini onlar ile tehdit etmesi anne profilini çizmiştir. Hester ise anne olmayı, anne-kız olmayı başka bir şekilde tanımlar. Mai ve Portia'nin aksine kutsallaştırır. Ama bunun en temel sebebi annesinin onu terk etmesi ve kardeşi gibi babasıyla olan bağıdır. Hester ise Portia ve Mai'den farklı kızını sahiplenir ve onun için elinden gelenin fazlasını yapmaktadır. Hester'in iyi anne profili, baba Carthage'nin gözünde içki tüketmesi ve tek başına bataklıkta dolanmasıyla kötü bir anne olduğu yönünde olmuştur. Ama Hester'in bunun aksi olduğu, kendisiyle kızı için yapılan pazarlıkta, sunulana rağmen kızından vazgeçmemesiyle anlaşılabilir. Hester'in en büyük korkusu kızının kendisi gibi bir kader yaşaması olmuştur. Onun büyümesinin önüne geçmiş bu korkusu, oyun sonunda onsuz olmayacak bir sona götürmüştür. Josie'nin nefesini kesmesi, Medea'nın aldatılmasının ardından çocuklarını öldürerek buna tepki vermesi ile aynı nedendir. İkisi de çocuklarının kendileri ile aynı kaderi yaşamasını istememesidir. Carr oyunlarda anneliği kutsal görmekten çok, bu cinsiyet rolünün ağırlığı altında devinen kadınların travmaları ile ilerleyememesini de deşmektedir. Bunu en çok İrlanda'nın kültürü, geleneği üzerinden vermektedir. Bunu da aykırı tavrı ile yapı bozum ile gerçekleştirmiştir.

Carr, Portia'nin hikayesi gibi Mai'nın da hikayesi aslında farklı insanlardan oluşan ailelerin yaşadığı kuşak çatışmasına da dikkat çekmektedir. Kuşaktan sonraki kuşağa aktarılanı sırası ile Mai, Hester ve Portia olarak düşündüğümüzde; Portia'nın en çok geçmiş ve yaşanılan travmalardan daha uzun etkilendiği etkisinde olduğunu söylemek gerekir. Portia'nın hikayesinde aynı zamanda Hester ve Mai'dan farklı sayıca çok olan erkeklerin aksine meydan okuyan bir kadın görülmektedir. Hester'in kızı, kocasının sevgili, kocasının annesi, komşusu derken en çok etkilendiği annesine karşın eril zihniyetin engeline takıldığı ve başkaldırmasının bu sebeple geciktiği kanaatindeyim.

Marina Carr oyunlarında, anne, cadı ve gölge arketipleri bulunmaktadır. Kadın karakterlerin aile ve toplum ikilisi içindeki sıkışmışlığını, rol ve beklenen arasındaki seçimlerine yer vermekte ve derinleştirmektedir. Karakterlerin doğa ile olan ilişkileri de anlatım kadar derinliği de beslemektedir. Göl, Nehir ve Bataklık gibi. Aynı zamanda yaşam, ölüm ve yeniden doğuş temaları sembolik olarak karakterlerin içsel çatışmalarını ve dönüşümlerini temsil ederken, aşk ve kaybetme temaları, kadın karakterlerin içsel güçlerini ve zayıflıklarını ortaya koymuştur. Karakterlerin içsel savaşlarını sembolize eden ışık ve gölge motifleriyle de ruhsal yolculuklarının altı çizilmiştir. Bunlar Marina Carr'ın oyunlarındaki kadın karakterleri çok katmanlı anlatımı kadar, onların derin ve duygusal deneyimlerini ortaya koymada önemli bir rol oynamıştır.

Tüm bunların ışığında Marina Carr, sözü bildiğimiz yerden hatırlatıp söylememiz kadar, meseleye de aynı şekilde bakmamızın altını çizmiştir. Deneyimin içinden ve ikilikler üzerinden yaratılan durumlar, Carr'ın görsel ve matematiksel yaklaşarak yarattığı kurguda anlatmıştır. Suyun üç oyunda da ortak gerek metafor gerek sembol olarak kullanılması tamda bu altı çizilen ve vurgulanmak isteneni görülmesi için de aracı olmuştur.

KAYNAKÇA

Adichie, C.N. (2019). *Feminist Manifesto*. Doğan Kitap.

Agamben, G. (2001). Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat. Ayrıntı.

Akın, B. A. (2013). Doksanlı Yıllarda Türk Tiyatro Metinlerinde Kadının Varoluşu.

Aksoy, N. (1996). *Batı ve Başkaları.* Düzlem.

Aksoy, N. (2014). *Kurgulanmış Benlikler.* İletişim.

By Connor, (2019). https://www.theirishplace.com/heritage/the-dullahan/.

Ekmek ve Gül, (2018). https://ekmekvegul.net/sectiklerimiz/gunun-fotografi-kurtaj-olabilmek-icin-ulkelerini-terk-eden-irlandali-kadinlar.

Erdölen, Y.E. (2024). https://serbestiyet.com/gunun-yazilari/irlanda-neden-8-mart-dunya-kadinlar-gununde-kadinin-yeri-evidir-dedi-160312/.

Friendz, (2024). https://www.friendz10.com/mitoloji/hayalet-tanrica-morrigan-ve-ulster-dongusu-37695.

Global Yurtdışı Eğitim, İrlanda Mitolojisi, (2023). https://www.global-yurtdisiegitim.com/blog/irlanda-mitolojisi.

İrlanda Rehberi, Abbey Tiyatrosu, (1904). https://www.irlandarehberi.com/abbey-tiyatrosu.html.

İleLaura Collins-Hughes. (2018). https://www.nytimes.com/2018/05/22/theater/woman-and-scarecrow-marina-carr-irish-rep.html.

Kavanagh, R. (2022). https://www.theartsreview.com/single-post/portia-coughlan .

Stein, A. (1994). https://110moments.abbeytheatre.ie/the-mai-by-marina-carr/ .

New Jersey, Princeton McCarter Tiyatrosu, (1996). http://www.lifeofanactor.com/themai.htm.

Öztürk, Ö., (2018). https://ozhanozturk.com/2018/03/11/banshee-kelt-mitolojisi/.

Althusser, L. (2008). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. İthaki.

Altay, A. (2019). *Peri Maasalları ve Yıkma Sanatı.* https://www.academia.edu/100013009/Peri_Masallar%C4%B1_ve_Y%C4%B1kma_Sanat%C4%B1.

Arat, Y. (2020). *Toplumsal Cinsiyet Ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Nedir, Ne Değildir.* https://sarkac.org/2020/02/toplumsal-cinsiyet-nedir-ne-degildir/

Atay, T. (2004). *Erkeklik En Çok Erkeği Ezer.* Toplum ve Bilim.

Atuk, S. (2011). Ayrımcılığın Görünen En Şiddetli Yüzü: Nefret Suçu. Ayrıntı.

Auge, M. (2013). Çağdaş Dünyaların Antropolojisi. Dipnot.

Badınter, E. (2011). *Kadınlık Mı? Annelik Mi.* İletişim.

Baırd, V. (2004). *Cinsel Çeşitlilik*. Metis.

Başbuğ, E. D. (2013). *Resmî İdeoloji Sahnede*. İletişim.

Bayart, J.F. (1999). *Kimlik Yanılsaması.* Metis.

Baykam, B. (2008). Sade Cinsel Arzulardan Cinayet ve Rezaletlere. Cumhuriyet Gazetesi.

Bayoğlu, F. (2010). Simone de Beauvoir: Öteki Olarak Kadın. Kaygı Dergisi.

Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek.* Ayrıntı.

Bauman, Z. (2017). *Modern ve Müphemlik*. Ayrıntı.

Bebel, A. (2013). *Kadın ve Sosyalizm.* Agora Kitaplığı.

Belkıs, Ö. (2015). *Feminist Tiyatro*. Mitos Boyut.

Benhabib, S. (2008). *Çatışan Feminizmler.* Metis.

Berger, J. (2014). *Görme Biçimleri.* Metis.

Berktay, F. (1998). Kadın Olmak Yazmak Yaşamak. Pencere.

Berktay, F. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. Metis.

Berktay, F. (2023). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Metis.

Boas, F. (2022). *İlkel İnsanın Zihni*. Akademim.

Bottomore, T. (2005). *Marksist Düşünce Sözlüğü.* İletişim.

Bourse, M. (2009). *Melezliğe Övgü*. Ayrıntı.

Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. Bağlam.

Bozok, M. (2011). *Soru ve Cevaplarla Erkeklikler.* Sosyal Kalkınma ve Cinsiyet Eşitliği Politikaları Merkezi Derneği.

Bradley, M. Z. (2016). *Avalon'un Sisleri*. İthaki.

Braidotti, R. (2019). Kadın-Oluş; Cinsel Farkı Yeniden Düşünmek. Otonom.

Burkert, W. (2012). Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri. İthaki.

Butler, J. (2003). Toplumsal Cinsiyet ve Bendenin Maddeleşmesi. Cinsiyetli Olmak. Yapı Kredi.

Butler, J. (2005). *İktidarın Psişik Yaşamı.* Ayrıntı.

Butler, J. (2007). Taklit ve 'Toplumsal Cinsiyete Karşı Durma. Agora.

Butler, J. (2008). Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Alt Üst Edilmesi. Metis.

Butler, J. (2012). *Cinsiyet Belası*. Metis.

Butler, J. (2014). *Bela Bedenler*. Pinhan.

Butler, J. (2022). *Şiddetsizliğin Gücü.* Metis.

Campbell, J. (2021). Tanrıçalar ve Tanrıçanın Dönüşümleri. İthaki.

Candanasayar, S. (2011). Tıbbın (eş)cinselliğe Bakışı İçin Bir Arkeoloji Denemesi. YKY.

Canetti, E. (2012). *Kitle ve İktidar.* Ayrıntı.

Carr, M. (2006). *Kadın ve Korkuluk.* Galeri.

Carr, M. (2016). *Toplu Oyunları 1*. Mitos Boyut.

Carr, E.H., Fontana, J. (1992). Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık. İmge.

Case, S.E. (2010). *Feminizm ve Tiyatro*. Boğaziçi Üniversitesi.

Cesur Kılıçaslan, S. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Efsaneden Gerçeğe Türkiye'de Kadın. Nobel Akademik.

Cioran, E. M. (2013). *Çürümenin Kitabı*. Metis.

Connell, R.W. (2000). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar.* Ayrıntı.

Culler, J. (1995). *Feminist Olarak Okumak*. Alfa.

Çakır, S. (2013). *Osmanlı Kadın Hareketi.* Metis.

Çalışlar, O. (1999). *İslam'da Kadın ve Cinsellik*. Cumhuriyet Kitapları.

Daviddof, L. (2002). Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet. İletişim.

Davis, Angela Y. (2019). *Kadınlar, Irk ve Sınıf.* Heretik.

De Beauvoir, S. (1980). *Kadın-Genç Kızlık Çağı*. Payel.

De Beauvoir, S. (2010). *Kadın-İkinci Cins.* Payel.

Demirtaş, H. A. (2004). Sosyal Sınıflandırma, Kişilerarası Beklentiler ve Kendini Doğrulayan Kehanet. İletişim.

Donovan, J. (2013*). Feminist Teori*. İletişim.

Douglas, M. (2007). Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlenmesi. Metis.

Dökmen, Z. (2010). Toplumsal Cinsiyet / Sosyal Psikolojik Açıklamalar. Remzi.

Dumezil, G. (2016). *Mit ve Destan II,* (Ali Berktay, Çev.). YKY.

Dursun, Ç. (2013). *İletişim Kuram Kritik.* İmge.

Durkheim, E. (2015). *Sosyoloji ve Felsefe*. Pinhan.

Eagleton, T. (2005*). İdeoloji*. Ayrıntı.

Eradam, Y. (2009). *Nefret ve İktidar.* Kaos GL.

Erbil, P. (2016). *Kibele'den Pandoraya.* Arkadaş.

Erdoğan, Y. (1993). *Kadınlık Bizde Kalsın.* Sel.

Esmeray, Z. (2013). *Cadının Bohçası.* BGST.

Estes, C. P. (2003). *Kurtlarla Koşan Kadınlar*. Ayrıntı.

Fromm, E. (1996). *Kendini Savunan İnsan*. Say.

French, M. (1993). *Kadınlara Karşı Savaş.* Metis.

Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar.* Ayrıntı.

Foucault, M. (2005). *Büyük Kapatılma.* Ayrıntı.

Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi.* Ayrıntı.

Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi.* Ayrıntı.

Foucault M.& Chomsky, N. (2012). *İnsan Doğası Adalete Karşı.* BGST.

Foucault, M. (2013). *Toplumu Savunmak Gerek*. YKY.

Girard, R. (2003). *Şiddet ve Kutsal.* Kanat.

Gouma-Peterson, T.& Mathews, P. (2014). *Sanat Cinsiyet / Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*. İletişim.

Goffman, E. (2015). *Tımarhaneler.* Heretik.

Göle, N. (2008). *Melez Desenler.* Metis.

Göle, N. (2010). *Modern Mahrem*. Metis.

Gürbilek, N. (1993). *Vitrinde Yaşamak*. Metis.

Gürbilek, N. (2008). *Mağdurun Dili.* Metis.

Habermas, J. (2005). Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak. YKY.

Hanks, M.E.W. (2020). *Tarihte Toplumsal Cinsiyet.* İş Bankası.

Hamilton, E. (2019). *Mitoloji*. Varlık.

Harari, Y.N. (2015). Hayvanlardan İnsanlara: Sapiens. Kolektif.

Harris, M. (1995). İnekler Domuzlar Savaşlar ve Cadılar. İmge.

Hartmann, H. (2006). Marksizm'le Feminizm' in Mutsuz Evliliği. Agora.

Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman.* Agora.

Horney, K. (1986). *Kadın Ruh Bilimi.* Payel.

Humm, M. (2002). Feminist Edebiyat Eleştirisi. Say.

Irzık, S. & PARLA, J. (2014). *Kadınlar Dile Düşünce.* İletişim.

Irigaray, L. (2006). Ben Sen Biz: Farklılık Kültürüne Doğru. İmge.

Jenainati, C. & GROVES, J. (2014). *Feminizm.* NTV.

Jenks, C. (2007). *Alt Kültür*. Ayrıntı.

Jung, C. G. (2017). *İnsan ve Sembolleri.* Kabalcı.

Jung, C. G. (2019). *Dört Arketip.* Metis.

Kandiyoti, D. (2007). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. Metis.

Kandiyoti, D. (2005). Modernin Cinsiyeti, Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik. Tarih Vakfı Yurt.

Keskin, F. (1997). *Özne ve İktidar.* Toplum ve Bilim.

Kearney, R. (2012). Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar (Ötekiliği Yorumlamak). Metis.

Kılıç Özmen, G. (2015). *Kadının Gölgelendirilmiş Tarihi.* Hermes.

Kimball, J.D. (2013). *Savaşçı Kadınlar Amazonlar.* İleri.

Kollontay, A. (1986). *Kadınların Özgürlüğü.* Yarın.

Kollontay, A. (1992). Özgür Bir Kadın Komünistin Otobiyografisi. Belge.

Kollontay, A. (2000). Toplumsal Gelişmede Kadının Konumu. İnter.

Kovanlıkaya, A. (2009). *Kant'ta Cinsiyet Farklılığı.* Yapı Kredi.

König, G. Ç. (1992). Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı. Hitit.

Kurnaz, B., (2022). *Şahmaran Efsanesi Nedir, Şahmaran Efsanesi Gerçek Mi?* https://www.miniyol.com/blog/sahmaran-efsanesi.

Kristeva, J. (1980). Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine. Atrıntı.

Levi-Strauss, C. (2013). *Mit ve Anlam*. İthaki.

Litosseliti, L. (2013). Toplumsal Cinsiyet ve Dil: Teori ve Uygulama. New York.

Marcos, S. (2006). Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet. Ütopya.

Marx, K. (1996). *Kadın Sorunu Üzerine.* İnter.

Marx, K. (1970). *Kadın ve Komünizm.* Öncü.

Mazza, J., (2017). https://www.theartistichome.org/bythebogofcats.

Menchen, B. (2014). *Dansın Kökenleri.* https://elblogdebeatrizmenchen.blogspot.com/2014/03/por-que-cuando-escuchamos-musica.html.

Millett, K. (1987). *Cinsel Politika.* Payel.

Mitchell, J. (1985). *Kadınlık Durumu*. Kadın Çevresi.

Morris, E. (2020). Mutlak Bilinçle Oynamak. Alfa.

Moran, B. (2000). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri. İletişim.

Mondimore, F. M. (1999). *Eşcinselliğin Doğal Tarihi*. Sarmal.

Murat, L. (2012). Cinsiyet Yasası: Üçüncü Cinsin Kültür Tarihi. Dost.

McGrillis, T., (2015). https://www.rsc.org.uk/hecuba.

Nişanyan, S. (2012). *Sözlerin Soyağacı*. Everest.

Oakley, A. (1972). Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum (Sex, Gender and Society). Temple Smith.

Oksaçan, H. E. (2012). Eşcinselliğin Toplumsal Tarihi. Tekin.

Okan, Z. (1998). *Dil ve Cinsiyet: Reklam Dili Çözümlemesi.* Çukurova Ünv. Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi.

O'Rourke, C. (2022). https://www.theartsreview.com/single-post/portia-coughlan.

Özdemir, O. (2010). Tecavüzü Hegemonik Erkeklik Zemininden Kavramak. Fe Dergi.

Özön, M. N. & Dürder, B. (1993). *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi.* Remzi.

Özsoysal, F. (2008). *Oyunlarda Kadınlar.* E.

Popova, N. (1999). Sosyalizm Diyarında Kadın. İnter.

Pelizzon, S. M. (2020). *Kadının Konumu Nasıl Değişti*. İmge.

Reich, W. (2010). *Cinsel Devrim*. Payel.

Rowbotham, S. (1994). *Kadınlar, Direniş ve Devrim*. Payel.

Ricceur, P. (2012). Zaman ve Anlatı:3/ Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenmesi. Yapı Kredi.

Rose, J. (2010). *Görme ve Cinsellik*. Metis.

Salta, Z.H. (2002). *Feminist Tiyatro.* İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sapan, Ö. (2004). İktidar, Milliyet, Kadın ve Dil. Cinsiyet Ayrımcılığı, Aile, Kadın ve İnsan Hakları. Humanite.

Sancar, S. (2004). Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi. Doğu- Batı Dergisi.

Sancar, S. (2008). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. Metis.

Sancar, S. (2012). Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti. (Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar.) İletişim.

Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve Hiçlik.* İthaki.

Sarup, M. (2004). Post-yapısalcılık ve Postmodernizm. Bilim ve Sanat.

Sautet, M. (1998). Kadınların Özgürleşmesi Üzerine. Telos.

Sayın, Z. (1994). Kötülük Tekilcilik ve Postmodernizm. Mitos.

Segal, L. (1990). Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler. Ayrıntı.

Sena, C. (1974). Filozoflar Ansiklopedisi, Remzi.

Selek, P. (2001). Maskeler, Süvariler, Gacılar. Aykırı.

Selek, P. (2008). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İletişim.

Selek, P. (2009). *Türkiye'de Özgürlüğü Ararken*. Yapı Kredi.

Sennett, R. (1992). *Otorite*. Ayrıntı.

Sternlicht, S. (1998). *Reader's Guide to Modern İrish Drama*. Syracuse University Press.

Sezer, M.Ö. (2018). Masallar ve Toplumsal Cinsiyet. Kor.

Solnit, R. (2021). *Sindirella Özgürlük Kedisi.* Ayrıntı. https://www.scribd.com/document/746794194/Download-Sindirella-Ozgurluk-Kedisi-1st-Edition-Rebecca-Solnit-full-chapter-free.

Solnit, R. (2022). *Orwell'in Gülleri.* Minotor.

Solnit, R. (2024). Bana Bilgiçlik Taslayan Erkekler. Minotor.

Soysal, D. (2009). R. W. Connell'ın Cinsiyetler Arası İlişkilerde Temel İktidar Yapıları. Felsefe-Teoloji Dergisi.

Schick I. C. (2000). *Batının Cinsel Kıyısı.* Tarih Vakfı Yurt.

Scott, J.W. (2007). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz. Agora.

Scott, J. W. (2013). *Feminist Tarihin Peşinde*. BGST.

Scott, S. & JACSON, S. (2012). *Cinselliği Kurumsallaştırmak.* Notabene.

Smith, S. (2011). *Kadınlar ve Sosyalizm.* Yordam.

Smelik, A. (2008). Feminist Sinema ve Film Teorisi – Ve Ayna Çatladı. Agora.

Schick, I.C. (2011). *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak*. İletişim.

Şener, S. (2007). *Oyunlar ve Gerçekler*. Ankara: Dost Yayınları.

Şener, S. (1990). *Tiyatro Eserlerimizde Kadın İmajı ve Kadın Sorunları.* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte Dergisi.

Şimşek, L. (2005). Anadolu Masallarında Kocakarı imgesi: Sosyo-Kültürel, İktisadi ve Estetik Açıdan Bir Değerlendirme. Kültür Araştırmaları Derneği Tetragon Dergisi.

Tanilli, S. (2006). Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar. Alkım.

Tok, N. (2003). Kültür, Kimlik ve Siyaset: Kültüre İlişkin Meseleler İçin Kimlik Temelli Bir Yaklaşım. Ayrıntı.

Türkmen, B. (2009). Toplumsal Proje ve Kadınlık Deneyimi. Yapı Kredi.

Young, I. M. (2009). *Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet*, (Rüya Kalıntaş, Çev.). Sayı:58. Cogito/YKY.

Zeldin, T. (2003). *İnsanlığın Mahrem Tarihi,* (Elif Özsayar, Çev.). Ayrıntı.

Zipes, J. (2018). *Peri Masalları ve Yıkma Sanatı*. (Zeynep Çiftçi Kanburoğlu, Çev.). Alfa.

Zizek, S. (2003). *Gıdıklanan Özne*. (Şamil Şan, Çev.). Epos.

Walby, S. (2020). *Patriyarka Kuramı.* (Hülya Osmanağaoğlu, Çev.).

AYŞEGÜL DEVECİOĞLU'NUN *KUŞ DİLİNE ÖYKÜNEN* ROMANINDA ALGISAL MEKÂNLAR

BÜŞRA TIRTIROĞLU[1]

ÖZET

Kuş Diline Öykünen, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası dönemde devrimci bir kadının, başkişi Gülay'ın hapishane, işkence ve şiddet deneyimleriyle yıkılan iç dünyasını merkeze alarak anlatan bir romandır. Başkişinin yaşamış olduğu bu travmatik olaylar algısal mekânlarla ele alınır. Çünkü onun yaşadıkları zihninde somut mekânların ötesine geçerek psikolojik bir ruh haline dönüşür. Gülay için ev ve büro gibi gündelik yerler geçmişte hapishanede görüp yaşadığı şiddet, hakaret, aşağılanma ve tecavüz gibi durumlar sebebiyle güvenli ortamlar olmaktan çıkıp travmalarını tetikleyen algısal hapishaneler haline gelir. Dolayısıyla şiddet ve işkencenin bireyin ruhunda açtığı yaralar ve kadınlar üzerindeki yıkımı, onların psikolojik ruh hallerine yansır. Böylece mekân-insan bağlamında değerlendirilen algısal mekânlar ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Algısal mekânlar, sol ideoloji, insan psikolojisi, işkence.

GİRİŞ

Anlatmaya bağlı edebî metinlerde yapı unsurları ön plana çıkar. Bu unsurlar genellikle metne dönük eleştiriyle okura aktarılır. Olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, tema (izleksel kurgu) ve anlatıcı içeriği; kullanılan anlatım tekniği, düşünceyi geliştirme yollarıyla dil ve üslup öğelerini oluşturur. Bu çalışma Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykünen* romanındaki algısal mekânlar üzerine yapılmıştır. Romandaki algısal mekânlar tespit edilmiş ve yapılan literatür taramasında ortaya çıkan kaynaklar ışığında incelenmiştir. Romanda başkişi Gülay'ın psikolojik ruh hâlinin değişiklik gösterdiği farklı mekânlar anlatılır. Ayrıca eserde Gülay'ın 1980 darbesi öncesi ve sonrasında yaşamış olduğu duygu durumlarının değiştiği mekânlar da ifade edilir. Gülay, 1980 darbesi öncesinde bir telefon santralinde memur olarak çalışmaya başlar ve burada sol ideoloji üzerine kitaplar okur. Bunun yanı sıra kendisi gibi devrimci arkadaşlarıyla bir araya gelerek toplantılar yapar. Daha sonra darbeyle birlikte tutuklanarak hapse atılır ve burada çeşitli işkencelere maruz kalır. Başkişinin hayatının zor dönemlerinden birini geçirdiği hapishane metaforu onun ruh hâlini yansıtan mekânlardan biridir. Çünkü Gülay bu mekânda zulüm, tecavüz, şiddet ve aşağılanma gibi her çeşit işkenceyi çekmek zorunda kalır. Yine buranın yanı sıra Gülay'ın sevgilisi Yavuz'un evi,

[1]Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID**:** 0009-0003-5855-5308, busratirtiroglu28@gmail.com
*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

hapishaneden çıktıktan sonra çalışmaya başladığı büro ve Gülay'ın kendini huzurlu hissettiği Beşiktaş'taki çarşı, roman içerisinde okur karşısına çıkan algısal mekânlar olarak görülür. Bu sebeple Gülay'ın bu yerlerde yaşayıp gördükleri mekân-insan bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmanın genelinde şiddetin ve ideolojik çatışmaların (sağ/sol kavgası) insan hayatını nasıl parçaladığı özellikle kadınların ruh ve beden üzerindeki ikili baskısı algısal mekânlarla ifade edilmiştir.

Kuş Diline Öykünen Romanında Algısal Mekânlar

Kurmaca metinlerde anlatılan yapı unsurlarından biri de mekândır. Mekân, insanın var olduğu yerdir. Böylece insanın varlığı, benliği ve kimliğinin genel bir boyutudur. Mekân kelimesi sözlükte, "olmak anlamındaki kevn (kiyân, keynûne) masdarından türetilmiş ism-i mekândır ve oluşun meydana geldiği yer" (Kutluer, 2003: 550) olarak tanımlanır. Roman kurgusunda şahıslar, mekân içerisinde belli bir zaman geçirirler. Böylelikle mekân, zamanın roman kişileri aracılığıyla algısını ne şekilde ele aldığına etki eder. Yazar, mekâna vakanın meydana geldiği ortamı tanımak, kurgudaki kişileri betimlemek, toplumu aksettirmek ve çevre oluşturmak (Oğuz, 2014: 13) gibi birtakım fonksiyonlar yükleyebilir. Kurmaca metinlerde mekân unsuru genel olarak çevresel ve algısal mekânlar olmak üzere ikiye ayrılır. Çevresel mekânlar, kişilerin içinde bulundukları ortamdır. Algısal mekânlar ise anlatı dünyasındaki mekân unsurunu yalnızca fiziki çevreyle kısıtlamadan kurmaca metinde yer alan bireylerin iç dünyalarında yaşadıkları olayları dış dünyaya aksettirmesiyle anlatılan mekândır. Algısal mekânlar, metin içerisindeki şahısların psikolojik ruh hallerinin değişiklik gösterdiği yerler olarak bilinir: "Kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anılaştırılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç yansıtan bir değerdir" (Korkmaz ve Şahin, 2017: 13). Mekân-insan ilişkisi bağlamında algısal mekânlar, "kapalı-dar ve labirentleşen mekânlar" ile "açık ve geniş mekânlar" olmak üzere ikiye ayrılır.

Kapalı-dar ve labirentleşen mekânlar

Kapalı-dar ve labirentleşen mekânlar, kişinin duygu, düşünce ve ruhsal anlamda değişkenlik yaşadığı algı yapısıdır: "Mekânın darlığı, fiziksel anlamda küçüklüğünden değil, karakterin imkânsızlığından ve kendini orada sıkıştırılmış duyumsamasından kaynaklanır" (Korkmaz ve Şahin, 2017: 14). Dolayısıyla dar olan mekân değil, bireyin iç dünyasındaki ruhsal bunalımdır. Bu durum karakterin zihninde yarattığı bir sıkıntı hissidir.

Kuş Diline Öykünen romanında başkişi Gülay'ın yaşamış olduğu olaylar neticesinde ruh hâlindeki değişim mekân-insan bağlamında ele alınır. Başkişi için 1980 darbesinin önce ve sonrasında hayatı boyunca her mekânın farklı bir

anlamı vardır. Bu yerlerden biri Gülay'ın Setüstü'ndeki işyeridir. Hapishane sonrası burada işe başlayan Gülay, patron Nusret Bey dahil hiçbir çalışandan memnun değildir. Büro, lambrilerden ötürü karanlık gibi görünse de genel olarak şık karolarla döşeli, bol ışıklı ve geniş koridorlarında büyük-küçük birçok şirketi barındırır. Fakat Gülay, özellikle büronun muhasebecisi Kemal Bey'in odasına girdiğinde kendini oldukça bunalımlı hisseder:

"Kemal Bey'in odası, Nusret Bey'in odasına bitişik, çay bardaklarının, su ısıtıcısının durduğu bölmeden az daha geniş, penceresiz bir hücreydi. Gülay ne zaman buraya girse, içeri kapatılmış da bir daha çıkmayacakmış gibi yüzü kızarır, soluğu kesilirdi" (Devecioğlu, 2022: 18).

Odanın hücreye benzetilmesi ve başkişinin buraya girdiğinde soluğunun kesilmesi mekân-insan ilişkisi bağlamında ele alınır. Roman içerisinde büro geniş bir mekân olarak anlatılmasına rağmen Kemal Bey'in basık, loş, sıkıcı odası başkişi Gülay'ı rahatsız eder. Ayrıca Gülay'ın hayatında dönüm noktası olan hapishane de kasvetli, boğucu ve işkence merkezi olması sebebiyle önemli algısal mekânlardan biri olarak bilinir:

"Ne var ki gündüzleri saklanan sırlar, dudaklarını mühürlemiş sahiplerine inat gece ortaya dökülürdü. Geceleri koğuşta sayıklamalar, inlemeler, çığlıklar, ağlamalar duyulurdu. Koğuşun boğuk, sarımsı lambası, kül yutmaz bir devlet görevlisi gibi -belki öyleydi-aman vermeden sabaha kadar yanardı. Hiçbir şey gizlenemezdi o yapışkan, kasvetli, uğursuz ışıkta. Bazı kızlar, koğuşta demledikleri koyu çayı bardaklarını hırsla kavrayarak içerken, utançtan ya da öfkeden -Gülay bunu ayıramazdı- incelen dudaklarıyla, tecavüze uğramanın diğer işkencelerden farklı olmadığını söylerlerdi" (Devecioğlu, 2022: 45-46).

Başkişi Gülay ve arkadaşları için hapishane hem genel yapısı hem de türlü işkenceler sebebiyle boğuk, kasvetli ve uğursuz bir alan olarak tasvir edilir. Zaten hapishane metaforu genel itibariyle kişinin kendini huzursuz, rahatsız hissetmesine neden olan bir yer olarak bilinir. Dolayısıyla birey, kendi kendini burada sınırlanmış ve özgürlüğü kısıtlanmış olarak gördüğü için melankolik bir ruh haline bürünür. Ayrıca başkişi Gülay için sevgilisi Yavuz'un evi de mekân-insan ilişkisi içerisinde önem arz eden yerlerden biridir. Çünkü burada birlikte vakit geçirip suskunluklarıyla da birbirlerine çok şey anlatırlar:

"Zihninde bir ölüm hücresine dönüşen bu penceresiz oda, şimdi onları betondan bir kefen gibi sarıp sarmalıyordu. Bilinci, bu taş hücreye kim bilir nereden sızan keskin bir çığlığın ardından, güneşsiz bir gökyüzü imgesine doğru kaydı. Zihninin yorgun bir kuş gibi zorlukla süzüldüğü bu acı aydınlığı duyumsadıkça, kafasının içine ateş düşmüşçesine yandı" (Devecioğlu, 2022: 65).

Gülay, Yavuz'la birlikte olmaktan mutludur fakat hapishane de yaşamış olduğu işkenceleri hatırlayınca ruhsal bunalıma girer. Çünkü Yavuz'un evini zihninde hapishaneye benzeterek kendini burada hapsolmuş ve boğulmuş gibi hisseder. Odanın küçük ve penceresiz olması onu daha da rahatsız ederek geçmişte yaşadığı acıların ve umutsuzluğun derinliği ifade edilir. Böylece başkişinin daha önce yaşadığı duygusal acılar fiziksel bir ağrıya dönüşür. Odanın dış görüntüsünün dar ve küçük olduğunun kastedilmesi ise esas olarak zihindeki kötü anılar sebebiyledir. Dolayısıyla ev imgesi kişinin kendini rahat hissettiği, dinlendiği bir yer olmaktan çıkarak Gülay'ın çektiği işkenceler sebebiyle bir hücreye benzetilir. Bu yüzden ev, başkişinin psikolojik ruh halinin değişiklik gösterdiği algısal mekân olarak adlandırılabilir.

Açık ve geniş mekânlar

Açık ve geniş mekânlar, kurmaca metinlerdeki bireylerin dış dünya ile olan uyumunu anlatır: "Bu mekânlarda karakter, kendisiyle, çevresi ve bütün evrenle uyuşum içindedir. Kapalı ve dar mekânlar nasıl çatışma mekânları ise, açık ve geniş mekânlarda uyumun ve huzurun mekânlarıdır" (Korkmaz ve Şahin, 2017: 21). Dolayısıyla açık ve geniş mekânlar, kişinin zihninde oluşan genişlik ve serbestliğin yansımasıdır. Anlatı karakteri, kendini bir bütünün parçası olarak algılar.

Kuş Diline Öykünen romanında başkişinin insanlardan kaçıp uzaklaştığı ve kendini rahat hissettiği Beşiktaş'taki çarşı açık mekândır. Çünkü Gülay'ı kalabalıkta kimse tanımadığı ve ilgilenmediği için kendini saklamak zorunda değildir aksine bu topluluk içerisinde eriyip kaybolur:

"Beşiktaş'a kadar hızlı hızlı yürüdü. Öğlenleri bunu âdet haline getirmişti, on-on beş dakikada Beşiktaş'a ulaşıyordu. Çarşının kalabalığına karışınca rahatladı. Kimsenin tanımadığı, ilgilenmediği, kimseden saklanmak zorunda olmayan bir kadındı kalabalıkta… Onlardandı… Binlerce göz, binlerce kulak ve ağızdan oluşan bu bitmez tükenmez karmaşanın parçasıydı" (Devecioğlu, 2022: 23).

Gülay, çarşıya girince kimse onu tanımaz. Böylece orada özgür bir şekilde ve diğer insanlar gibi sıradan dolaşır. Başkişi, çarşının kalabalığı ve karmaşası içinde kendini unutturarak ve kaybettirerek korumaya çalışır. Çünkü Gülay, kendini dış çevreden soyutlayarak hapiste kaldığı yıllar boyunca gördüğü işkenceler nedeniyle insanlardan korkar ve utanır. Bu durum karşısında başkişi çarşı kalabalığında kendine bir kaçış yolu bulur.

Gülay ve orada kalan arkadaşları için hapishane imgesi genel olarak kasvetli, kötü ve karanlık bir yer olarak tasvir edilir. Fakat işkence sonrası hükümlülerin askerlere inat mutlu olmalarıyla beraber mekân kapalıdan açığa dönüşür:

“Hapishanede, işkence bitmemişti. Koğuş sık sık askerlerce basılıyor, herkes sıra dayağından geçiriliyor, eşyaları, iç çamaşırları, yiyecekler, silah ya da başka bir şey arama bahanesiyle koğuşun ortasına atılıp çiğneniyordu. Gülay'a iyice anlaşılmaz gelen, ölçüsüz bir zalimlikle, buldukları reçelleri de hepsinin üstüne dökerlerdi. (…) Bazı kızların çaresizlikten, öfkeden ağladıkları duyulurdu. Ama içlerinden birisi hemen türküye başlardı. Biraz toparlanınca tiyatro oynarlar, şarkı söylerler, dans ederler, fıkra anlatırlar, daha birkaç saat önce yaşanan o korkunç şeyleri unutmaya çalışırlardı” (Devecioğlu, 2022: 46).

Hapishanede devamlı olarak işkence görmeleri onlar için çok zor bir durumdur. Dolayısıyla burada fiziksel ve psikolojik baskının yoğunluğu günden güne artar. Ama Gülay ve diğer kızlar, askerlerin kendilerine kötü davranmalarına rağmen güçlü kalmaya çalışarak bu dar mekânı genişletirler. Çünkü bu travma karşısında hükümlüler, kendilerini ifade etme ve unutma mekanizması olarak başka bir uğraşa yönelir. Böylece başkişi ve arkadaşları baskının ve zulmün sürekli olarak devam ettiği bu hapishane ortamında hayatta kalarak yapılanlara direnerek umutlarını kaybetmeden mücadele etmeye devam ederler. Bu durumda ise başkişi ve arkadaşlarının psikolojik ruh hallerinin değişiklik göstermesiyle kapalı bir mekân olarak bilinen hapishane genişler ve açık bir mekâna dönüşür. Başkişinin üç yıl burada kalıp çıktıktan sonra Yavuz’la tanışması ve onunla birlikte evde, parkta, çay bahçesinde vakit geçirmesiyle beraber mekân Gülay için genişler.

SONUÇ

Kuş Diline Öykünen romanında 1980 darbesi öncesi ve sonrasında sol hareketin içinde yer alan genç bir kadının, başkişi Gülay’ın dönemin baskıcı atmosferiyle bireyin ağır koşullar karşısındaki çaresizliği ve savruluşu konu alınır. Yapılan bu çalışmada ise başkişinin içinde bulunduğu çaresizlik ve umutsuzluk durumları algısal mekânlarla ele alınmıştır. Çünkü algısal mekânlar anlatı içerisinde kişinin psikolojik ruh halinin değişiklik göstermesiyle birlikte ortaya çıkan yerler olarak bilinir. Bu araştırmada ise genel olarak Gülay’ın hayatının sıkıntılı, ağır dönemlerinden biri olan hapishane zamanları, başkişinin sevgilisi Yavuz’un evi, hapishane sonrası çalışmaya başladığı işyeri ve Gülay’ın kendini huzurlu hissettiği Beşiktaş’taki çarşı algısal mekânlar olarak anlatılmıştır. Bu yerlerde başkişinin psikolojik ruh hali değişkenlik göstermiş ve mekân-insan bağlamında ele alınmıştır. Bahsi geçen mekânlardan hapishane metaforu, başkişi Gülay’ın şiddet, hakaret, küçük görülme ve tecavüz gibi işkencelere katlanma yeri olması sebebiyle onun psikolojik bunalım içinde bulunduğu bir yer olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu mekân, Gülay’ın iç dünyasındaki çaresizliğin somut bir temsilcisi olarak aktarılmıştır. Kısacası bu çalışmada Gülay’ın 1980

darbesiyle birlikte yaşadığı travmalar ve psikolojik bunalımlar doğrultusunda bireyin iç dünyası ve ruh hali algısal mekânlarla anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

Devecioğlu, A. (2022). *Kuş Diline Öykünen.* İstanbul: Metis Yayınları.

Korkmaz, R. ve Şahin, V. (2017). *Romanda Mekân (Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler).* Ankara: Akçağ Yayınları.

Kutluer, İ. (2003). "Mekân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, ss. 550-552. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Oğuz, O. (2014). *Romanda Mekân, Yusuf Atılgan Örneğinde Bir Çözümleme.* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.

SPİNOZA FELSEFESİNDE İNSAN ÖZGÜRLÜĞÜ VE DETERMİNİZM

Mehmet PINAR[1]

ÖZET

Özgürlük, insanlık tarihinin en eski ve en tartışmalı kavramlarından biri olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Filozoflar yüzyıllar boyunca özgürlüğü tanımlamaya çalışmış, ancak bu kavram üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır. Bu açıdan bakıldığında, Spinoza'nın özgürlük problemini modern felsefede determinizm ve özgür irade tartışmaları bağlamında yeniden ele alması, felsefi açıdan önemli bir yere sahiptir. Bu bildiride, özgürlük kavramının tarihsel gelişimi içerisinde ele alınarak Spinoza'nın özgürlük hakkındaki görüşleri incelenmektedir. Çalışmanın temel problemi, Spinoza'da özgürlüğün determinizm içerisinde nasıl mümkün olduğudur. Bu çerçevede Spinoza'nın Tanrı, doğa ve insan ilişkisi üzerinden insan özgürlüğünü hangi temeller üzerine şekillendirdiği analiz edilmektedir. Spinoza'ya göre Tanrı, doğadan ayrı ve aşkın bir varlık değil, doğayı yaratan ve doğanın kendisi olup evrene içkindir. Tanrı, evrende var olan her şeyin bilgisine sahiptir ve evreni zorunlu olarak yaratmıştır. Bu nedenle mutlak anlamda özgürdür. İnsan açısından değerlendirildiğinde ise Spinoza'ya göre insan için mutlak anlamda özgürlük söz konusu değildir. İnsanlar yaşamlarında eylemlerini özgürce yaptıklarını düşünürler. Spinoza'ya göre bu durum, insanların eylemlerinin nedenlerini bilmemelerinden kaynaklanan bir yanılsamadır. Çünkü evrende mutlak bir determinizm vardır, her şey önceden belirlenen nedenler zincirine bağlıdır. İnsanın özgürlüğü, ancak doğada bulunan nedenlerin bilgisine ulaşmasıyla mümkündür. Bu bilgi, doğanın ilkelerini kavramakla ve Tanrı'yı bilmekle elde edilir. Bu bildirinin amacı, Spinoza'nın özgürlük kavramını Tanrı'nın içkinliği ve evrendeki zorunluluk ilkesi çerçevesinde nasıl temellendirdiğini ortaya koymak ve özgürlük ve determinizm arasındaki ilişkiyi açıklamaktır. Araştırmamızın, Spinoza'nın özgür irade hakkındaki görüşlerini determinizm açısından farklı bir bakış açısıyla ortaya koyması

[1] Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3333-9425, bymehmet.01998@gmail.com
*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine dayanmaktadır. Bu kapsamda Ethica başta olmak üzere Spinoza'nın eserleri temel alınmıştır. Bu bağlamda araştırmanın önemi, Spinoza'nın özgürlük anlayışını modern felsefede determinizm ve özgür irade tartışmalarına yön veren bir perspektifle ele almasıdır. Özgünlüğü ise, özgür irade ve determinizm ilişkisine bütüncül bir bakış açısı kazandırarak bu iki kavram arasındaki ilişkiye dair günümüz tartışmalarının anlaşılmasına katkı sunmasında yatmaktadır. Sonuç olarak, Spinoza'ya göre özgürlük mutlak ve sınırsız bir irade serbestliği değildir, tam tersine bir yanılsamadır; özgürlük yapmış olduğumuz eylemlerin sebeplerini bilerek doğa ile uyumlu bir yaşamla mümkün olur. İnsan, doğanın yasalarını ve nedenlerini kavradığı ölçüde özgürleşir. Bu yaklaşım, modern özgürlük tartışmalarına farklı bir bakış açısı kazandırarak literatüre yeni açılımlar katmaktadır.

Anahtar kelimeler: Özgürlük, irade, determinizm, Spinoza

GİRİŞ

17. yüzyıl felsefesi, Aydınlanma Çağı'na zemin hazırlayan ve klasik felsefe ile modern düşünce arasında köprü görevi gören önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem, Orta Çağ felsefesinde yer alan birçok düşüncenin sorgulanması ve reddedilmesiyle birlikte, bilimsel devrimlerin etkisi altında yeni ve özgün bir düşünce sisteminin kurulmaya çalışıldığı bir süreçtir. Bu yönüyle 17. yüzyıl, sadece bir geçiş dönemi değil, aynı zamanda düşünce tarihinde köklü bir dönüşümün yaşandığı bir kırılma noktasıdır.[1]

Orta Çağ felsefi düşüncesinde hakikatin kaynağı büyük ölçüde ilahi otoritelere dayanmaktaydı. İslamiyet ve Hristiyanlık gibi semavi dinler düşünce sistemini belirlemekte ve insanın dünyayı algılama biçimini şekillendirmekteydi.[2]Bu dönemde insan, hakikati sorgulamayan, onu olduğu gibi kabul eden ve edilgen bir şekilde algılayan pasif bir özne konumunda yer almaktaydı. Hakikat tek ve değişmez olarak kabul edilmekte, bu hakikat ilahi otorite ve din adamları tarafından belirlenmekteydi.[3] Bu nedenle bireyin düşünsel özgürlüğü sınırlı kalmakta, sorgulama ve eleştiri ikinci planda yer almaktaydı. Ayrıca bu

[1] Ahmet Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2016).
[2] Ahmet Cevizci, *Orta Çağ Felsefesi Tarihi* (Bursa: Asa Kitabevi, 2001).
[3] Cevizci, *Orta Çağ Felsefesi Tarihi*.

dönemde bireyin dünya hayatına yönelik mutluluğundan ziyade ahiret mutluluğu ön plana çıkarılmaktaydı.[4]

Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte ortaya çıkan bilimsel devrimler, Orta Çağ'ın formel ve tözsel öğretisine karşı ciddi bir eleştiri getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte hakikat anlayışı, ilahi otoriteye dayalı tek yönlü yapısından uzaklaşarak akıl ve bilim aracılığıyla yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır.[5] 17. yüzyıl felsefesiyle birlikte bu dönüşüm daha belirgin bir hal almış, geçmişten kopuşu temsil eden yeni ve özgün bir düşünce sistemi kurulmaya başlanmıştır.6 Bu süreçte birey, hakikati olduğu gibi kavrayan pasif bir özne olmaktan çıkarak sorgulayan, düşünen ve bilgi üreten aktif bir özne haline gelmiştir. Artık birey, doğaya indirgenmiş bilgiyi akıl ve bilim aracılığıyla değerlendirebilen, kendi kararlarını verebilen ve kendi düşüncesini yapılandırabilen bir konuma ulaşmıştır.7 Bu durum, hakikatin tekliği anlayışından uzaklaşılmasına ve daha çoğulcu bir hakikat anlayışının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Francis Bacon (1561–1626), René Descartes (1596–1650), Thomas Hobbes (1588–1679) ve Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) gibi birçok filozof yaşamış ve geliştirdikleri düşüncelerle modern felsefenin oluşumuna önemli katkılar sağlamışlardır. Bu filozoflar arasında öne çıkan isimlerden biri de Baruch Spinoza'dır (1634–1677).[8]

Spinoza, 1634 yılında Hollanda'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 17. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan Spinoza, felsefesini büyük ölçüde Tanrı ve doğa anlayışı üzerine kurmaya çalışmıştır.[9] Her ne kadar Descartes'in düşüncesinden etkilenmiş olsa da, özellikle töz anlayışı bakımından ondan ayrılmış ve kendine özgü bir sistem ortaya koymuştur.[10] Tanrı hakkındaki görüşleri nedeniyle kendi cemaatinden aforoz edilmesine rağmen, felsefi çalışmalarına devam etmiş ve bu durum onun felsefi çalışmalarını engellememiştir.[11] Geçimini gözlük camı ustalığı yaparak sağlamış, genç yaşta hayatını kaybetmiş ve eserlerinin önemli bir kısmı yaşadığı dönemde tepki çekeceğini düşünmesi nedeniyle ölümünden sonra yayımlanmıştır.[12]

---

[4] Cevizci, *Orta Çağ Felsefesi Tarihi*.
[5] Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a* (Say Yayınları, 2015).
[6] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[7] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[8] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[9] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010).
[10] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[11] Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*.
[12] Gökberk, *Felsefe Tarihi*.

Spinoza'nın en dikkat çekici eserleri arasında geometrik düzene göre kaleme aldığı Ethica ve Teolojik-Politik İnceleme yer almaktadır. Spinoza'nın felsefi düşüncesini anlamadan özgürlük ve determinizm konusunu kavramak mümkün görünmemektedir. Çünkü Spinoza, özgürlük kavramını ontolojik ve epistemolojik bir zemin üzerine oturtmuştur. Bu nedenle bu çalışmada, Spinoza felsefesi çerçevesinde insan özgürlüğü ve determinizm arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Spinoza'nın Felsefi Sistemi

Spinoza felsefesini kurarken matematik ve geometriden faydalanmış ve felsefesini geometrik düzene göre kurmuştur.[13] Buradaki amacı, felsefesini matematikte olduğu gibi kesin ve olasılıktan uzak temellere oturtmaktır. Bu nedenle Spinoza, düşüncesini sistemli ve zorunlu bir yapı içerisinde ortaya koymaya çalışmıştır.[14]

Spinoza öncelikle René Descartes'in ruh ve beden düalizmine karşı çıkmıştır. Ona göre ruh ve beden şeklinde iki ayrı ve bağımsız töz yoktur. Tek bir töz vardır ve o da Tanrı'dır. Evrende var olan her şey ise Tanrı'nın farklı tezahürlerinden ibarettir.[15]

Spinoza'ya göre Tanrı evrenden aşkın bir varlık olmayıp evrene içkindir. Evrende olup biten her şeyin kaynağı Tanrı'nın farklı tezahürleri, yani moduslarıdır.[16] Spinoza felsefi anlayışını töze dayalı olarak kurmuştur. Töz kavramı, var olmak için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan varlıktır. Bu anlamda töz, kendi kendisinin nedenidir ve var olmak için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz.[17]

Spinoza'nın düşüncesi tözsel monizmi ortaya koyar. Tek töz olan Tanrı'dır ve bunun dışında başka bir töz bulunmaz. Tanrı kendi kendisinin nedeni (causa sui) olan bir varlıktır. Bu nedenle var olması zorunludur ve yokluğu düşünülemez.[18]

Spinoza'ya göre Tanrı bir cevherdir ve bu cevher tek bir tanedir. Tanrı mutlak olarak sonsuz bir varlıktır. Başı ve sonu olmayan, ezeli ve ebedi bir varlıktır.

---

[13] Anthony Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, Modern Felsefe'nin Yükselişi*, çev. Volkan Uzundağ, ts.
[14] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[15] Musa Kazım Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Pan-enteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004).
[16] Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Pan-enteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*.
[17] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[18] Musa Kazım Arıcan, "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı" 4 (2000).

Tanrı kendi kendisinin nedeni olan bir varlıktır ve kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz.[19]

Var olmak cevherin tabiatındandır. Cevher, başkasından bağımsız olarak kendi başına var olabilen bir varlıktır. Bu nedenle varlığı zorunludur ve kendi doğasından kaynaklanır.[20] Cevher özü itibariyle ilk nedendir ve zorunlu olarak sonsuzdur. Bu yüzden sonsuza kadar var olmaya devam eder.[21]

Spinoza, cevher sayesinde var olanları cevherin sıfatları ve nitelikleri olarak tanımlamıştır. Cevherde onun özünü meydana getiren ve algıladığımız şeylere sıfat (attributum) denir. Cevherin başka şeylerdeki görünüşleri, yani tezahürleri ise modus olarak adlandırılır.[22]

Spinoza'ya göre Tanrı'nın kendi özünü ifade eden sonsuz sayıda sıfatı vardır. Ancak insanın zekâsı sınırlı olduğu için bu sıfatlardan yalnızca düşünme ve yer kaplama sıfatlarını bilebilir. Bu sıfatlar tek töz olarak Tanrı'da birleşmiştir. Bu nedenle düşünme ve yer kaplama ayrı birer töz olarak var olmaz, Tanrı'nın sıfatları olarak varlıklarını sürdürür.[23]

Var olan her şey Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz ve tasarlanamaz. Evrende var olan her şeyin var olma sebebi Tanrı'dır. Tanrı evrende var olan her şeyi bilendir ve onun bilgisi dışında hiçbir şey gerçekleşmez. Felsefesinin ana öznesi Tanrı'dır. Tanrı'yı tanıyıp bildiğimizde, ondan ortaya çıkanları da biliriz. [24]

Spinoza felsefesinin temelinde Tanrı yer alır ve tüm sistem bu anlayış üzerine kurulmuştur.[25] Tanrı'nın varlığı kabul edilerek evrendeki her şeyin ondan çıktığı düşünülmektedir. Spinoza'nın Tanrısı yaratıcı bir varlık olarak değil, her şeyin kendisinde bulunduğu sonsuz bir töz olarak anlaşılmalıdır. Evrende var olan her şey Tanrı tarafından sonradan yaratılmış değildir, onun özünden zorunlu olarak ortaya çıkmıştır.[26]

Spinoza'nın felsefesinin temel amacı Tanrı'yı bilmektir. İnsan Tanrı'yı tanıyıp bildiği ölçüde evrendeki düzeni anlar ve kendisini tanımış olur. Tanrı zorunlu olarak vardır, tektir ve kendi tabiatının zorunluluğu ile varlığını

[19] Arıcan, "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı".
[20] Arıcan, "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı".
[21] Arıcan, "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı".
[22] Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*.
[23] Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*.
[24] Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza* (İstanbul: Yapı Kredi, 2015).
[25] Gökberk, *Felsefe Tarihi*.
[26] Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Pan-enteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*.

sürdürür. Aynı zamanda her şeyin içkin nedenidir. Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz.[27]

Spinoza'ya göre hiçbir şey Tanrı'sız var olamaz ve kavranamaz. Tanrı her şeyin nedenidir ve özgür sebeptir. Tanrı evrenin aşkın nedeni değil, içkin nedenidir. Doğada var olan her şeyi belirleyen Tanrı'dır ve onun dışında hiçbir şey yoktur. [28]

Spinoza'da İnsan Özgürlüğü ve Determinizm

Spinoza'ya göre evrende var olan her şey neden–sonuç ilişkisi içerisinde meydana gelmektedir. Bu anlayış determinizm olarak adlandırılmaktadır. Determinizm, evrende gerçekleşen her olayın belirli nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığını savunan bir görüştür. Bu çerçevede doğada nedensiz hiçbir şey bulunmaz ve var olan her şey zorunlu bir düzen içerisinde meydana gelir.[29]

Spinoza'ya göre bu zorunluluk Tanrı'nın doğasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Tanrı tek töz olarak var olan her şeyin temelini oluşturur ve evrende meydana gelen her şey onun zorunlu doğasından ortaya çıkar. Bu nedenle Spinoza'da evrende rastlantıya, şansa ve tesadüfe yer yoktur. Her şey belirli bir nedenler zinciri içerisinde zorunlu olarak gerçekleşmektedir. [30]

Spinoza ile determinizm başlamamış olsa da, Spinoza bu kavrama farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Spinoza felsefesini geometrik yönteme göre kurmuş ve bu yöntemle evrende de matematikte olduğu gibi zorunlu bir düzen bulunduğunu savunmuştur. Geometride sonuçlar nasıl zorunlu olarak birbirini takip ediyorsa, doğada da olaylar aynı şekilde zorunlu bir nedensellik içerisinde meydana gelmektedir.[31]

Spinoza'nın felsefesinde başlangıç noktası Tanrı'dır. Doğada nedenlerin nedenine doğru gidildiğinde, kendi kendisinin nedeni olan Tanrı'ya ulaşılır. Bu nedenle bütün varlıklar ve olaylar Tanrı'dan türemektedir. Tanrı bilgisi, kesin ve güvenilir bilginin temelini oluşturur.[32]

---

[27] Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Pan-enteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*.
[28] Cevizci, *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*.
[29] Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Engin Yayıncılık, 2000).
[30] Süleyman Taşkın, "Spinoza'nin Determinizm Anlayişi Ve Tanri/Töz Düşüncesine Yansimasi" 16 (Aralık 2020).
[31] Taşkın, "Spinoza'nin Determinizm Anlayişi Ve Tanri/Töz Düşüncesine Yansimasi".
[32] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.

Spinoza'nın determinizm anlayışının merkezinde Tanrı yer alır. Var olan her şey Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz ve düşünülemez. Bu anlayışı açıklamak için Spinoza, Natura Naturans (yaratıcı doğa) ve Natura Naturata (yaratılmış doğa) kavramlarını kullanmıştır. Tanrı, doğanın nedeni olan varlıktır; doğa ise Tanrı'dan zorunlu olarak ortaya çıkan bir düzendir.[33]

Spinoza'ya göre irade, akıl ve arzu gibi kavramlar Natura Naturata'ya aittir. İrade ve akıl, düşüncenin birer modusudur ve kendi başlarına bağımsız bir varlıkları yoktur. Bu nedenle irade özgür bir neden olarak değil, zorunlu bir neden olarak var olur. Spinoza'ya göre irade ile akıl aynı şeydir ve irade nedensiz olamaz. Bu anlayış, Tanrı'nın özgür iradesiyle hareket etmediğini, her şeyin onun doğasının zorunluluğu ile meydana geldiğini göstermektedir.[34]

Bu çerçevede Spinoza'ya göre Tanrı'nın özgür iradesi yoktur; Tanrı her şeyi özgür bir tercih ile değil, kendi özünün zorunluluğu ile ortaya koymaktadır. Bu nedenle var olan tüm varlıklar Tanrı'nın özünden zorunlu olarak türemektedir. Doğada hiçbir şey zorunsuz olarak meydana gelmez, her şey belirli yasalar çerçevesinde ortaya çıkar.[35]

Spinoza'ya göre evrende meydana gelen her olay başka bir olayın zorunlu sonucu olarak ortaya çıkar. Bu durum, evrendeki tüm varlıkların birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Böylece evrende kesintisiz bir nedensellik zinciri bulunmaktadır. Bu nedenle evrende rastlantı ve tesadüf yoktur, her şey belirli nedenlere bağlı olarak meydana gelir.[36]

Bu anlayış doğrultusunda Spinoza'ya göre insanın mutlak anlamda özgür olması mümkün değildir. İnsanlar eylemlerini özgürce yaptıklarını düşünürler; ancak bu durum bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü insanlar eylemlerinin altında yatan gerçek nedenleri bilmemektedirler. Bu nedenle kendilerini özgür zannederler.[37]

Spinoza'ya göre gerçek özgürlük, insanın kendi doğasını ve eylemlerinin nedenlerini bilmesiyle mümkündür. İnsan, doğadaki nedensellik düzenini kavradığı ölçüde daha bilinçli hareket eder. Bu anlamda özgürlük, zorunluluğun dışında değil, zorunluluğun anlaşılmasıyla ortaya çıkar.[38]

---

[33] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[34] Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*.
[35] Taşkın, "Spinoza'nin Determinizm Anlayişi Ve Tanri/Töz Düşüncesine Yansimasi".
[36] Taşkın, "Spinoza'nin Determinizm Anlayişi Ve Tanri/Töz Düşüncesine Yansimasi".
[37] Arıcan, "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı".
[38] Arıcan, "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı".

Spinoza'ya göre özgür insan, aklın rehberliğinde hareket eden insandır. İnsan aklıyla hareket ettiği ölçüde duygularının etkisinden kurtulur ve daha bilinçli kararlar verir. Duygularına göre hareket eden insan ise kendi eylemlerinin nedenlerini bilmediği için aslında özgür değildir. Bu nedenle duyguların etkisinde kalan insan bir tür bağımlılık içerisinde yaşamaktadır.

Spinoza'ya göre insan ne kadar düşünürse o kadar özgürleşir. Düşünen insan, kendi tutkularından ve dış etkilerden uzaklaşarak daha bilinçli bir yaşam sürer. İnsanı özgür kılan en önemli unsur, Tanrı'yı bilmesi ve doğadaki zorunlu düzeni kavramasıdır. Tanrı'yı bilen insan, evrendeki düzeni anlar ve bu düzen içerisinde kendi yerini fark eder.[39]

Sonuç olarak Spinoza'ya göre özgürlük, mutlak bir irade serbestliği değildir. Özgürlük, insanın eylemlerinin nedenlerini bilmesi, doğanın zorunlu düzenini kavraması ve akla uygun bir yaşam sürmesiyle mümkündür. İnsan, zorunluluğu anladığı ölçüde özgürleşir.[40]

SONUÇ

Spinoza felsefesini anlamak için onun bütün düşünce sistemini birlikte ele almak gerekmektedir. Spinoza, determinizm anlayışı ile felsefeye farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Felsefesini cevher, yani Tanrı kavramı üzerine kuran Spinoza'ya göre evrende var olan her şey Tanrı'nın zorunlu doğasından ortaya çıkmaktadır. Tanrı, kendi kendisinin nedeni olan bir varlıktır ve varlığı başka hiçbir şeye bağlı değildir. Bu nedenle Tanrı, evrenden ayrı ve aşkın bir varlık değil, evrenin kendisi olan içkin bir varlıktır.

Spinoza'ya göre Tanrı, mutlak anlamda özgür olan tek varlıktır. Bunun nedeni, Tanrı'nın kendi doğasının zorunluluğu ile var olması ve hiçbir dış etkene bağlı olmamasıdır. Evrende var olan diğer tüm varlıklar ise Tanrı'nın özünden zorunlu olarak ortaya çıktıkları için mutlak anlamda özgür değildir. Bu nedenle Spinoza'da özgürlük ve zorunluluk birbirine karşıt kavramlar değil, birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele alınmaktadır.

İnsan açısından değerlendirildiğinde ise özgürlük, klasik anlamda düşünüldüğü gibi sınırsız bir irade serbestliği değildir. İnsan, eylemlerini özgürce yaptığını düşünse de bu durum çoğu zaman bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü insan, eylemlerinin altında yatan nedenleri bilmediği için kendisini özgür zanneder. Oysa insan davranışları da evrensel nedensellik zinciri içerisinde meydana gelmektedir.

---

[39] Taşkın, "Spinoza'nin Determinizm Anlayişi Ve Tanri/Töz Düşüncesine Yansimasi".

[40] Taşkın, "Spinoza'nin Determinizm Anlayişi Ve Tanri/Töz Düşüncesine Yansimasi".

Bununla birlikte Spinoza, insan için tamamen bir özgürlük yokluğundan söz etmez. Ona göre insanın özgürlüğü, eylemlerinin nedenlerini bilmesi ve doğanın zorunlu düzenini kavramasıyla mümkündür. İnsan, aklıyla hareket ettiği ve duygularının etkisinden uzaklaştığı ölçüde daha bilinçli davranır ve bu durum onu özgürlüğe yaklaştırır. Bu anlamda özgürlük, zorunluluğun dışında değil, zorunluluğun anlaşılmasıyla ortaya çıkar.

Spinoza'nın ortaya koyduğu bu anlayış, özgürlük kavramını klasik anlamından farklı bir şekilde ele alarak yeniden yorumlamaktadır. Özgürlük artık rastgele karar verebilme gücü değil, zorunlu olanı bilerek ve anlayarak hareket etme durumudur. Bu yönüyle Spinoza, determinizm içerisinde özgürlüğün mümkün olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Sonuç olarak Spinoza'ya göre insan, doğadaki nedensellik düzenini kavradığı, eylemlerinin nedenlerini bildiği ve akla uygun bir yaşam sürdüğü ölçüde özgürleşir. İnsan ne kadar çok bilirse ve anlama düzeyi ne kadar artarsa, o ölçüde özgürlüğe yaklaşır. Bu yaklaşım, modern felsefede özgürlük ve determinizm tartışmalarına farklı bir bakış açısı kazandırmakta ve özgürlüğü yeniden düşünmeye imkân sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Arıcan, Musa Kazım. *Panteizm, Ateizm ve Pan-enteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Arıcan, Musa Kazım. "Spinoza'nın Hürriyet Anlayışı" 4 (2000).

Bumin, Tülin. *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi, 3. Baskı., 2015.

Cevizci, Ahmet. *17. Yüzyıl Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 4. Baskı., 2016.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*. Say Yayınları, 6. Baskı., 2015.

Cevizci, Ahmet. *Orta Çağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi, 2. Baskı., 2001.

Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Engin Yayıncılık, Birinci Baskı., 2000.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 20. Baskı., 2010.

Kenny, Anthony. Batı Felsefesinin Yeni Tarihi, Modern Felsefe'nin Yükselişi. çev. Volkan Uzundağ. 3. Cilt Cilt, ts.

Taşkın, Süleyman. “Spinoza’nin Determinizm Anlayişi Ve Tanri/Töz Düşüncesine Yansimasi” 16 (Aralık 2020). https://doi.org/10.34085/buifd.811156

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM(GENEL LİSE)-1950-1960

Fatih MENCELOĞLU[1]

ÖZET

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş yalnızca siyasal yapıyı değil, aynı zamanda eğitim politikalarını da doğrudan etkilemiştir. 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda iktidara gelen Demokrat Parti, eğitim sisteminin farklı kademelerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Demokrat Parti döneminde (1950-1960) ortaöğretimin genel lise kademesinde gerçekleştirilen politikaları ve bu politikaların eğitim sistemi üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırmada tarihsel araştırma yöntemi kullanılmış olup konu ile ilgili arşiv belgeleri, dönemin resmi raporları, meclis konuşmaları ve akademik literatür incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Demokrat Parti döneminde ortaöğretimin genel lise kurumlarının sayısında ve öğrenci sayılarında artış yaşandığını, eğitim politikalarında millî ve manevî değerlerin daha belirgin biçimde vurgulandığını ve eğitim sisteminin uluslararası gelişmelerden özellikle de Amerikan eğitim modelinden etkilendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, öğretmen yetiştirme, okul altyapısı, müfredat düzenlemeleri ve eğitimde planlama gibi alanlarda çeşitli yapısal sorunların devam ettiği görülmektedir. Sonuç olarak Demokrat Parti dönemi, Türkiye'de ortaöğretim kurumu olan genel liselerin niceliksel olarak geliştiği ancak niteliksel tartışmaların da yoğun biçimde yaşandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ortaöğretim(Genel Lise), Eğitim Politikaları, Türkiye Eğitim Tarihi

ABSTRACT

The transition to a multi-party political system in Turkey affected not only the political structure but also educational policies directly. The Democrat Party, which came to power as a result of the elections held on May 14, 1950, implemented various reforms at different levels of the education system. The aim of this study is to examine the policies implemented at the general high school level of secondary education during the Democrat Party period (1950–1960) and to analyze the effects of these policies on the education system.

[1] Kilis 7 Aralık Üniversitesi, f_menceloglu@hotmail.com, ORCID: 0009-0000-7592-4695
*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

In this study, the historical research method was employed, and archival documents, official reports of the period, parliamentary proceedings, and relevant academic literature were examined. The findings indicate that during the Democrat Party period, there was a significant increase in the number of general high schools and student enrollment. It is also observed that national and moral values were emphasized more prominently in educational policies, and that the education system was influenced by international developments, particularly the American education model.

However, it is understood that various structural problems persisted in areas such as teacher training, school infrastructure, curriculum development, and educational planning. In conclusion, the Democrat Party period can be considered a time in which general high schools, as institutions of secondary education in Turkey, experienced quantitative growth, while qualitative debates continued intensely.

Keywords: Democrat Party, Secondary Education (General High School), Educational Policies, History of Education in Turkey

GİRİŞ

Eğitim, toplumların kültürel, sosyal ve ekonomik gelişiminde belirleyici rol oynayan temel kurumlardan biridir. Eğitim sistemleri, içinde bulundukları toplumsal ve siyasal yapıdan bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu nedenle eğitim politikaları çoğu zaman siyasal iktidarların ideolojik yönelimleri ve kalkınma hedefleri doğrultusunda şekillenmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından itibaren eğitim sistemi modernleşme ve ulus inşa sürecinin önemli araçlarından biri olarak görülmüştür.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun yıllar süren tek parti iktidarı döneminde eğitim politikaları büyük ölçüde laik, modern ve millî bir eğitim sistemi oluşturma hedefi doğrultusunda şekillenmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası gelişmeler ve iç siyasi dinamikler Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş sürecini hızlandırmıştır. 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması ve 1950 seçimlerinde iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de yeni bir siyasal dönem başlamıştır.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, yalnızca siyasi alanda değil eğitim politikalarında da çeşitli değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde eğitim sistemi hem ideolojik hem de kurumsal açıdan yeniden ele alınmış; özellikle ortaöğretimin genel lise kurumları üzerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ortaöğretim, bireylerin yükseköğretime hazırlanmasında ve nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde önemli bir eğitim kademesi olarak görülmüştür.

Bu çalışmada Demokrat Parti döneminde ortaöğretim alanında gerçekleştirilen politikalar, yapılan düzenlemeler ve ortaya çıkan sorunlar tarihsel bir perspektif içerisinde incelenmektedir.

Demokrat Parti Döneminde Eğitim Politikalarının Genel Çerçevesi

Demokrat Parti 1950 yılında iktidara geldikten sonra eğitim alanında çeşitli reformlar gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Partinin eğitim anlayışı, bilimsel ve teknik gelişmeleri destekleyen ancak aynı zamanda millî ve manevî değerlere vurgu yapan bir eğitim sistemi oluşturma düşüncesine dayanmaktadır. Demokrat Parti hükümet programlarında eğitimin toplumun kültürel ve ahlaki gelişiminde önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir.

Bu dönemde eğitim politikalarının temel hedefleri arasında eğitim hizmetlerinin ülke genelinde yaygınlaştırılması, öğretmen yetiştirme sisteminin geliştirilmesi ve teknik eğitimin güçlendirilmesi yer almıştır. Ayrıca bölgesel eşitsizliklerin azaltılması amacıyla özellikle Doğu Anadolu bölgesinde eğitim kurumlarının sayısının artırılması hedeflenmiştir.

Demokrat Parti döneminde eğitim alanında dikkat çeken bir diğer unsur ise hükümet programlarında millî ahlâk ve maneviyat kavramlarının daha belirgin biçimde vurgulanmasıdır. Bu durum, Cumhuriyet Halk Partisi dönemindeki eğitim politikalarından belirli ölçüde farklı bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir.

Demokrat Parti Döneminde Ortaöğretim Politikaları

Demokrat Parti iktidarı döneminde ortaöğretim politikaları, eğitim sisteminin genel hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu dönemde ortaöğretimin genel lise kademesinin sayısının artırılması ve öğrenci kapasitesinin genişletilmesi yönünde çeşitli adımlar atılmıştır. Artan nüfus ve eğitim talebi doğrultusunda yeni liseler açılmış ve mevcut okulların kapasitesi artırılmıştır.

Ortaöğretimin genel lise kademesinde yapılan en dikkat çekici düzenlemelerden biri lise öğrenim süresinde gerçekleştirilen değişikliklerdir. 1949 yılında toplanan IV. Milli Eğitim Şûrası'nda liselerin eğitim süresinin dört yıla çıkarılması kararlaştırılmış ve bu uygulama 1951-1952 öğretim yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak uygulamada ortaya çıkan çeşitli sorunlar nedeniyle bu düzenleme kısa süre sonra yeniden gözden geçirilmiş ve liselerin eğitim süresi tekrar üç yıla indirilmiştir.

Bu durum, Demokrat Parti döneminde eğitim politikalarının zaman zaman deneme-yanılma yöntemiyle şekillendiğini göstermektedir. Eğitim sisteminin geliştirilmesine yönelik yapılan bu düzenlemeler, kamuoyunda da çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

Ortaöğretimin genel lise kademesinin temel amacı öğrencileri yükseköğretime hazırlamak ve toplumsal hayata uyum sağlayabilecek bireyler yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda müfredat programları yeniden düzenlenmiş ve öğrencilerin akademik gelişimlerinin desteklenmesi hedeflenmiştir.

Demokrat Parti Döneminde Ortaöğretimde Yapısal Değişimler

Demokrat Parti döneminde ortaöğretim alanında gerçekleştirilen önemli değişimlerden biri okul ve öğrenci sayılarındaki artıştır. 1950'li yıllarda Türkiye'de lise sayısı ve bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı önemli ölçüde artış göstermiştir. Bu artış, eğitim hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

Bu dönemde ayrıca din öğretiminin eğitim sistemi içerisindeki konumu yeniden tartışılmış ve din dersleri belirli koşullar altında ortaöğretim kurumlarının programına dahil edilmiştir. Bu uygulama, Demokrat Parti'nin eğitim politikalarında manevî değerlere verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ortaöğretim sisteminin geliştirilmesine yönelik gerçekleştirilen bir diğer önemli faaliyet ise Milli Eğitim Şûralarıdır. Bu dönemde Beşinci ve Altıncı Milli Eğitim Şuraları yapılmıştır. Bu şûralardan Beşinci şurada İlköğretim ile ilgili ve Altınçı şurada mesleki eğitimle ilgili kararlar alınmıştır. Ortaöğretimin genel lise kademeleri ile ilgili herhangi bir karar alınmamıştır.

Öğretmen yetiştirme politikaları da bu dönemde eğitim sisteminin önemli konularından biri olmuştur. Demokrat Parti hükümetleri öğretmen sayısının artırılması ve öğretmenlerin mesleki yeterliliklerinin geliştirilmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

Demokrat Parti Döneminde Ortaöğretimde Amerikan Etkisi

Demokrat Parti döneminde eğitim politikalarının şekillenmesinde uluslararası gelişmelerin de etkili olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkiler kurması, eğitim politikalarına da yansımıştır.

Bu dönemde Türkiye'ye davet edilen Amerikalı eğitim uzmanları Türk eğitim sistemini inceleyerek çeşitli raporlar hazırlamışlardır. John J. Rufi, Lester Beals ve Ellsworth Tompkins gibi uzmanların hazırladığı raporlar özellikle ortaöğretimde lise kurumlarının geliştirilmesine yönelik öneriler içermektedir.

Bu raporlarda ortaöğretim programlarının geliştirilmesi, rehberlik hizmetlerinin güçlendirilmesi ve eğitim kurumlarının fiziki koşullarının iyileştirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Amerikan eğitim modelinin

bazı unsurlarının Türk eğitim sistemine uyarlanması yönünde çeşitli öneriler getirilmiştir.

Bu gelişmeler, Demokrat Parti döneminde eğitim politikalarının uluslararası etkilerden bağımsız olmadığını ve eğitim sisteminin küresel gelişmelerle etkileşim içerisinde şekillendiğini göstermektedir.

Demokrat Parti Döneminde Ortaöğretimde Karşılaşılan Sorunlar

Demokrat Parti döneminde ortaöğretimin genel lise alanında çeşitli gelişmeler yaşanmasına rağmen bazı yapısal sorunlar da devam etmiştir. Bu sorunların başında eğitim kurumlarının fiziki altyapı yetersizlikleri gelmektedir. Birçok okulda laboratuvar, kütüphane ve derslik gibi temel eğitim olanaklarının yetersiz olduğu görülmektedir.

Öğretmen sayısının yetersizliği ve öğretmen yetiştirme sisteminde yaşanan sorunlar da eğitim sisteminin önemli problemleri arasında yer almıştır. Ayrıca öğrencilerin ders yükünün fazla olması ve sınav sistemine yönelik eleştiriler de bu dönemde sıkça dile getirilen konular arasında yer almıştır.

Bu sorunlar, ortaöğretimde genel lise sisteminin geliştirilmesi için daha kapsamlı ve planlı eğitim politikalarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Demokrat Parti dönemi, Türkiye'de eğitim sisteminin yeniden şekillendiği önemli bir dönemdir. Bu dönemde ortaöğretimin genel lise kurumlarının sayısında ve öğrenci sayılarında belirgin bir artış yaşanmış, eğitim hizmetlerinin ülke genelinde yaygınlaştırılması yönünde çeşitli adımlar atılmıştır.

Ancak ortaöğretimin lise kurumlarında gerçekleştirilen düzenlemeler bazı durumlarda istikrarlı bir politika çerçevesinde yürütülememiş ve uygulamada çeşitli sorunlarla karşılaşılmıştır. Lise öğrenim süresinde yapılan değişiklikler ve eğitim programlarında gerçekleştirilen düzenlemeler bu durumun önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte Demokrat Parti döneminde eğitim politikalarının uluslararası gelişmelerden etkilendiği ve özellikle Amerikan eğitim modelinin belirli unsurlarının Türk eğitim sistemine uyarlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak Demokrat Parti dönemi, Türkiye'de ortaöğretimin niceliksel olarak geliştiği ancak eğitim sisteminin niteliğine ilişkin tartışmaların da yoğunlaştığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde gerçekleştirilen eğitim politikaları, Türkiye'de eğitim sisteminin sonraki

yıllarda geçirdiği dönüşümlerin anlaşılması açısından önemli bir tarihsel deneyim sunmaktadır.

SOMATİK SERMAYEDEN ÖZ-OPTİMİZASYONA: KİLİS'TEKİ FİTNESS VE PİLATES SALONLARINDA BEDEN PRATİKLERİNİN NİTEL BİR ANALİZİ

Efekan ÇEVİK[1]

ÖZET

Bu çalışma, Kilis ilindeki fitness ve pilates salonlarında beden pratiklerini Wacquant'ın somatik sermaye kavramı ve neoliberal öznellik yazını çerçevesinde ele almaktadır. Fenomenolojik bir desen benimsenerek farklı yaş, meslek ve cinsiyetten altı katılımcıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş; veriler tematik analizle işlenmiştir. Bulgular, somatik sermayenin taşra bağlamında çok yönlü işlevler üstlendiğini ortaya koymaktadır: duygusal telafi mekanizması, ekonomik özerkliğin sembolik ifadesi ve doğrudan mesleki sermayeye dönüşüm bunların başlıcalarıdır. Cinsiyete göre farklılaşan enformel denetim mekanizmaları, taşra sıkıntısının beden pratiğini tetikleyici bir etken olarak öne çıkması ve partner denetiminin yönünün cinsiyete göre farklılaşması çalışmanın özgün bulguları arasında yer almaktadır. Beden sosyolojisi yazınının büyükşehir merkezli yapısına itiraz eden bu çalışma, taşra deneyimini görünür kılmayı ve alana özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Beden Sosyolojisi, Somatik Sermaye, Öz-Optimizasyon, Fenomenoloji, Taşra Sosyolojisi

ABSTRACT

This study examines body practices in fitness and pilates centers in the province of Kilis through the lens of Wacquant's concept of somatic capital and the literature on neoliberal subjectivity. Adopting a phenomenological research design, semi-structured in-depth interviews were conducted with six participants of varying age, occupation, and gender; the resulting data were analyzed through thematic analysis. The findings reveal that somatic capital assumes multifaceted functions within the provincial context: serving as an emotional compensation mechanism, a symbolic expression of economic autonomy, and a direct pathway to occupational capital. Among the study's original contributions are the identification of gender-differentiated informal control mechanisms, the emergence of provincial boredom as a trigger for bodily practice, and the divergent directionality of partner surveillance across genders. Challenging the metropolitan bias prevalent in the sociology of the body literature, this study aims to render provincial experience visible and to offer an original contribution to the field.

Keywords: Sociology of the Body, Somatic Capital, Self-Optimization, Phenomenology, Provincial Sociology

GİRİŞ

Beden, sosyolojik düşüncenin merkezine giderek artan bir ivmeyle yerleşmektedir. Featherstone (1991), modern tüketim kültürünün bedeni hem bir proje hem de bir vitrin olarak konumlandırdığını göstermiştir. Turner (1984) ise bedeni toplumsal düzenin ve iktidarın yazıldığı bir yüzey olarak ele almıştır. Bu teorik zemin üzerinde Wacquant (1995, 2004), boksla yapılan etnografik çalışmalarda "somatik sermaye" kavramını geliştirerek bedeni biriktirilip vitrine çıkarılabilen bir sermaye biçimi olarak tanımlamıştır. Neoliberal yönetimsellik ise bu tabloyu derinleştirmiştir: birey artık kendi bedeninden, görünümünden ve sağlığından tek başına sorumlu tutulmakta; öz-optimizasyon söylemi bu sorumluluğu bir ödev olarak sunmaktadır (Rose, 1999).

Fitness ve pilates salonları, bu gerilimlerin somutlaştığı mekânlardır. Hem somatik sermayenin işlendiği hem de kimliğin ve sosyal konumun yeniden üretildiği bu mekânlar, sosyolojik analizin verimli alanları olma özelliği taşımaktadır. Ancak Türkiye'deki beden ve mekân sosyolojisi çalışmaları çoğunlukla metropol bağlamında yürütülmüş; taşra deneyimleri yazının görme alanı dışında kalmıştır.

Kilis, nüfusu 130.000 civarında, güneyde Suriye sınırına komşu, muhafazakâr bir toplumsal yapıya sahip bir Anadolu ilidir. Bu bağlamda fitness ve pilates salonlarının ortaya çıkışı ve katılımcıların bu mekânlarla ilişkisi,

[1]Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID: 0009-0004-1180-6832efekancevik24@gmail.com
*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

yerel habitusun söz konusu uygulamaları nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından özgün bir araştırma fırsatı sunmaktadır. Çalışmanın amacı; beden pratiklerini, katılımcıların bedenleriyle kurdukları ilişkiyi ve öz-optimizasyon süreçlerini sosyolojik bir perspektifle analiz etmektir.

Teorık Çerçeve

Somatik Sermaye ve Beden Sosyolojisi

Bourdieu (1984, 1986), sermayenin yalnızca ekonomik değil; kültürel ve sosyal biçimlerde de var olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşımı geliştiren Wacquant (1995), profesyonel boksçularla yürüttüğü etnografik çalışmada "somatik sermaye" kavramını ortaya koymuştur. Somatik sermaye; bedenin fiziksel kapasitesi, görünümü, sağlığı ve hareketleri aracılığıyla alan içinde edinilen sembolik konumu ifade etmektedir (Wacquant, 1995). Beden burada yalnızca biyolojik bir varlık değil; sosyal alanın talep ettiği normlara göre şekillendirilen bir sermaye biçimidir.

Wacquant'ın somatik sermaye kavramını profesyonel boks alanına özgü bir bağlamda geliştirmiş olması, kavramın analitik kapsamını bu alanla sınırlamaz. Boks salonu ile fitness salonu; bedenin hem üretim hem de teşhir mekânı olarak işlev gördüğü, katılımcıların bedenlerini sistematik pratikler aracılığıyla şekillendirerek alan içi bir konuma talip olduğu mekânlar olarak yapısal bir benzerlik taşımaktadır. Nitekim Wacquant (2004) sonraki çalışmasında da somatik sermayenin boks dışındaki bedensel pratik alanlarına uyarlanabileceğine ilişkin kuramsal ipucuçları sunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kavram, özgün bağlamından hareketle fitness ve pilates salonlarına uyarlanmakta; bedenin sermayeye dönüşüm sürecini taşra bağlamında analiz etmek için bir analitik araç olarak kullanılmaktadır.

Shilling (2003), bedeni bir "bitmemiş proje" olarak kavramsallaştırmıştır. Modern bireyin kimliğini beden üzerinden inşa ettiği bu yaklaşımda, fitness kültürü söz konusu projenin en görünür kurumsal ifadelerinden birini oluşturmaktadır. Goffman'ın (1959) benliğin sunumu kavramı da bu çerçevede ele alınabilir: beden, gündelik etkileşimlerde kimliğin sahnelendiği bir performans alanıdır. Turner'ın (1984) bedeni toplumsal düzenin ve iktidarın yazıldığı bir yüzey olarak ele alması ise bu çerçeveyi tamamlamaktadır.

Neoliberal Yönetimsellik ve Öz-Optimizasyon

Foucault (1977), modern iktiranın bedeni doğrudan cezalandırma yerine disiplin mekanizmaları aracılığıyla düzenlediğini ortaya koymuştur. Sonraki çalışmasında ise bireyin kendi üzerinde uygulandığı pratikleri betimlemek amacıyla "öz-teknolojileri" kavramını geliştirmiştir (Foucault, 1988); ancak bu kavramı Antik Yunan ve Hıristiyan pratiğleri bağlamında ele almış, neoliberal özneye dair bir çözümleme sunmamıştır. Foucault'nun bu mirasını neoliberal yönetimsellik çerçevesine taşıyan Rose'dur (1999): Rose, öz-teknolojilerinin geç modern dönemde bireyi kendi sağlığının, görünümünün ve performansının yöneticisi konumuna getirdiğini göstermiştir. Öz-optimizasyon söylemi, bireyi kendi bedeninin girişimcisi olarak konumlandırmaktadır; fitness salonu ise bu öz-yatırımın gerçekleştiği üretim mekânına dönüşmektedir.

Ancak bu söylemin tek biçimli işlediğini düşünmek yanıltıcı olur. Yerel habitus, kültürel değerler ve toplumsal cinsiyet ilişkileri bu söylemi içeriden şekillendirmektedir. Göle'nin (1991) Türkiye'de modernlik ve beden ilişkisini İslam'ın düzenleyici işleviyle birlikte ele aldığı çalışma, bu bağlamı anlamak için önemli bir referans noktası sunmaktadır.

Taşra Sosyolojisi ve Yerel Habitus

Bourdieu'nün (1984) habitus kavramı; bireyin toplumsal alan içindeki konumundan türeyen ve pratikte önceden düşünmeksizin işleyen eğilimler bütünüdür. Taşra habitusunun büyükşehir habitusundan farklılaştığı noktalarda somatik sermaye birikiminin de farklı biçimler aldığı öngörülmülmüştür. Küçük bir ilde herkes birbirini tanımaktadır; komşu ve akraba ağları denetim işlevini sessizce üstlenmektedir. Bu enformel denetim mekanizmaları, büyükşehirlerde daha difuz işlerken taşrada doğrudan ve yüz yüze bir gözetim biçimi alır. Beden sosyolojisi yazınının bu boyutu sistematik olarak incelenmemiş; taşra deneyimleri görünmez kılınmıştır.

YÖNTEM

Araştırma, fenomenolojik nitel bir desen benimsemektedir. Creswell ve Poth (2018) tarafından sistematize edilen bu yaklaşımda amaç, katılımcıların yaşanmış deneyimlerini anlamlandırma biçimlerini derinlemesine kavramaktır. Beden pratiğinin öznel anlamını ve sosyal dinamiklerle ilişkisini inceleyen bu çalışmada fenomenoloji, teorik çerçeve ile veri arasındaki köprüyü kuran metodolojik tercih olarak öne çıkmaktadır.

Teorik çerçeve ile metodolojik tercih arasındaki ilişki, bu noktada kısa bir açıklamayı gerektirmektedir. Fenomenolojik desen öznel yaşanmış deneyimi merkeze alırken Bourdieu ve Wacquant'ın praxis teorisi yapısal konumlanmayı ön plana çıkarmaktadır; bu iki yaklaşım ilk bakışta gerilimli görünebilir. Bununla birlikte söz konusu gerilim, bu çalışmada bir kısıtlama değil; tamamlayıcı bir analitik imkân olarak değerlendirilmiştir. Fenomenoloji katılımcıların beden pratiğini nasıl anlamlandırdığını derinlemesine kavramayı sağlarken Bourdieu'nün kavramsal çerçevesi, bu öznel deneyimlerin hangi yapısal koşullar altında üretildiğini yorumlamak için zemin oluşturmaktadır. Benzer bir metodolojik tutumun nitel beden sosyolojisi çalışmalarında da benimsendiği görülmektedir (Shilling, 2003).

Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Altı bölüm ve yirmi (20) sorudan oluşan görüşme rehberi, Creswell ve Poth (2018) çerçevesinde araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Görüşmeler; başlangıç ve karar süreci, beden ve anlam, sosyal çevre ve enformel denetim, kimlik ve öz-optimizasyon, maddi durum ile din ve gelenek başlıklı tematik bölümlerden oluşmaktadır. Her görüşme ortalama 40–50 dakika sürmüş; görüşme sırasında ayrıntılı not tutulmuş ve hemen ardından alan notlarıyla bütünleştirilmiştir.

Örneklem, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen altı (6) kişiden oluşmaktadır. Bu çalışmanın keşifsel bir pilot niteliği taşıdığı ve bulguların genellenmesinin amaçlanmadığı vurgulanmalıdır. Örneklemin cinsiyet (3 kadın, 3 erkek), yaş (21–45), meslek ve medeni durum açılarından heterojen olmasına özen gösterilmiştir. Katılımcı bilgileri Tablo 1'de özetlenmektedir.

Kod	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Medeni Durum	Salon	Devam Süresi
K-1	45	Kadın	Ev hanımı	Evli	Fitness	1,5 yıl
K-2	35	Kadın	Öğretmen	Bekar	Fitness	1,5 yıl
K-3	21	Kadın	Öğrenci	Bekar	Fitness	6 ay
E-1	24	Erkek	Memur	Bekar	Fitness	1 yıl
E-2	37	Erkek	İşçi	Evli	Fitness	6 yıl
E-3	35	Erkek	Serbest (PT)	Bekar	Fitness	8 yıl

Tablo 1. Katılımcı Profili

Veriler tematik analizle işlenmiştir. Kümbetoğlu'nun (2008) nitel araştırma ilkeleri doğrultusunda ham veriler kodlanmış; kodlar tematik çerçevede gruplanmış ve teorik çerçeveyle ilişkilendirilmiştir. Araştırmacının Kilis'te ikamet etmesi, sahaya aşinalığı açısından refleksif bir avantaj sağlamıştır. Katılımcıların kimliği tamamen gizli tutulmuş; bulgular ve alıntılar yalnızca katılımcı kodlarıyla sunulmuştur.

Bulgular

Tematik analiz beş ana tema üretmiştir. Bu temalar sırasıyla şöyle sıralanabilir: (1) cinsiyete göre farklılaşan enformel denetim mekanizmaları, (2) partner denetiminin yönünün cinsiyete göre farklılaşması, (3) taşra sıkıntısının beden pratiğini tetikleyici işlevi, (4) somatik sermayenin çoklu işlevleri ve (5) dini ve kültürel değerlerle müzakere.

Cinsiyete Göre Farklılaşan Enformel Denetim Mekanizmaları

Araştırmanın en belirgin bulgulardan biri, enformel denetimin her iki cinsiyette de işliyor olmasına karşın yönü ve biçiminin köklü biçimde farklılaşmasıdır. Kadın katılımcılarda enformel denetim, bedenin görünürleşmesini sınırlayan bir baskı olarak işlemekte; bu baskı somut gizlenme stratejilerine dönüşmektedir. Evli olan K-1, salon gidiş-gelişlerinde üstüne mont giydiğini, sosyal medyada paylaşmaktan kaçındığını ve eşinin onayının sürecin temel belirleyicisi olduğunu ifade etmiştir:

"Bir kadın antrenör olmasaydı gelmezdim, eşimin de izin vereceğini sanmıyordum."

Bekar kadın katılımcı K-3, romantik ilişkisinin bu denetim üzerindeki belirleyici etkisini çarpıcı bir deneyimle ortaya koymuştur:

"Sevgilim bir dönem kızmıştı, gitmemi istememişti. Bana baskı kurmasını yanlış buldum ve ayrıldık."

Buna karşın erkek katılımcılarda aynı enformel denetim mekanizması farklı bir işlev görmektedir: görünürlük bir prestij aracına dönüşmektedir. E-1 durumu şöyle ifade etmiştir:

"Atlet ile gidiyorum, giyinikken bile fiziğimin güzel gözükeceği kıyafetler ile gidip geliyorum. Kaygım yok, aksine hoşuma gidiyor."

Medeni durum bu dinamikte belirleyici bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Bekar ve ekonomik olarak bağımsız olan K-2, salon katılımını herhangi bir gizlilik stratejisi olmaksızın paylaşırken; evli K-1, yaşanmış deneyimini kompleks bir denetim altyapısının içinden tanımlamaktadır. Bu bulgu, Wacquant'ın (1995) ağırlıklı olarak erkek beden pratiklerine odaklanan somatik sermaye analizinin cinsiyete duyarlı biçimde genişletilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Partner Denetiminin Yönü Cinsiyete Göre Farklılaşıyor

Partner denetimi hem kadın hem erkek katılımcılarda ortaya çıkmıştır; ancak denetimin yönü ve içeriği cinsiyete göre köklü biçimde ayrışmaktadır. Kadınlara yönelik partner denetimi beden pratiğinin varlığını sorgular; "gitme" biçiminde tezahür etmektedir. Erkeklere yönelik partner denetimi ise mekânın karma yapısını hedef almaktadır. E-1, bu durumu şöyle aktarmıştır:

"Sevgilim aslında spor salonunda kızların da olduğu için pek memnun değil. Elbette motivasyonumu bir tık olumsuz etkiliyor bu durum."

Bu bulgu dikkat çekicidir: erkek katılımcının partneri tarafından sınırlandırılmaya çalışılan şey, beden pratiğinin kendisi değil; karma ortamda bulunmaktır. Muhafazakâr toplumsal yapının cinsiyetler arası teması denetim altında tutma eğiliminin bir yansıması olarak okunan bu bulgu, Kilis'e özgü enformel denetim mekanizmalarının işleyiş biçimini göstermektedir.

Taşra Sıkıntısı: Beden Pratiğini Tetikleyen Özgün Bir Etken

Büyükşehir odaklı beden sosyolojisi yazınında salon motivasyonu çoğunlukla sağlık, estetik veya performans üzerinden kurgulanmaktadır. Ancak bu araştırmada farklı bir etken belirleyici biçimde öne çıkmaktadır: taşra sıkıntısı. Kilis'in küçük ölçeği ve sınırlı sosyalleşme imkânları, fitness salonunu bir kaçış alanı olarak konumlandırmaktadır. E-1 bu durumu açıkça dile getirmiştir:

"Artık boş günlerimizde vakit geçirmek zor ve sıkıcı bir hal aldı. Aslı amacım daha sosyal bir ortamda arkadaş edinmek diyebilirim."

E-2 de benzer bir süreci aktarmıştır:

"Rutin iş-ev döngüsünden çıkmak ve farklı bir ortamda bulunmak istiyordum. Stres atmak için de geliyorum açıkçası."

Bu bulgu, K-3'ün aktardığı mikro-mekânsal ayrışmayla da ilişkilidir. K-3, üniversitenin bulunduğu semtte daha rahat hissettiğini; ancak şehir merkezinde salon katılımcısı olmaktan çekineceğini belirtmiştir. Bu, Kilis'in içinde tek biçimli olmayan bir habitus yapısına işaret etmektedir: aynı şehirde birden fazla mikro-alan bulunmakta, her biri farklı beden pratiklerine izin vermekte ya da kısıtlamaktadır.

Somatik Sermayenin Çoklu İşlevleri

Altı katılımcının verisi incelendiğinde, somatik sermayenin tek bir işlev üstlenmediği açıkça görülmektedir. K-2'de somatik sermaye bir duygusal telafi mekanizması olarak işlemektedir:

"Birlikteliğim bittiğinde psikolojik bir refleks olarak spora başladım. Kendimi yeniden kurmak gibi bir şeydi."

K-3'te ise ekonomik özerkliğin sembolik ifadesine dönüşmektedir:

"Kendi kendime kazandığım parayla bir şeyler yapabileceğimin kanıtı gibi hissettiriyor bana."

E-3'te somatik sermaye doğrudan ekonomik bir üretim aracına dönüşmüştür. Personal trainer olarak çalışan E-3 bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Vücudumla para kazanıyorum diyebilirim. Ben kaslı olmazsam ve böyle görünmezsem insanlar benden danışmanlık almaz."

E-1'de sosyal prestij ve çekicilik öne çıkarken, E-2'de stres yönetimi ve sağlık belirleyicidir. K-1'de ise sosyal onay ve çevrenin beklentilerine yanıt verme öne çıkmaktadır. Bu çeşitlilik, somatik sermayenin sabit bir işleviyle değil; bireyin yapısal konumuna ve yaşanmış deneyimine göre farklılaşan dinamik bir işleyiş biçimiyle anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir.

Dini ve Kültürel Değerlerle Müzakere: Hibrit Bir Uyum

Hiçbir katılımcı, dini ya da kültürel değerlerin beden pratiğini tamamen engellediğini ifade etmemiştir. Bununla birlikte her biri bu değerlerle farklı biçimlerde müzakere etmektedir. K-1 kadın antrenör şartı koymakta ve eşinin onayını gereklilik olarak görmektedir. K-3, "çok açık giymiyorum" şeklinde kendine özgü bir sınır çizerek bu müzakereyi pratik düzlemde yönetmektedir. E-1 ise beden algısını dini değerlerle değil toplumsal cinsiyet normlarıyla bağlantılı olarak şekillendirmektedir:

"Çok dar pantolon giymem, bunu kadınsı bulurum. Bunun haricinde dini açıdan herhangi bir sorunum yok."

E-3 ise dindar kimliğini profesyonel kimliğiyle bütünleştirerek bu müzakereyi çözmüştür:

"Dindar bir Müslümanım ve bunun spor yapmama engel olduğunu düşünmüyorum. Ben bir profesyonelim."

Bu bulgular, neoliberal öz-optimizasyon söyleminin muhafazakâr taşra bağlamında tam bir çatışma değil; hibrit bir adaptasyon ürettiğine işaret etmektedir. Bireyler, dini ve kültürel değerlerini reddeden değil; bunlarla müzakere eden özne konumları geliştirmektedir. Bu hibrit yapı, Bhabha'nın (1994) kültürel melezlik kavramıyla ilişkili biçimde okunabilir: kültürel melezlik, iki söylemin ya da kimliğin basit bir bileşimine değil; her iki tarafı da dönüştüren müzakere sürecine işaret eder. Kilis'teki katılımcılar ne neoliberal öz-optimizasyon söylemini bütünüyle içselleştirmekte ne de dini ve kültürel değerler adına beden pratiklerinden vazgeçmektedir; aksine her iki söylem de karşılaşma anında yeniden biçimlenmektedir. Göle'nin (1991) Türkiye'de modernliği "çatışma değil dönüşüm" olarak okuyan yaklaşımı da bu noktada aydınlatıcıdır: Kilis fitness salonları, muhafazakâr taşra habitusunun neoliberal beden söylemini kendine özgü koşullarda yeniden ürettiği hibrit mekânlar olarak işlev görmektedir.

Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, beden sosyolojisi yazınına üç temel noktada katkı sunmaktadır. Birincisi, somatik sermayenin cinsiyete göre farklılaşan sermayeleştirme biçimleri meselesidir. Wacquant (1995, 2004), somatik sermayeyi ağırlıklı olarak erkek bedenine odaklanarak tanımlamıştır. Bu araştırma ise somatik sermayenin kadın bedeninde farklı denetim mekanizmalarıyla karşılaştığını ve bu nedenle farklı pratikler üretildiğini göstermektedir. Gizlenme stratejileri, antrenör cinsiyetine dair hassasiyet ve partner onayı mekanizmaları, somatik sermaye kavramının cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla yeniden düşünülmesi gerektiğine işaret etmektedir.

İkincisi, taşra bağlamının özgünlüğü meselesidir. Rose'un (1999) neoliberal öz-optimizasyon çerçevesi, bireyin başkalarından bağımsız biçimde kendi projesini yönettiğini ima eder. Ancak Kilis'te bu proje hiçbir zaman tamamıyla bireysel bir proje değildir: komşu, akraba, eş ve sevgili ağları, somatik sermaye birikiminin sınırlarını belirlemektedir. Enformel denetim, taşrada doğrudan ve yüz yüze bir gözetim biçimi alırken büyükşehirlerde daha anonim ve diffüz bir görünüm kazandığı öngörülmektedir. Bu fark, Bourdieu'nün (1984) habitus kavramının taşra özgülüğü çerçevesinde yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Üçüncüsü, somatik sermayenin işlevsel çeşitliliği meselesidir. Bu araştırma, aynı mekânda bir araya gelen bireyler arasında somatik sermayenin beş farklı işlev üstlendiğini göstermiştir. Bu bulgu, somatik sermayenin sabit bir anlam taşımadığını; bireysel biyografi, yapısal konum ve yerel kültürel değerlerin kesişim noktasında dinamik olarak üretildiğini ortaya koymaktadır. Göle'nin (1991) Türkiye'de modernliği ve bedeni ele alış biçimi de bu noktada aydınlatıcıdır: dini ve kültürel değerler ile modern beden pratiklerinin tam bir çatışma değil, hibrit bir müzakere süreci üretmesi, Türkiye'nin kendine özgü modernlik deneyiminin önemli bir boyutuna karşılık gelmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, beden sosyolojisi yazınında çoğunlukla görünmez kılınan taşra deneyimini merkeze alarak Kilis'teki fitness salonlarını sosyolojik bir lensle incelemiştir. Bulgular, somatik sermayenin evrensel bir süreç olmadığını; yerel habitus, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve muhafazakâr kültürel bağlam tarafından içeriden şekillendiğini göstermektedir. Öz-optimizasyon söylemi burada ne tamamen reddedilmekte ne de sorunsuz biçimde benimsenmektedir: bireyler bu söylemi kendi yapısal konumlarına ve yerel normlarına göre müzakere etmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Örneklemin altı kişiyle sınırlı tutulması, keşifsel nitelikteki bir pilot çalışmanın doğal bir kısıtlamasıdır; bulguların genellenmesi amaçlanmamakta olup daha geniş örneklemlerle yürütülecek araştırmalar bu bağlamda teşvik edilmektedir. Pilates katılımcısına ulaşılamaması ise başka bir kısıtlamayı oluşturmaktadır. Gelecek araştırmalar; pilates ve fitness salonlarının karşılaştırmalı analizini, ekonomik farklılaşmanın salon tercihine etkisini ve farklı Anadolu illeri arasındaki karşılaştırmaları gündemine alabilir. Somatik sermayenin taşrada nasıl işlediğini anlamak, beden sosyolojisinin coğrafi ve kültürel çeşitliliğini kavrama açısından vazgeçilmez bir adımdır. Bu çalışma, söz konusu mesafenin kısaltılmasına mütevazı ama somut bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

Bhabha, H. K. (1994). The location of culture. Routledge.

Bourdieu, P. (1984). Distinction: A social critique of the judgement of taste. Harvard University Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. İçinde J. G. Richardson (Ed.), Handbook of theory and research for the sociology of education (ss. 241–258). Greenwood.

Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2018). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches (4. baskı). SAGE Publications.

Featherstone, M. (1991). The body in consumer culture. İçinde M. Featherstone, M. Hepworth ve B. S. Turner (Ed.), The body: Social process and cultural theory. SAGE Publications.

Foucault, M. (1977). Discipline and punish: The birth of the prison. Pantheon Books.

Foucault, M. (1988). Technologies of the self. İçinde L. H. Martin, H. Gutman ve P. H. Hutton (Ed.), Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault (ss. 16–49). University of Massachusetts Press.

Goffman, E. (1959). The presentation of self in everyday life. Doubleday.

Göle, N. (1991). Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme. Metis Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2008). Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma. Bağlam Yayıncılık.

Rose, N. (1999). Governing the soul: The shaping of the private self (2. baskı). Free Association Books.

Shilling, C. (2003). The body and social theory (2. baskı). SAGE Publications.

Turner, B. S. (1984). The body and society: Explorations in social theory. Blackwell.

Wacquant, L. (1995). Pugs at work: Bodily capital and bodily labour among professional boxers. Body & Society, 1(1), 65–93.

Wacquant, L. (2004). Body & soul: Notebooks of an apprentice boxer. Oxford University Press

AŞK-I MEMNU ROMANINDAKİ KARAKTERLERİN PSİKANALİTİK AÇIDAN TAHLİLİ

Sümeyra SAYGINER[1]

ÖZET

Aşk-ı Memnu, Türk edebiyatının gerçekçi geleneği çizgisinde yazılmış önemli bir romandır ve bireylerin iç dünyalarını, sosyal ilişkilerini ve psikolojik çatışmalarını derinlemesine yansıtmaktadır. Bir romanın psikanalitik analizi, öncelikle karakterlerin kimlik yapılarının, kişilik özelliklerinin ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerin ayrıntılı bir incelemesini gerektirir. Ayrıca, belirli olaylara ve dönüm noktalarına karşı karakterlerin davranışları ile bunun sonucunda ortaya çıkan psikolojik gerilimler ve iç çatışmalar, psikolojinin kavramsal çerçevesi içinde değerlendirilmelidir. Bu bakımdan Aşk-ı Memnu, sadece kurgusuyla değil, karakterlerinin psikolojik derinliğiyle de öne çıkmaktadır. Halid Ziya Uşaklıgil tarafından 1899 ile 1901 yılları arasında yazılan roman hem dilbilimsel ve üslup özellikleri hem de başarılı karakter gelişimi nedeniyle Türk kurgu geleneğinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar bu eseri yazarın başyapıtı olarak görmüş ve romanı "aile cehennemi" olarak tanımlayarak trajik ve yoğun psikolojik atmosferini vurgulamıştır. Romanın merkezinde, kendisinden çok daha yaşlı bir adamla evlenen ve hayatı yanlış seçimler, bastırılmış arzular, toplumsal baskı ve ahlaki çatışmaların arka planında şekillenen genç bir kadın yer alıyor. Bu çalışmanın temel konusu, romandaki karakterlerin psikolojik çöküşlerini ve yıkıcı davranış kalıplarını hangi psikanalitik dinamiklerin açıklayabileceği sorusu etrafında şekillenmektedir. Buna bağlı olarak, bu çalışma psikanalitik teoriye dayalı nitel bir metin analizi yöntemini benimsemektedir. Romandaki karakterlerin davranış kalıpları, ilişkisel tutumları, çatışma alanları ve psikolojik tepkileri, narsistik eğilimler ve kıskançlık duyguları bağlamında incelenmektedir. Analiz sonuçları, narsistik yaralanma, kıskançlık, suçluluk, bastırılmış arzu ve duygusal tatminsizlik gibi unsurların roman karakterleri, özellikle de Bihter arasında öne çıktığını ortaya koymaktadır; bu unsurlar karakterlerin kararlarını, ilişkilerini ve trajik kaderlerini doğrudan etkilemektedir. Özellikle Bihter, evlilik ilişkisinin yol açtığı huzursuzluk ve yasak aşkından kaynaklanan suçluluk, korku ve endişe nedeniyle giderek derinleşen bir psikolojik çıkmaza sürüklenmektedir. İçsel parçalanmışlığı, kıskançlığı, tatminsizliği ve benlik algısındaki çatlaklar, ruhsal dengesini zayıflatmaktadır. Sonuç olarak, Bihter karşılaştığı zorluklarla baş edemediği için ölümü bir kaçış yolu olarak görmektedir. Bu trajik son, romanın psikolojik boyutunu daha da öne çıkararak, eserin yalnızca edebi bir metin değil, aynı zamanda bireyin iç dünyasını, benlikteki kırılmaları ve duygusal çöküş süreçlerini yansıtan, psikolojik açıdan zengin bir çalışma alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halid Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Karakter, Psikanalitik

ABSTRACT

Aşk-ı Memnu is an important novel written within the realist tradition of Turkish literature, offering a profound representation of individuals' inner worlds, social relations, and psychological conflicts. A psychanalytic reading of a novel requires, first of all, a detailed examination of characters' identity structures, personality traits, and relational patterns. It also calls for an assessment of their responses to specific events and turning points, together with the psychological tensions and inner conflicts that emerge from these experiences. In this respect, Aşk-ı Memnu stands out not only through its plot but also through the psychological depth of its characters. Written by Halid Ziya Uşaklıgil between 1899 and 1901, the novel occupies a distinctive place in Turkish fiction because of its linguistic and stylistic qualities as well as its successful character construction. Ahmet Hamdi Tanpınar regarded the work as the author's masterpiece and described it as a "family hell," thereby emphasizing its tragic and psychologically intense atmosphere. At the centre of the novel is a young woman who marries a much older man and whose life is shaped by wrong choices, repressed desires, social pressure, and moral conflict. The main focus of this study is the question of which psychoanalytic dynamics may explain the psychological collapse and destructive behavioural patterns of the characters. Accordingly, the study adopts a qualitative textual analysis based on psychoanalytic theory. The characters' behavioural patterns, relational attitudes, areas of conflict, and psychological reactions are examined in relation to

[1]Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID: 0009-0006-4325-3878, sumeyrasayginer1@gmail.com
*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

narcissistic tendencies and jealousy. The analysis indicates that narcissistic injury, jealousy, guilt, repressed desire, and emotional dissatisfaction are prominent elements in the novel, particularly in relation to Bihter. These factors directly influence the characters' decisions, relationships, and tragic destinies. Bihter, in particular, is gradually drawn into a deepening psychological impasse caused by the unease of her marriage and the guilt, fear, and anxiety arising from her forbidden love. Her inner fragmentation, jealousy, dissatisfaction, and fractured self-perception weaken her psychological balance. Ultimately, unable to cope with these pressures, Bihter sees death as a form of escape. This tragic ending highlights the novel's psychological dimension and shows that Aşk-ı Memnu is not merely a literary text, but also a rich field for examining the inner life, fractures of the self, and processes of emotional collapse.

Keywords: Halid Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Character, Psychanalytic

GİRİŞ

Halid Ziya Uşaklıgil (1866-1945), Türk romancılığının babası, Servet-i Fünûn Edebiyat Topluluğu'nun en büyük nesir ustası ve realizmin önde gelen sanatçılarından biri olarak kabul edilir. Servet-i Fünûn'da 1889-1901 yılları arasında yayımlanan Aşk-ı Memnu, Uşaklıgil'in başyapıtıdır. Konusuyla dönemine damgasını vurmuş bir eser olan roman, yasak aşkı ele alır.

Fransız realist romancılarının etkisi de belirgindir (Çetin, 2002, s.19) ve Aşk-ı Memnu'nun Türk roman geleneğindeki yeri ve önemi hakkında övgü dolu birçok tespit yapılmıştır. Bu tespitlerden bazılarında, bir şaheser olan Aşk-ı Memnu ile ilgili olarak, bu eser, sadece realist teknik ve psikoloji bakımından bile bütün zamanlar için mükemmel sayılabilir (Tanpınar, 2000, s.121).

Bu roman yaygın olarak teknik bir başyapıt ve tartışmasız Türkçe yazılmış teknik açıdan en kusursuz roman olarak kabul edilir (Finn, 2003, s. 179, 181). Olayların ilerleyişinde kesintisiz bir süreklilik sergilemekte, semboller ve karakterler anlatı boyunca karmaşık bir şekilde dengelenmektedir. Yazar, karakterler arasında dengeyi ustalıkla kurar, anlatı unsurları üzerindeki kontrolünü sürdürür ve gerilimi tutarlı bir şekilde devam ettirir. Canlı bir şekilde tasvir edilen karakterler arasındaki yoğun ve ayrıntılı duygusal ilişkiyle karakterize edilen bu eser, yazarın en başarılı eseri olarak kabul edilir (Huyugüzel, 2004, s. 64-65). Ayrıca, roman türünde toplumsal yansıtma ve eleştirinin ilk önemli aşamasını temsil eder (Dino, 2008, s. 208) ve Batı roman geleneğinin tüm özelliklerini bünyesinde barındıran, gerçekçi romanın ilkelerini sağlam bir yapıyla edebiyatımıza kazandıran bir başlangıç eseridir (Kantemir, 1982, s.229,239). Roman; parçalanmış hayatlar, yıkılmış hayaller ve zamanın yıkıcı doğası temalarını irdeler. (Naci, 2013, s.8-9).

Aşk-ı Memnu; kurgusu, bakış açısı, anlatım teknikleri, karakterlerin sunumu ve gelişimi, gerçeklik duygusu uyandırması, tasvirleri, mekân-ruh uyumu, kişi-mekân algısındaki farklılıklar, zaman kullanımı ve okurun ilgisini canlı tutması bakımından döneminin en iyi roman örneklerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Kurguda, ana karakterlerin içinde yer aldığı Melih Bey Takımı ve Adnan Bey ailesinin birbirinden bağımsız hikâyeleri, Adnan Bey ve Bihter'in evliliğiyle birleşir. Bu çalkantılı birliktelik, kısmen hüzünlü ve sakin bir sonla noktalanır. Bu romanda hâkim bakış açısı kullanılmıştır. Bu bakış açısının gereği olarak yazar, karakterlerin geçmişi, duygu ve düşünceleri hakkında bilgi verir. Anlatıcı ayrıca geriye dönüşlerle karakterlerin hikâyelerinin bilmemiz gereken yönlerini de bize aktarır.

Bu romanın karakterleri üzerine birçok analiz yapılmıştır. Her karakterin romanda önemli bir etkisi olan kendi psikolojik yönleri vardır. Romanı ünlü kılan, yazarın dönemi çok net bir şekilde analiz etmesi ve yansıtmasıdır. O dönem için konuşulursa, şimdiki kadar gelişmiş olmasa da insanların refah içinde yaşadığı bir dönem yansıtılmaya çalışılır. Halid Ziya Uşaklıgil bunu başaran bir sanatçıdır. O dönemin edebiyatı "realizm" akımından etkilenmeye başlar. Realizm akımı, gerçeği olduğu gibi yansıtma, gözlem yoluyla aktarma, dönemin güncel konularını ele alma ve nesnel gerçeklik üzerinden okura aktarma dönemini ifade eder.

Uşaklıgil, realizm akımını benimsemekle birlikte Fransız şair ve yazarlarından da etkilenir. "Aşk-ı Memnu" adlı eserinde bunu sıkça görmek mümkündür. Konakta yaşayan çocukların Fransız dadısı olan ve kitapta yaşlı bir kadın olarak geçen "Mlle de Courton" bunun örneklerinden biridir. Fransız Edebiyatı'nın etkisi altında kalan yazar, eserinin sayfaları arasına o edebiyatın ürünlerini serpiştirerek eserini oluşturmaya çalışır.

Romandaki karakterlerden bahsedilirse şöyle başlar: Romanda zengin, sosyal, sosyetik iki aile vardır. Birinci aile şu kişilerden oluşur: Adnan Bey, Nihal, Behlül, Mlle de Courton, Bülent, Arsen Hanım ve hizmetçiler

(Süleyman Efendi, Şakire Hanım, Cemile, Beşir, Nesrin). 2. aile de şu kişileri içerir: Melih Bey, Firdevs Hanım, Bihter, Peyker ve Nihat Bey.

Psikodinamik yaklaşıma göre insan davranışlarının bir nedeni vardır ve hiçbir duygu, davranış ya da düşünce rastlantısal olarak ortaya çıkmaz. Sigmund Freud bu durumu nedensellik anlamına gelen determinizm kavramı ile açıklamış ve davranışların altında yatan motivasyonları ele alır (Ardalı ve Erten, 1999). Psikodinamik yaklaşımın kavramları arasında motivasyon, dürtü, ihtiyaç, psikolojik istismar, kaygı ve savunma mekanizmaları yer alır.

Bu çalışmanın amacı, Aşk-ı Memnu romanındaki karakterlerin psikanalitik çözümlemesini narsist ve kıskanç karakterler başlıkları altında incelemektir.

KARAKTER ŞEMASI: İKİ AİLENİN BİRLEŞİMİ

Melih Bey

Melih Bey, evli ve iki çocuklu genç bir babadır. Firdevs Hanım'ın eşidir. Bihter ve Peyker'in de babasıdır. Ayrıca İstanbul'un en zengin ailelerinden birini temsil eder. Melih Bey ailesi için en iyi imkânları sağlamaya çalışan biridir. Karısının sadakatsizliğini öğrendiğinde onun sözlerine karşı ses çıkaramaz ve ölür. Bu duruma şahit olan kişi dizide Bihter olarak görülse de orijinal metinde Peyker olarak gösterilir. Bu durum için annesini suçlamaya başlar ve bunu nefrete dönüştürür.

Firdevs Hanım

Firdevs Hanım; zengin, saygın, iki çocuk annesi, Melih Bey'in eşi, genç kalmayı hedefleyen bir kadındır. Kocasını kaybettikten sonra hep zengin kalmaya ve ayakları üzerinde durmaya çalışır. Kocasını kaybetmesinin nedeni ona karşı gösterdiği sadakatsizlik ve vefasızlık olarak tanımlanır. Erken yaşta evlenmiş bir kadındır ve istediği mutluluğu yakalayamayınca mutsuzlukla baş başa kalır. İlk başlarda Adnan Bey'e ilgi duyar ve onunla evlenmeyi düşünür ancak Adnan Bey, onunla değil kızıyla evlenmek niyetindedir ve bu durum Firdevs Hanım'ı çok kızdırır.

Bihter

Bihter; okul eğitimi almış, genç, güzel, zengin, saygın bir kızdır. Babasına çok düşkündür. Annesine karşı olumsuz duygular (nefret, kin vb.) besler ve onu pek sevmez. Babasını kaybettikten sonra derin bir üzüntüye kapılır ve onu çok özler, mezarını ziyaret etmeye başlar ve bu süreçlerde Adnan Bey ile tanışır. Adnan Bey; onun için kaybettiği babasının yerini doldurabilecek bir adamdır. Adnan Bey, eniştesi Nihat Bey'e evlenme isteğini söylediğinde Bihter bunu kabul etmek ister ve içinde bir umut ışığı doğar.

"İçeriye giriniz de anlatayım. Büyük bir haber ... O vakit iki kız kardeş içeri atıldılar. Firdevs Hanım biraz daha ağır davranarak girdi. Şimdi Nihat Bey başı açık, arkasında bol beyaz ketenden bir ceketle, ayaklarında altı yumuşak, beyaz, keten iskarpinlerle merdivenleri inerek onları karşılıyordu. Bihter örtüsünü attı, harmanisinin kopçasını çözmeye çalışıyordu. Peyker eldivenlerini çekiyordu, Firdevs Hanım saklanmış bir "Of!" la bir sandalyeye oturdu ve Nihat Bey şehnişinde başlayan cümlesini tekrar ederek, " Büyük haber! " dedi; sonra üç kadın bu büyük haberin açıklanmasını isteyen gözleriyle yüzüne bakarken, onu ortalarına gökten düşmüş gibi attı: Bihter gelin oluyor!" (Uşaklıgil, 2020, s :17)

"Şimdi, dedi; şimdi, henüz on dakika önce burada resmen Bihter'in evliliğine talip olundu. Ben de işte hepinize, özellikle Bihter'e resmen bildiriyorum. Bu haber o kadar kesinlik ve ciddiyete veriliyordu ki ötede Bihter bu sohbete yabancı bir kayıtsızlıkla eldivenlerini, örtüsünü harmanisinin üstüne atarken Firdevs Hanım'la Peyker, ikisi birden, sordular: Kim? Adnan Bey!" (Uşaklıgil, 2020, s:17)

Peyker

Peyker; genç ve güzel bir kadındır. Bihter'in kız kardeşidir. Babası Melih Bey'e çok düşkündür. Nihat Bey ile aşk evliliği yapar. Firdevs Hanım bu evliliği istemez. Nihat Bey'i kızına layık görmez. Ayrıca ondan son derece rahatsızdır, kendisini anneanne etmesinden de rahatsızlık duyar.

"Şimdi, dört aydan beri tedirgin edici bir düşünce beynini tırmalıyordu: Peyker biraz sonra onu büyükanne edecekti. Bunu anladıktan sonra büyükannelik bir kâbus ağırlığıyla onu bunaltmaya başladı. Kendi kendisine güya bu fikri silkip atmak isteyerek "Mümkün değil!" derdi." (Uşaklıgil, 2020, s: 3)

“Peyker'in evliliği onun için müthiş bir darbe olmuştu: Mesele çıkar çıkmaz kızının evlenme fikrine karşı isyan etti, özellikle Peyker'in yapmak istediği gibi bir aşk evliliğine affolunmaz bir kabahat gözüyle bakıyordu. Kabul etmemek için bir müddet uğraştı, sonra Peyker'in kaçmak tehdidine karşılık bütün kuvvetleri düşerek mağlup bir boyun eğişle rıza gösterdi. İlk önce evde kendisine resmiyet sınırı içinde bir edayla "valide hanımefendi" diyen bir damat görünce birinci defa olarak ihtiyarlamış olmak acısını duymuştu, sonra yavaş yavaş zaman bu acının üzerine ince bir kül tabakası çekmişti; fakat şimdi büyükanne olmak tehlikesi o külleri savuruyordu.” (Uşaklıgil, 2020, s: 9)

Adnan Bey

Adnan Bey, eşini genç yaşta kaybetmiş, iki çocuklu, orta yaşlı, zengin bir adamdır. Tüm ilgisini çocuklarına verir ve sevgisini hiç esirgemez. Adnan Bey, eşinin mezarını ziyaret eder ve onu kaybetmenin hüznünü yaşamaya devam eder. Bu süreçlerde Bihter'i görür ve ona ilgi duymaya başlar, bu ilgi giderek ona âşık olmaya ve ardından evlenmeye kadar ilerler. Bihter; onun için gençliği simgeler ve aşkı, sevgiyi yaşamak için uygun bir kadındır.

Nihal

Nihal; Adnan Bey'in kızıdır. Babasına aşırı düşkündür ve onu kimseyle paylaşamayacağına inanır. Annesi o küçükken ölür ve kardeşi Bülent'e hem ablalık hem de annelik yapar. Kuzeni Behlül'e ilgi duyar ve bu ilgi zamanla aşka doğru ilerleyen bir duruma döner. Behlül'ün onun ilgisini fark edeceğini ve karşılık vereceğini umar. Zamanla ona daha da yakınlaşır. Behlül de başta böyle bir şeyin olacağını düşünmez ama zamanla Nihal'e karşı bir şeyler hissetmeye başlar ve durum böyle ilerler.

Behlül

Behlül; anne ve babasını erken yaşta kaybetmiş, genç, yakışıklı, umursamaz, eğlenceyi seven bir adamdır. Adnan Bey'in yeğenidir. Galatasaray'da yatılı öğrenci olarak kalır ve arada bir eve gelir. Kuzenleriyle uğraşmayı sever ve en çok kuzeni Nihal ile uğraşır. Eve yeni gelen Bihter ile bir yasak ilişki yaşar ve bundan pişman olur. Kaçmanın yollarını arar. Nihal'e karşı bir ilgi gösterir. Başta Bihter'e onu sevdiğini söyleyerek onun güvenini kazanır ama sonunda her zamanki “kaçma” davranışını göstererek onu hayal kırıklığına uğratır.

Mlle de Courton

Mlle de Courton; konaktaki çocukların dadısıdır. Çocuklara son derece düşkün, onları destekleyen ve koruyan yaşlı bir kız olarak tasvir edilir. Çocukları kendi çocuklarıymış gibi görür. Yarı Türk yarı Fransız bir dadıdır. Çocuklara piyano ve Fransızca dersleri verir. Sadeliği seven bir mürebbiyedir. Adnan Bey'in güvenini kazanır, evliliği boyunca çocuklara karşı tutumu ve yaklaşımı Adnan Bey'i de rahatlatır. Çocukların Bihter'i kabul etmesine öncülük eden bir kadındır.

Beşir

Beşir; Habeşistan kökenlidir. Adnan Bey'in konağında çalışır ve çocukların arkadaşıdır. Nihal'i çok sever ve ona karşı hisleri vardır; ona aşık olur. Bunu Nihal'e söylemez. Bihter ve Behlül arasındaki yasak aşkı görür ve bunu kanıtlamaya çalışır. Romanın sonuna doğru, Adnan'a itiraf eder. Bunu hastalığı sırasında yapar. O kadar hastalanmıştır ki artık bitkin düşmüştür. Daha sonra vefat eder.

Karakterlerin Psikanalitik Açıdan Tahlili

Narsist Kişiliğe Sahip Karakterler

Narsisizm ve narsistik kişilik bozukluğu kavramı şu şekilde tanımlanır: “Narsistler, kendilerini diğerlerinden üstün gören, empati yoksunu ve başkalarını manipüle eden bireylerdir Narsistik kişilik bozukluğu, bireylerin sürekli olarak ilgi ve hayranlık arayışında oldukları psikolojik bir durumdur. Bu bireyler eleştirildiğinde aşırı tepki verir ve genellikle başkalarının duygularını anlamakta zorluk çekerler. Narsisizm erkeklerde daha yaygındır ve erken yetişkinlik döneminde ortaya çıkar. Narsisistik kişilik bozukluğunun belirtileri arasında üstünlük duygusu, empati eksikliği, manipülatif davranış ve sürekli onaylanma ihtiyacı bulunur. Tedavi genellikle terapi yoluyla uygulanır ve bu süreçte birey düşünce ve davranışlarının farkına varmaya başlar. Tedavi edilmezse, narsistik bireyler kendi hayatlarını ve çevrelerindeki insanların hayatlarını olumsuz yönde etkileyebilirler. (Karaaziz ve Atak, 2013).

Bihter

Psikolojik açıdan bakıldığında Bihter, Electra Kompleksi'nden kaynaklanan nevrotik kaygı yaşayan bir kadındır. Nevrotik kaygı, kişinin içgüdülerinin kontrolü ele geçireceği ve kontrol edilemeyen davranışları nedeniyle cezalandırılacağı korkusudur. Ahlaki kaygı, kişinin vicdanına karşı hissettiği korkudur. Gelişmiş bir vicdana sahip bireyler, ahlaki kuralları ihlal eden davranışlarda bulunduklarında suçluluk duyarlar. Ego, kaygıyı uygun ve doğrudan kontrol edemediğinde, dolaylı kontrol yöntemleri olan savunma mekanizmalarına başvurur (Corey ve Ergene, 2008). Bu kavram, mitolojide ve Sigmund Freud'un psikoanalitik teorisinde "Electra Kompleksi" olarak adlandırılır. Bu kavram şu şekilde tanımlanır:

Bir çocuğun karşı cinsten ebeveyni sahiplenme ve aynı cinsten ebeveyni dışlama içgüdüsüyle ilgili beslediği duygular, düşünceler, dürtüler ve fantezilerin bütününü ifade eder. Bihter de annesini dışlar ve babasına son derece bağlıdır, ona duygusal olarak bağlanır ve onu derinden sever. Bihter, hiçbir zaman annesine benzemek istemez ve ona sürekli "Ben babamın kızıyım" der. Annesine karşı derin bir kin ve nefret besler.

Bu kompleks içinde, kız çocuğu genellikle babasına karşı duygusal bir durum yaşar ve Freud'un psikoseksüel gelişim teorisinde bu durum "fallik dönem" olarak adlandırılır (Freud, 1905/2006, s. 74). Bihter, Adnan Bey'in evlilik teklifini düşünürken, onun kaybettiği babasının yerini kolayca doldurabileceği fikrini geliştirmeye başlar ve bu durumda onunla evlenmek ister. Başlangıçta evliliği iyi gider ancak daha sonra Bihter, Adnan'a karşı cinsel duygularını kaybetmeye başlar. Genç olması nedeniyle, evde birlikte yaşadığı Behlül ile yasak bir aşk ilişkisi başlar. Bu yasak aşk, başlangıçta ikisi için de güzel görünse de, sonunda Bihter ve Behlül'ün üzerinde ağır bir yük haline gelir. Bihter'in annesi Firdevs Hanım'a karşı gelmek için Adnan Bey ile evlendiği söylenir. Annesi, Adnan Bey'in zengin olduğu ve ona uygun olduğunu düşündüğü için onu ister ancak Bihter sayesinde bu fikri terk eder ve durumu kabullenir. Bihter, kendini annesinin üstünde görür ve onu başarıyla manipüle eder ve bir kez daha narsist kişilikte olduğunu gösterir.

Nihal

Nihal, narsistik kişilik bozukluğu belirtilerini sergiler. Babası, Beşir, Bülent ve hatta Behlül'e karşı bağımlıdır. Her şeyin kendi kontrolü altında olmasını bekler ancak bu gerçekleşmediğinde tepkilerini ifade edemez ve bayılma nöbetleri geçirir. Bayılma; kadınların ilgi göstermek, dikkat çekmek veya duygularını ifade etmek için kullandıkları bir yöntem olarak görülür. Nihal, bu davranışları çocuksu bir şekilde sergiler. Nihal'in karakterinde "Electra Kompleksi" de görülür.

Carl Jung'un (1913/1915, s.154) psikoanalitik teorisine göre Electra Kompleksi, bir kızın babasına karşı bilinçsiz duygusal bağlılığı ve annesiyle rekabet duygusunu ifade eder. Eve yeni bir kişinin yani üvey annenin gelmesi bu durumu tetikler ve ev halkının Nihal'e karşı tutumu da buna katkıda bulunur. Nihal, çocuksu bir narsisizm biçimini en açık şekilde sergileyen karakterlerden biridir. Çocuksu narsisizm, çocuklukta normal olan ancak yetişkinlikte artık normal kabul edilmeyen özelliklerin devam etmesidir. Nihal'in babasına duyduğu kıskançlık, her şeyin kendi kontrolü altında olmasını isteme arzusu ve şımarık davranışları da bunu destekler. Nihal'in sevdiklerini kaybetme korkusu ve kafa karışıklığı, narsisizmini etkileyen bir başka faktördür.

Kıskanç Kişiliğe Sahip Olan Karakterler

Psikanalitik yaklaşım; kıskançlık ve kıskançlığın altında yatan cinsel dinamiklerin insan davranışını etkilediğini belirtir. Freud, kıskançlığın eşcinsel dürtülere karşı bir savunma davranışı olduğuna inanır. Psikoanalitik yaklaşıma göre, çocukluğun psikoseksüel dönemleri (özellikle fallik dönem) kıskançlığın gelişmesini başlatır. Sigmund Freud, psikoanalitik yaklaşımında kıskançlığı üç türe ayırır:

a) Sanrılı Kıskançlık
b) Patolojik Kıskançlık
c) Normal Kıskançlık

Sanrılı kıskançlık; kişinin var olmayan olaylara inanmasından kaynaklanan yanıltıcı düşüncelerin sonucu olarak ortaya çıkan bir kıskançlık türüdür. Bu sorunu, yaşayanların günlük yaşamlarını olumsuz etkiler. Bu hayaller, gerçek olarak algılanır ve kişinin hayatını ele geçirir. Bu kıskançlık, mantıklı bir temeli olmayan şüpheler ve kuşkularla beslenir. Kişi kendini boşlukta hisseder ve suçlu olduğuna inanır. Bihter, tam da bu zihinsel durumu yaşamaya başlar. Kendini güçsüz ve çaresiz hisseder.

Bihter

Bihter; duygusal bir kişiliğe sahiptir ve kıskançlık belirtileri gösterir. Bu durum şu olayla açıklanır: Behlül, Nihal ile nişanlandıktan sonra Bihter derin bir depresyona girer, içinde bir boşluk hisseder ve Behlül'ün Nihal ile birlikte olmasını kabul edemediği ve üvey kızının evliliğini hoş göremeyeceği için kıskançlık duymaya başlar. Behlül'e takıntılı bir şekilde aşıktır. Evliliği engellemeye çalışır ve davranışları giderek onu ele verir. Bu, Sigmund Freud'un kıskançlık sınıflandırmasında "sanrılı kıskançlık" olarak ilişkilendirilir.

Adnan Bey ile evliliği, annesinin Adnan Bey'e olan ilgisinden duyduğu kıskançlığa da bağlanır. Bu kıskançlık duygusu, aslında annesinden ona miras kalmıştır. Kıskandığı kişiye karşı duygularını kontrol edemeyen Bihter, doğal olarak davranışlarını da kontrol edemez ve bu da onun tepki vermesine neden olur. Behlül ile olan ilişkisi bu durumun net bir örneğidir. Bihter, durumu kontrol edemediği ve kendisini çıkmaz bir yola sürüklediğini fark ettiğinden ötürü Behlül ile olan ilişkisini son zamanlarda hissettirmeye başlar. Başlangıçta Adnan Bey böyle bir şeyi asla kabul etmez ancak romanın sonuna doğru durumu düşünmeye ve bunun olasılığını sorgulamaya başlar.

Firdevs hanım

Patolojik kıskançlık; partneri kısıtlama, tehdit etme ve sosyal çevresinden izole etme gibi davranışlarla karakterize edilen bir psikotik bozukluktur. Bu durum özellikle romantik ilişkilerde belirgindir ve eşe karşı güvensizliğe yol açar. Bu durumu yaşayan bireyler, eşlerinin sadakatsiz olduğu yönünde yoğun ve gerçekçi olmayan düşüncelerle tüketilirler. Bu durum, sürekli aldatılma korkusu ve takıntılı davranışlarla kendini gösterir. Bireyler, mantıklı bir kanıt olmamasına rağmen eşlerini sürekli sorgulama, izleme veya takip etme gibi davranışlar sergilerler.

Firdevs Hanım; şehvet ve duygusal açıdan karşımıza çıkan önemli bir karakterdir. Konforu son derece sever ve kendi zevki için herkesi feda edebilecek bir kadındır. Firdevs Hanım, zekâsı sayesinde kişiye istediği şeyi yaptırmaya ikna edebilecek bir kişiliğe sahiptir. Kolayca tatmin olmayan ve her zaman istediğini elde eden biridir. Duygusallığı ve çekiciliğiyle çevresindeki insanları kolayca etkileyip kazanma potansiyeline sahiptir.

Kocası Melih Bey'i aldatan bir kadındır ve bunu yapması için kendince nedenleri vardır. Onun görüşüne göre; kocası ona istediği fırsatları ve mutluluğu sağlayamaz, ona sadece iki çocuk vererek anneliğe mahkum eder ve gençliğini elinden alır.

Firdevs Hanım; kızlarıyla anne-kız ilişkisi kurmak yerine, onlarla sürekli çatışma ve rekabet halindedir. Kızlarının gençliğini ve güzelliğini kıskanır, onlarla sürekli tartışır. Kızlarını kendine karşı kışkırtır. Bu durum, genç yaşta anne olan ve gençliğinin tadını çıkaramayan bir kadının isyanı olarak yorumlanır. Bu nedenle kocasını da suçlamaya başlar. Kötü şöhreti nedeniyle kızları yavaş yavaş ondan uzaklaşmaya başlar.

"Arka arkaya evlilik yapan kızları Firdevs Hanım'ın hayatını cehenneme çevirir: Peyker'den sonra Bihter?.. Bu iki kız onun gözünde birer dişi düşman, onu böyle elinden umutlarını ala ala öldürecek birer düşmandı." (Uşaklıgil, 2020, s:18).

Firdevs Hanım, kocasıyla olan ilişkisinde de oldukça baskındır. Ona baskı uygulayarak kontrol altında tutmaya çalışır. Kocası bu durumdan son derece rahatsızdır ancak çocuklarının annesi olduğu için fazla müdahale etmez. Aynı zamanda kızlarına uyguladığı baskı, onun iktidar hırsını açıkça yansıtır. O, kızlarına karşı aşırı koruyucu bir yapıya sahip, güçlü bir anne içgüdüsü olan biridir. Hataları kabul etmez ve bunları örtbas etmeye çalışır. Bihter'in Behlül ile olan yasak aşkını öğrendiğinde, bunun bir hata olduğunu fark eder ve onu bu ilişkiden uzaklaştırmak için büyük çaba sarf eder ancak ne yaparsa yapsın kızı bu hatada ısrarcıdır. Kızına baskı uygulasa da onu ikna edemez. Geriye dönüp baktığında, yaptığı hatayı fark eder ve bunun sonucunda katlanmak zorunda kaldığını hatırlar ancak Bihter'e hiçbir şey yapamaz ve onun eylemlerinin sonuçlarıyla tek başına yüzleşmesini tercih eder.

Firdevs Hanım, Sigmund Freud'un kıskançlık sınıflandırmasında yer alan "patolojik kıskançlık" kavramına uygun davranışlar sergiler.

Normal kıskançlıkta ise; Behlül'ün Nihal'i seçmesi, Bihter'i kıskançlığa sürükleyen bir başka durumdur. Behlül, bu günahtan arınmak niyetiyle Nihal'in yanındayken, Bihter'i tamamen görmezden gelmeye başlar. Bihter bu durumu kabul edemez. İçinde derinlerde başlayan bu kıskançlık, kısa sürede ortaya çıkar. Konaktaki herkes Bihter'in Behlül ile olan ilişkisini anlar ve onun hareketlerine ve davranışlarına dikkat etmeye başlar. Romanın son bölümünde bu durum Adnan Bey'e aktarılır ve ihanete uğradığını öğrenen Adnan Bey,

yüzleşmek ister ancak Bihter, Behlül ile birlikte bir odaya kapanır ve silahla intihar eder. Behlül kaçar, Nihal ve Adnan Bey yıkılır, Bihter intihar ederek ölür. Kısacası, aile tamamen dağılır ve geride sadece ihanetin esiri haline gelen konak ve sahipleri Adnan Bey, Nihal ve Bülent kalır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Aşk-ı Memnu, Türk Edebiyatı'nın gelişimi ve ilerlemesinde önemli bir dönem olan Servet-i Fünun Edebiyatı'nı yansıtan en önemli eserlerden biridir. Halid Ziya Uşaklıgil tarafından 1899 ile 1901 yılları arasında yazılır ve yayınlanır. Yazar, bu eseri gerçekçi ve doğalcı bir bakış açısıyla kaleme alır. Yazar, bu eseri yazma amacını şöyle açıklar: "Bu eseri yazarken, İstanbul sokaklarında bu tür insanlarla karşılaştım ve onları romana yerleştirdim; geri çekildim ve onların oynamaya başlamasına izin verdim." Esasen, gerçek hayatta bu tür insanların varlığını vurgulamayı ve neler yapacaklarını göstermeyi amaçlar.

Bu çalışmadaki konuların incelenmesi için kullanılan yöntem ise; karakterlerin psikolojik durumlarının psikanalitik bir bakış açısıyla incelenmesi ve analiz edilmesidir. Psikolojik durumları incelerken, Sigmund Freud ve diğer teorisyenlerin psikanalitik ve psikodinamik yaklaşımları, hangi karakterin hangi psikolojik sıkıntıya sahip olduğunun belirlenmesi ve ardından bunu analiz-sentez yöntemiyle incelenmesi ve analiz edilmesi açısından temel olarak kullanılır.

Bu romanın konusu ve yapısı incelendiğinde, romanın esasen Bihter'in öyküsü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bihter'in babasına olan bağlılığı ve annesi Firdevs Hanım'ı dışlama eğilimi "Electra Kompleksi" başlığı altında değerlendirilir. Bihter'in kıskançlık gösterisi de Freud'un sınıflandırmasında "Sanrılı Kıskançlık" başlığı altında değerlendirilir. Nihal'in narsistik bir kişiliğe sahip olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu narsisizm çocuksu bir şekilde ortaya çıkar. Babasına olan bağlılığını ve sevgisini ifade etmeye çalışır. Firdevs Hanım, aynı zamanda gençliğe takıntılı ve kızlarıyla rekabet eden bir kadındır. Kızlarının evlilikleri ona büyük bir darbe vurur ve bu durumdan hiç hoşnut olmaz. Önce Peyker'in evliliği, sonra Bihter'in evliliği ve her ikisinin de kocalarının durumlarının iyi olması Firdevs Hanım'ın psikolojisini etkiler.

Firdevs Hanım, her zaman şöhretiyle hatırlandığı için ne yaparsa yapsın "Melih Bey Takımı" etiketinden kurtulamaz. Sonuçta o, bununla tanınır. Adnan Bey'i kendisi için bir fırsat olarak görmeye başlar. Ancak onu kızı Bihter'e kaptırdığı için bu durumda kızına olan öfkesi ve kıskançlığı körüklenmeye başlar. Firdevs Hanım'da "patolojik kıskançlık" belirtileri görülmeye başlanır. Bu kıskançlık türü, diğer kişiyi tehdit etmek ve sosyal çevresinden izole etmek gibi eylemleri içerir.

O, Bihter'i tehdit etmeye ve onu sosyal çevresinden uzaklaştırmaya çalışır, kızına karşı her zaman koruyucu davranır. Bihter, bu durumdan kaçmaya çalışır ve annesinin kaderini yaşamak istemez ancak bu durumda başarısız olur ve annesinin izinden giderek intihar girişimiyle hayatına son verir. Bu günahın bedelini tek başına öder.

Bu roman, içinde geçen dönemi başarıyla yansıtır. Aile ilişkilerinin incelenmesine dikkat çeker. Yazar, bir kişinin intikam veya kıskançlık nedeniyle verebileceği yanlış kararların ve bunun sonucunda ortaya çıkan olumsuz koşulların insan hayatını nasıl şekillendirdiğini aktarmayı amaçlar.

KAYNAKÇA

Ardalı, C., ve Erten, Y. (1999). *Psikanalizden Dinamik Psikoterapilere*. Alfa Yayınları.

Corey, G. ve Ergene, T. (2008). Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları, Mentis Yayıncılık.

Çetin, N. (2002"II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanında Aşk-ı Memnu Teması", Türkoloji Dergisi, 15 (1), s.19-59.

Dino, G. (2008). *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul, Agorakitaplığı.

Finn, R. P. (2003). *Türk Romanı: İlk Dönem* 1872-1900 (T. Uyar, Çev.). Agora Kitaplığı.

Huyugüzel, Ö. F. (2004). Halit Ziya Uşaklıgil: Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Karaaziz, M. ve Atak İ. E. (2013). Narsisizm ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme. Nesne Psikoloji Dergisi, 1(2), 44-59.

Naci, F. (2013). *Yüzyılın 100 Türk Romanı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Aşk-ı Memnu* (A. F. Ersöz, Günümüz Türkçesine uyarlayan). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. https://dn721802.ca.archive.org/0/items/010-halit-ziya-usakligil-mai-ve-siyah-is-bankasi-yayinlari/028%20Halit%20Ziya%20U%C5%9Fakl%C4%B1gil%20A%C5%9Fk-%C4%B1%20Memnu%20%C4%B0%C5%9F%20Bankas%C4%B1%20Yay%C4%B1nlar%C4%B1.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2026

Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler* (Z. Kerman, Haz.). Dergâh Yayınları

Zariç, M. (2017). "Aşk-ı Memnu'da Karakterlerin Tartışmaları, Tercihleri ve Akıbetleri," Sosyal Araştırmalar Dergisi.

Freud, S. (2019). Cinsellik Üzerine (E. Yıldırım, Çev.). Oda Yayınları.

Jung, C. G. (1915). *The Theory of Psychoanalysis (Nervous and Mental Disease Monograph Series, No. 19*). The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.acibadem.com.tr. Erişim Tarihi:03.05.2026

https://www.npistanbul.com.tr. Erişim Tarihi: 03.05.2026

https://www.sirpsikoloji.com.tr. Erişim Tarihi: 03.05.2026

YAPAY ZEKA TABANLI ENDÜSTRİYEL KONTROL SİSTEMLERİ

Ahmed ELHAMED[1],

ÖZET

Bu çalışmada yapay zekâ tabanlı endüstriyel kontrol sistemlerinden bahsedilmektedir. Aslında konuya bakınca, son yıllarda bu sistemlerin neden bu kadar önemli hale geldiği daha iyi anlaşılıyor. Çünkü endüstriyel süreçler eskisine göre çok daha karmaşık hale gelmiş durumda. Eskiden kullanılan klasik kontrol yöntemleri bazı durumlarda işe yarasa da, her zaman yeterli olmuyor. Özellikle değişken koşullarda bu durum daha belirgin. Geleneksel sistemler genelde sabit kurallara göre çalışır. Yani sistem ne olursa olsun belirli bir şekilde tepki verir. Ama gerçek hayatta işler bu kadar basit ilerlemiyor. Bazen beklenmedik durumlar ortaya çıkabiliyor. Mesela üretim sırasında aniden bir yavaşlama olabilir ya da makinede küçük bir hata oluşabilir. Böyle durumlarda klasik sistemler biraz yetersiz kalabiliyor, açıkçası bu oldukça normal. Bu noktada yapay zekâ devreye giriyor. Yapay zekâ tabanlı sistemler sensörlerden veri topluyor ve bu verileri analiz ediyor. Ama burada önemli olan şey, sistemin zamanla öğrenmesi. Yani ilk başta çok iyi performans göstermeyebilir, fakat zamanla kendini geliştirir. Bu da onu diğer sistemlerden ayıran önemli bir özellik. Özellikle makine öğrenmesi bu konuda oldukça etkili. Örneğin bir üretim hattını düşünürsek, sistem zamanla hangi durumlarda sorun çıktığını fark edebilir. Belki her zaman doğru tahmin yapamaz ama çoğu zaman işe yarar sonuçlar verir. Bu da üretim sürecini daha stabil hale getirir. Küçük hataların büyümeden çözülmesi sağlanır. Bu tür şeyler pratikte gerçekten fark yaratır. Bir diğer konu ise bakım meselesi. Normalde makineler bozulduktan sonra müdahale edilir. Ama bu sistemlerde durum biraz farklı. Çünkü sistem verileri sürekli takip eder ve olası bir sorunu önceden tahmin edebilir. Bu sayede bakım işlemleri daha planlı yapılır. Yani bir nevi sorun çıkmadan önce önlem alınmış olur. Bu da maliyet açısından avantaj sağlar, özellikle büyük işletmeler için. Tabii bu sistemler sadece üretim hatlarında kullanılmaz. Robotlarda, enerji sistemlerinde ya da otomasyonun olduğu birçok alanda kullanılabilir. İnsan faktörü tamamen ortadan kalkmaz ama daha az müdahale gerekir. Yine de bazı durumlarda insan kontrolü şarttır, bunu da göz ardı etmemek gerekir. Endüstri 4.0 ile birlikte bu tür sistemlerin önemi daha da artmıştır. Çünkü artık sadece üretmek yeterli değil, aynı zamanda hızlı ve verimli üretmek gerekiyor. Yapay zekâ bu noktada ciddi bir katkı sağlar. Süreçleri iyileştirmek, hataları azaltmak ve verimliliği artırmak açısından önemli bir rol oynar.Genel olarak bakıldığında, yapay zekâ tabanlı kontrol sistemleri günümüzde önemli bir yere sahiptir ve ileride daha da yaygınlaşması beklenmektedir. Bu çalışma da bu sistemlerin nasıl çalıştığını genel hatlarıyla açıklamayı amaçlamaktadır. Çok detaylı olmasa da temel mantığı anlamak açısından faydalı olduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler : Yapay Zekâ, Endüstriyel Kontrol Sistemleri, Makine Öğrenmesi, Akıllı Sistemler, Otomasyon, Optimizasyon .

ABSTRACT

This study addresses artificial intelligence (AI)–based industrial control systems. A closer examination of the topic reveals why these systems have gained significant importance in recent years. Industrial processes have become considerably more complex than in the past. Although classical control methods remain effective in certain cases, they are not always sufficient, particularly under variable operating conditions. Traditional systems typically operate based on fixed rules; that is, they respond in a predetermined manner regardless of changing circumstances. However, real-world processes are rarely so straightforward. Unexpected situations may arise, such as sudden slowdowns in production or minor faults in machinery. In such cases, conventional systems may prove inadequate, which is understandable given their limitations. At this point, artificial intelligence offers a compelling alternative. AI-based systems collect data from sensors and analyze it to support decision-making processes. A key advantage of these systems lies in their ability to learn over time. While initial performance may not be optimal, the system progressively improves through experience. This adaptive capability distinguishes AI-based systems from

[1]Kilis 7 Aralık Üniversitesi, ORCID**:** 0009-0006-2099-8391, 2510091006@ogrenci.kilis.edu.tr

*Bu çalışma yazarın seminer çalışması kapsamında yapılmıştır.

traditional approaches. In particular, machine learning techniques play a crucial role. For instance, in a production line, the system can gradually identify conditions under which problems are likely to occur. Although predictions may not always be entirely accurate, they often provide sufficiently reliable results to enhance process stability. Consequently, minor issues can be detected and resolved before escalating, leading to tangible improvements in operational performance. Another important aspect is maintenance. Conventionally, maintenance actions are taken after a failure occurs. In contrast, AI-based systems continuously monitor operational data and can predict potential failures in advance. This enables the implementation of planned and preventive maintenance strategies, reducing downtime and associated costs—an especially significant advantage for large-scale enterprises. Moreover, these systems are not limited to production lines. They can be applied in robotics, energy systems, and various automation environments. Although human involvement is not entirely eliminated, the need for direct intervention is reduced. Nevertheless, human oversight remains essential in certain situations and should not be overlooked. With the emergence of Industry 4.0, the importance of such systems has further increased. Modern industrial requirements extend beyond mere production; they emphasize speed, efficiency, and optimization. Artificial intelligence contributes significantly in this regard by improving processes, minimizing errors, and enhancing overall productivity. In general, AI-based control systems occupy a critical position in contemporary industry and are expected to become even more widespread in the future. This study aims to provide a general overview of how these systems operate. Although not highly detailed, it offers a useful foundation for understanding the fundamental principles.

Keywords: Artificial Intelligence, Industrial Control Systems, Machine Learning, Intelligent Systems, Automation, Optimization.

GİRİŞ

Endüstriyel kontrol sistemleri, modern üretim süreçlerinin otomasyonunda ve verimliliğin artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu sistemler, fiziksel süreçlerin istenen referans değerlerde tutulmasını sağlamak amacıyla geri beslemeli kontrol mekanizmalarına dayanmaktadır. Günümüzde Endüstri 4.0 ile birlikte üretim ortamları daha akıllı, bağlantılı ve veri odaklı bir yapıya dönüşmüş, bu durum kontrol sistemlerinden beklenen performans, esneklik ve uyarlanabilirlik gereksinimlerini önemli ölçüde artırmıştır [1], [2]. Geleneksel kontrol yöntemleri içerisinde PID kontrolörler, basit yapıları ve endüstriyel uygulamalardaki güvenilir performansları nedeniyle uzun yıllardır yaygın olarak kullanılmaktadır [3]. Ancak doğrusal olmayan, zamanla değişen ve belirsizlik içeren karmaşık sistemlerde bu yöntemlerin performansı sınırlı kalabilmektedir [2]. Bu sınırlamaların aşılması amacıyla yapay zekâ (YZ) tabanlı kontrol yaklaşımları son yıllarda önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Yapay sinir ağları, makine öğrenmesi ve veri tabanlı modelleme teknikleri, sistem davranışını öğrenerek adaptif kontrol stratejileri geliştirilmesine olanak sağlamaktadır [4], [5]. Literatürde yapılan çalışmalar, yapay zekâ tabanlı kontrol sistemlerinin sistem performansını artırdığını, hata oranını azalttığını ve kestirimci bakım uygulamaları ile arıza tespitinde önemli avantajlar sağladığını göstermektedir [6]. Bu yaklaşımlar, özellikle üretim hatları, robotik sistemler ve akıllı fabrikalar gibi endüstriyel uygulamalarda yaygın olarak kullanılmaktadır [1], [5]. Bu çalışma, yapay zekâ tabanlı endüstriyel kontrol sistemlerinin temel prensiplerini incelemekte ve geleneksel kontrol yaklaşımları ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bu sistemlerin Endüstri 4.0 çerçevesinde dijital dönüşüm süreçlerindeki rolü ve gelecekteki uygulama potansiyeli ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel katkısı, klasik PID kontrol yöntemleri ile yapay zekâ tabanlı kontrol yaklaşımlarının sistematik bir şekilde karşılaştırılması ve özellikle hibrit PID–Yapay zekâ yapılarının endüstriyel kontrol sistemlerindeki potansiyelinin ortaya konulmasıdır. Ayrıca, bu çalışma kapsamında yapay zekâ destekli PID kontrolörlerin adaptif davranışı analiz edilerek, bu yapıların değişken ve doğrusal olmayan sistemlerde sağladığı avantajlar literatür ışığında değerlendirilmiştir.

Yapay Zekâ Tabanlı Kontrol Sistemlerine Genel Bakış

Yapay zekâ tabanlı kontrol sistemleri, klasik kontrol teorisinin sınırlamalarını aşmak amacıyla geliştirilmiş modern yaklaşımlar olup, özellikle karmaşık, doğrusal olmayan ve belirsizlik içeren dinamik sistemlerde etkin çözümler sunmaktadır. Bu sistemler, matematiksel modelleme yerine veri temelli öğrenme prensiplerine dayanmakta ve sistem davranışını geçmiş veriler üzerinden analiz ederek kontrol kararları üretmektedir [7]. Geleneksel kontrol yöntemlerinde sistem modeli genellikle fiziksel denklemler ile ifade edilirken, gerçek endüstriyel uygulamalarda sürtünme, gecikme, dış bozucular ve parametre değişimleri nedeniyle bu modeller tam doğruluk sağlamamaktadır. Bu durum, özellikle yüksek hassasiyet gerektiren üretim süreçlerinde performans kaybına neden olabilmektedir [3]. Bu sınırlamaların aşılması amacıyla yapay zekâ teknikleri, özellikle yapay sinir ağları, makine öğrenmesi ve bulanık mantık sistemleri kontrol alanına entegre edilmiştir. Yapay sinir ağları, çok katmanlı yapıları sayesinde doğrusal olmayan ilişkileri öğrenebilmekte ve karmaşık sistemlerin giriş-çıkış davranışlarını başarılı bir şekilde modelleyebilmektedir [4]. Makine öğrenmesi tabanlı kontrol sistemleri, büyük veri setleri üzerinden öğrenerek sistem davranışını tahmin edebilmekte ve kontrol parametrelerini dinamik olarak optimize edebilmektedir. Bu adaptif yapı, sistemlerin değişen çevresel koşullara karşı daha dayanıklı olmasını sağlamaktadır [5]. Bulanık mantık tabanlı kontrol yaklaşımları ise özellikle kesin matematiksel modellemenin zor olduğu sistemlerde insan benzeri karar verme mekanizmalarını taklit ederek çalışmaktadır. Bu yöntem, belirsizlik ve ölçüm hatalarının bulunduğu ortamlarda güçlü performans göstermektedir [8]. Son yıllarda derin öğrenme (deep learning) tabanlı kontrol yaklaşımları da önem kazanmıştır. Bu yöntemler, çok büyük veri setleri üzerinde çalışarak daha karmaşık ilişkileri öğrenebilmekte ve özellikle robotik sistemler ve otonom kontrol uygulamalarında yüksek performans göstermektedir [1]. Endüstri 4.0 süreci ile birlikte üretim sistemleri daha akıllı hale gelmiş, sensör teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte gerçek zamanlı veri akışı mümkün olmuştur. Bu durum, yapay zekâ tabanlı kontrol sistemlerinin uygulanabilirliğini artırmış ve akıllı fabrikalar, robotik üretim hatları ve enerji yönetim sistemleri gibi alanlarda yaygın kullanımını sağlamıştır [6]. Ancak bu sistemlerin bazı sınırlamaları da bulunmaktadır. Özellikle yüksek hesaplama maliyeti, büyük veri ihtiyacı ve gerçek zamanlı uygulamalarda gecikme problemleri, yapay zekâ tabanlı kontrol sistemlerinin pratik uygulamalarında karşılaşılan temel zorluklar arasında yer almaktadır [7], [1].

Klasik ve Yapay Zekâ Tabanlı Kontrol Yaklaşımlarının Performans Karşılaştırılması

Klasik kontrol yöntemleri, özellikle PID (Proportional–Integral–Derivative) kontrolörler, endüstriyel otomasyon sistemlerinde uzun yıllardır en yaygın kullanılan kontrol yapılarından biridir. Bu yöntemler, hata sinyaline dayalı geri besleme mekanizması ile çalışarak sistem çıktısını referans değere yaklaştırmayı hedeflemektedir. PID kontrolörlerin temel avantajları arasında düşük hesaplama maliyeti, kolay uygulanabilirlik ve iyi anlaşılmış teorik altyapı yer almaktadır [3]. Bununla birlikte, klasik kontrol yöntemleri genellikle sistemin doğru bir matematiksel modeline dayanmak zorundadır. Gerçek endüstriyel ortamlarda ise sürtünme, dış bozucular, ölçüm gürültüsü, zaman gecikmeleri ve parametre değişimleri gibi etkenler nedeniyle sistem modeli zamanla değişebilir. Bu durum, özellikle doğrusal olmayan ve karmaşık dinamiklere sahip sistemlerde performans kaybına yol açmaktadır [7]. PID kontrolörlerin bir diğer önemli sınırlaması, sabit kazanç parametrelerine bağlı olmasıdır. Bu parametreler genellikle sistemin belirli bir çalışma noktasına göre ayarlanır ve çalışma koşulları değiştiğinde performans düşüşü görülebilir. Bu nedenle adaptasyon kabiliyeti sınırlıdır ve yeniden ayar (tuning) ihtiyacı ortaya çıkmaktadır [9]. Yapay zekâ tabanlı kontrol yöntemleri ise klasik yöntemlerden farklı olarak sistem modeline doğrudan bağımlı değildir. Bu yöntemler, veri temelli öğrenme yaklaşımı sayesinde sistemin davranışını giriş-çıkış verilerinden öğrenebilir ve zamanla kendini geliştirebilir. Bu özellik, özellikle modellemesi zor ve belirsizlik içeren sistemlerde önemli bir avantaj sağlamaktadır [4]. Yapay zekâ tabanlı yöntemlerin en önemli katkılarından biri adaptif kontrol yeteneğidir. Yapay sinir ağları ve makine öğrenmesi algoritmaları, sistem davranışını sürekli analiz ederek kontrol parametrelerini dinamik olarak güncelleyebilir. Bu sayede sistem, değişen çevresel koşullara karşı daha dayanıklı hale gelir ve daha iyi performans gösterir [5]. Bununla birlikte, yapay zekâ tabanlı kontrol yöntemlerinin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Özellikle yüksek hesaplama maliyeti, büyük veri ihtiyacı ve gerçek zamanlı uygulamalarda gecikme sorunları bu yöntemlerin pratik uygulamalarını zorlaştırabilmektedir. Ayrıca modelin eğitilmesi için yeterli ve kaliteli veri gereklidir, aksi takdirde sistem kararsız davranışlar gösterebilir [10]. Literatürde yapılan çalışmalar, yapay zekâ tabanlı kontrol yöntemlerinin özellikle doğrusal olmayan ve karmaşık sistemlerde klasik kontrol yöntemlerine göre daha iyi performans

gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak pratik uygulamalarda, her iki yaklaşımın avantajlarını birleştiren hibrit kontrol sistemleri (PID ve yapay zekâ) daha yaygın ve etkili bir çözüm olarak öne çıkmaktadır [6].

PID Kontrol Sistemlerinde Yapay Zekâ Destekli Yaklaşımın İncelenmesi

PID kontrolörler, endüstriyel kontrol sistemlerinde yaygın olarak kullanılan en temel geri besleme kontrol yapılarından biridir. Ancak PID kontrol yapısının performansı, doğrudan doğruya kazanç parametrelerinin (Kp, Ki, Kd) doğru şekilde ayarlanmasına bağlıdır. Bu parametrelerin sabit olması, sistem dinamikleri değiştiğinde performans düşüşüne yol açabilmektedir. Özellikle doğrusal olmayan, zamanla değişen ve bozucu etkilere açık sistemlerde klasik PID kontrolörler sınırlı adaptasyon kabiliyeti göstermektedir [3]. Bu sınırlamaları aşmak amacıyla geliştirilen yapay zekâ destekli PID kontrol yaklaşımları, PID kazançlarının sabit olmadığı ve sistem durumuna bağlı olarak dinamik şekilde ayarlandığı adaptif kontrol yapılarıdır. Bu yaklaşım, "self-tuning PID" veya "intelligent PID control" olarak da literatürde yer almaktadır [7].Yapay sinir ağları (Artificial Neural Networks – ANN), PID kontrol sistemlerinde en yaygın kullanılan optimizasyon araçlarından biridir. ANN tabanlı PID kontrolörlerde sistemin giriş-çıkış verileri kullanılarak PID parametreleri öğrenilir ve optimize edilir. Bu yöntem özellikle modelin bilinmediği veya karmaşık olduğu sistemlerde yüksek performans sağlar. ANN, sistemin doğrusal olmayan davranışlarını öğrenerek kontrol sinyallerini daha hassas hale getirebilir [4].Buna ek olarak, bulanık mantık (Fuzzy Logic) tabanlı PID kontrolörler, insan benzeri karar verme mekanizmasını kullanarak PID kazançlarını gerçek zamanlı olarak ayarlamaktadır. Fuzzy-PID yapısında hata (error) ve hata değişimi (delta error) gibi girişler kullanılarak bulanık kurallar aracılığıyla kontrol parametreleri dinamik olarak değiştirilir. Bu yaklaşım özellikle belirsizlik içeren endüstriyel süreçlerde oldukça etkilidir [8]. Son yıllarda pekiştirmeli öğrenme (Reinforcement Learning – RL) tabanlı PID optimizasyon yöntemleri de dikkat çekmektedir. RL tabanlı sistemlerde kontrol ajanı, çevreden aldığı ödül-ceza sinyallerine göre PID parametrelerini optimize eder. Bu yöntem, özellikle karmaşık dinamik sistemlerde ve modelin bilinmediği ortamlarda güçlü bir adaptasyon kabiliyeti sunmaktadır [10].Yapay zekâ destekli PID kontrol sistemlerinin önemli bir avantajı, sistem parametrelerinin zamanla değişmesine karşı otomatik adaptasyon sağlayabilmesidir. Bu durum, sistem kararlılığını artırmakta ve dış bozuculara karşı daha dayanıklı bir yapı oluşturmaktadır. Ayrıca hata minimizasyonu klasik PID'e göre daha hızlı gerçekleşebilir [4], [10].Bununla birlikte, bu yöntemlerin bazı sınırlamaları da bulunmaktadır. Özellikle ANN ve RL tabanlı yöntemler yüksek hesaplama gücü gerektirmekte, büyük veri setlerine ihtiyaç duymakta ve gerçek zamanlı uygulamalarda gecikme problemleri oluşturabilmektedir. Ayrıca yanlış eğitim verisi kullanımı sistem kararsızlığına yol açabilir [5].Bu nedenle literatürde en yaygın yaklaşım, hibrit kontrol sistemleridir. Hibrit PID kontrol yapıları, klasik PID kontrolörün kararlılık ve basitliğini, yapay zekâ algoritmalarının öğrenme ve adaptasyon yeteneği ile birleştirerek daha güçlü bir kontrol yapısı sunmaktadır. Bu hibrit yapı özellikle robotik sistemler, endüstriyel otomasyon ve akıllı üretim hatlarında yaygın olarak kullanılmaktadır [6].

Yapay zekâ destekli kontrol yapılarının daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda bulanık mantık ve hibrit PID kontrol sistemlerine ait blok diyagramlar sunulmuştur.

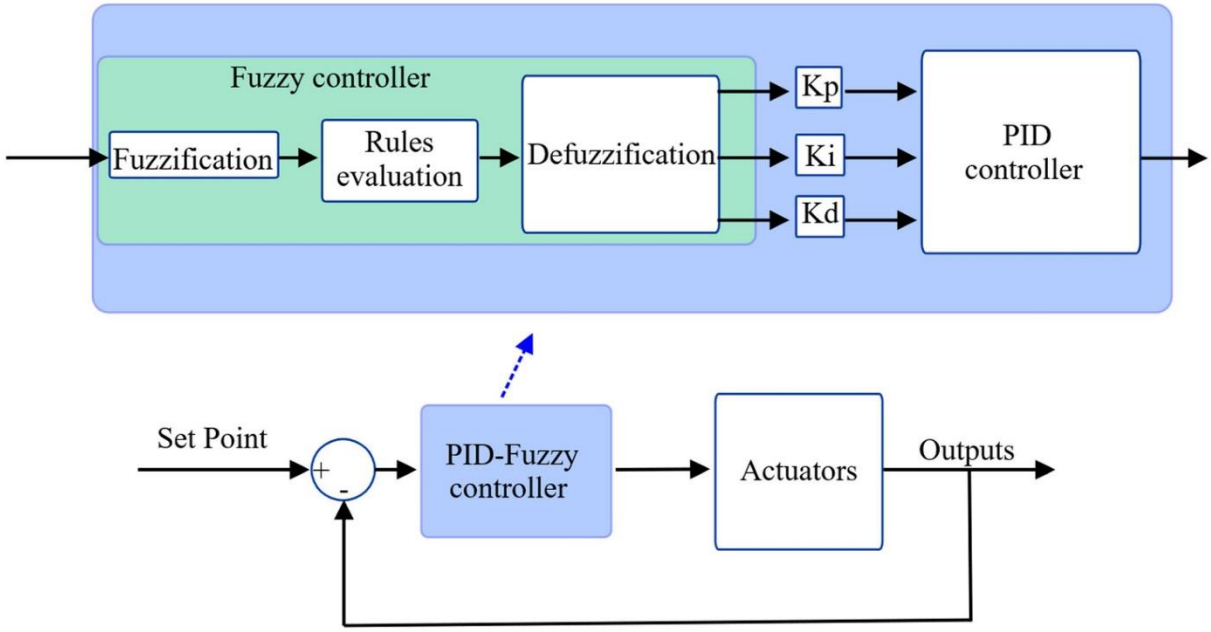

Şekil 1. Bulanık mantık tabanlı kontrol sisteminin genel yapısı.

Şekil 1'de gösterildiği üzere, bulanık mantık tabanlı kontrol yapısı, hata (error), integral ve türev bileşenlerini giriş olarak alarak bu değerleri bulanıklaştırma (fuzzification) sürecinden geçirmektedir. Ardından çıkarım mekanizması (inference) aracılığıyla kontrol kuralları uygulanmakta ve elde edilen sonuçlar durulaştırma (defuzzification) işlemi ile kesin kontrol sinyaline dönüştürülmektedir. Bu yapı, klasik kontrol yöntemlerine kıyasla belirsizliklerin daha etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır.

Yapay Zekâ Destekli Kontrol Yaklaşımlarının Avantajları ve Sınırlılıklar

Yapay zekâ tabanlı kontrol yaklaşımları, son yıllarda endüstriyel kontrol sistemlerinde önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu yaklaşımlar, özellikle karmaşık, doğrusal olmayan ve belirsizlik içeren sistemlerde klasik kontrol yöntemlerine kıyasla daha yüksek esneklik ve uyarlanabilirlik sunmaktadır. Veri temelli öğrenme kabiliyetleri sayesinde, bu sistemler fiziksel sistem modeline tam bağımlı olmadan kontrol stratejileri geliştirebilmekte ve bu durum modern endüstriyel uygulamalarda önemli bir avantaj oluşturmaktadır [5]. Bu yöntemlerin en belirgin avantajlarından biri, adaptif kontrol yeteneğidir. Yapay sinir ağları ve makine öğrenmesi algoritmaları, sistemden elde edilen veriler üzerinden sürekli öğrenme gerçekleştirerek kontrol parametrelerini dinamik olarak güncelleyebilmektedir. Bu durum, sistemin değişen çevresel koşullara karşı daha dayanıklı hale gelmesini sağlamakta ve kontrol performansını zaman içinde iyileştirmektedir [4]. Buna ek olarak, yapay zekâ tabanlı yaklaşımlar doğrusal olmayan sistemlerin modellenmesinde klasik yöntemlere göre daha başarılı sonuçlar vermektedir. Geleneksel PID tabanlı kontrol yapıları genellikle lineer sistem varsayımına dayanırken, yapay zekâ modelleri karmaşık giriş-çıkış ilişkilerini öğrenerek daha hassas ve kararlı kontrol sinyalleri üretebilmektedir [7]. Endüstriyel uygulamalar açısından değerlendirildiğinde, bu yöntemler yalnızca kontrol performansını artırmakla kalmayıp aynı zamanda kestirimci bakım (predictive maintenance) ve arıza teşhisi gibi alanlarda da önemli katkılar sağlamaktadır. Sistem davranışının sürekli izlenmesi ve analiz edilmesi sayesinde, potansiyel arızalar önceden tahmin edilebilmekte ve üretim sürekliliği artırılmaktadır [11]. Bununla birlikte, yapay zekâ tabanlı kontrol sistemlerinin bazı önemli sınırlamaları bulunmaktadır. Öncelikle, bu sistemler genellikle yüksek hesaplama gücü gerektirmektedir ve özellikle derin öğrenme veya pekiştirmeli öğrenme tabanlı yaklaşımlarda gerçek zamanlı uygulamalarda gecikme problemleri ortaya çıkabilmektedir [10]. Bir diğer önemli sınırlama ise veri bağımlılığıdır. Yapay zekâ algoritmalarının etkin bir şekilde çalışabilmesi için büyük ve kaliteli veri setlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yetersiz veya hatalı veri kullanımı, modelin genelleme yeteneğini azaltarak kontrol performansında kararsızlığa neden olabilmektedir [4]. Ayrıca, bu sistemlerin yorumlanabilirlik düzeyi klasik kontrol yöntemlerine göre daha düşüktür. PID gibi matematiksel olarak açık sistemlerin aksine, yapay zekâ modelleri çoğu zaman "kara kutu" yapısına sahiptir. Bu durum, özellikle güvenlik kritik endüstriyel uygulamalarda karar mekanizmasının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır [7]. Tüm bu avantaj ve sınırlamalar birlikte değerlendirildiğinde, yapay zekâ tabanlı kontrol sistemlerinin tek başına kullanılmasından ziyade, klasik kontrol yöntemleri ile birlikte hibrit yapılar şeklinde uygulanmasının

daha etkili sonuçlar verdiği görülmektedir. Bu hibrit yaklaşımlar, PID kontrolörlerin kararlılık ve basitliğini yapay zekânın adaptif öğrenme yeteneği ile birleştirerek daha dengeli ve güçlü kontrol performansı sağlamaktadır [6].

SONUÇ

Endüstriyel kontrol sistemleri alanında yapılan bu çalışma, klasik PID kontrol yaklaşımları ile yapay zekâ tabanlı kontrol yöntemlerini karşılaştırmalı olarak ele almış ve her iki yaklaşımın güçlü ve zayıf yönlerini analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, PID kontrolörlerin basitlik, kararlılık ve düşük hesaplama maliyeti açısından endüstriyel uygulamalarda hâlâ temel bir yapı olduğunu, ancak değişken ve doğrusal olmayan sistemlerde performans sınırlamaları bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan, yapay zekâ tabanlı kontrol yaklaşımlarının veri temelli öğrenme yetenekleri sayesinde adaptif davranış sergileyebildiği ve sistem dinamiklerindeki değişimlere karşı daha esnek çözümler sunabildiği görülmüştür. Özellikle model bağımlılığının azaltılması ve sistem davranışının doğrudan veriden öğrenilmesi, bu yöntemleri modern endüstriyel uygulamalar için güçlü bir alternatif haline getirmektedir. Bununla birlikte, yapılan analizler yapay zekâ tabanlı sistemlerin hesaplama maliyeti, veri gereksinimi ve karar mekanizmalarının yorumlanabilirliği gibi önemli mühendislik kısıtlarına sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu durum, pratik uygulamalarda yalnızca AI tabanlı veya yalnızca klasik yöntemlerin kullanımının optimal olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel sonucu, hibrit kontrol yaklaşımlarının (PID ve yapay zekâ) hem kararlılık hem de adaptasyon açısından daha dengeli ve uygulanabilir bir çözüm sunduğudur. Bu yaklaşım, yalnızca performans iyileştirmesi sağlamakla kalmayıp aynı zamanda endüstriyel sistemlerde güvenilirlik ve sürdürülebilir kontrol açısından da önemli bir potansiyel taşımaktadır. Son olarak, bu çalışma yapay zekâ destekli kontrol sistemlerinin bir alternatif olmaktan ziyade, kontrol mühendisliğinin doğal bir evrim aşaması olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, özellikle gerçek zamanlı uygulamalar, düşük gecikmeli algoritmalar ve açıklanabilir yapay zekâ tabanlı kontrol sistemleri üzerine yoğunlaşması gerektiği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] H. Kagermann, W. Wahlster, and J. Helbig, “Recommendations for implementing Industry 4.0,” acatech – National Academy of Science and Engineering, 2013.

[2] A. K. S. Jardine, D. Lin, and D. Banjevic, “A review on machinery diagnostics and prognostics implementing condition-based maintenance,” Mechanical Systems and Signal Processing, vol. 20, no. 7, pp. 1483–1510, 2006.

[3] K. J. Åström and T. Hägglund, Advanced PID Control, ISA Press, 2006.

[4] S. Haykin, Neural Networks: A Comprehensive Foundation, 2nd ed., Prentice Hall, 1999.

[5] S. Russell and P. Norvig, Artificial Intelligence: A Modern Approach, 4th ed., Pearson, 2020.

[6] R. Silva et al., “Industrial artificial intelligence in Industry 4.0: A systematic review,” IEEE Access, vol. 8, pp. 171331–171349, 2020.

[7] K. Ogata, *Modern Control Engineering*, 5th ed., Pearson, 2010.

[8] L. A. Zadeh, “Fuzzy sets,” *Information and Control*, vol. 8, no. 3, pp. 338–353, 1965.

[9] G. F. Franklin, J. D. Powell, and A. Emami-Naeini, *Feedback Control of Dynamic Systems*, Pearson, 2019.

[10] R. S. Sutton and A. G. Barto, *Reinforcement Learning: An Introduction*, MIT Press, 2018.

[11] A. K. S. Jardine, D. Lin, and D. Banjevic, “A review on machinery diagnostics and prognostics implementing condition-based maintenance,” *Mechanical Systems and Signal Processing*, 2006.